

Aportacions a la
Història de la
PSICOPATOLOGIA
INFANTIL

Edelmira Domènech
Jacint Corbella

Aportacions a la
Història de la
**PSICOPATOLOGIA
INFANTIL**

Barcelona, 1997

El Seminari Pere Mata, de les Unitats de Medicina Legal i Laboral i Toxicologia i d'Història de la Medicina de la Universitat de Barcelona, fou creat en ocasió del centenari de la mort de Pere Mata i Fontanet (Reus, 1811 - Madrid, 1877) que fou professor de Medicina Legal, com a eina per a facilitar la publicació de llibres i la difusió de l'activitat científica.

Publicacions del Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona, número 73.

**C Edelmira Domènech
Jacint Corbella**

C. Seminari Pere Mata

**Unitat d'Ensenyament i Recerca de Medicina Legal i Laboral i Toxicologia
UER d'Història de la Medicina
Facultat de Medicina
Departament de Salut Pública i Legislació Sanitària
Universitat de Barcelona**

**ISBN: 84-477-0611-7
D.L.: L-545-1997**

TAULA

Introducció (p. 11)

Visió general

Edelmira Domènech

El pasado de la Psicopatología Infantil

pp. 13-30

El segle XIX

Edelmira Domènech

El desenvolupament de la Psiquiatria Infantil al segle XIX

pp. 31-49

Edelmira Domènech; Joan Ribas Deix

Nota sobre mortalitat infantil per nostàlgia en el segle XIX a Manresa

pp. 51-58

Edelmira Domènech

Un aspecte poc conegut de l'obra d'Aureliano Maestre de San Juan: la seva tesi sobre el suïcidi (1851)

pp. 59-70

Edelmira Domènech

Entorn del centenari de l'obra de psiquiatria infantil de Pierre Filibilli

pp. 71-77

Edelmira Domènech; Jacint Corbella

Un tractat capdavanter de Psiquiatria Infantil: "La folie chez les enfants" de Paul Moreau de Tours (1888)

pp. 79-92

Edelmira Domènech

Anàlisi del text de psiquiatria del nen i de l'adolescent d'Alexandre Gaubert (1894)

pp. 93-104

Edelmira Domènech; Jacinto Corbella

Tres textos franceses de psiquiatria infantil en el siglo XIX

pp. 105-110

El segle XX

Edelmira Domènech; Jacinto Corbella

Aportación a la historia de la Psiquiatría Infantil en España. El período de formación de la especialidad: 1880-1936

pp. 111-150

Edelmira Domènech

La classificació de la Psicopatologia dels Escolars de Jean Philippe i G. Paul Boncour (1905)

pp. 151-160

Edelmira Domènech

Augusto Vidal Perera: análisis del primer texto español de Psiquiatría Infantil (1907)

pp. 161-173

Edelmira Domènech; Jacint Corbella; Saturnino Hernández

Nota sobre la tècnica de tractament de la sordesa de Francesca Rovira (1914). Implicacions pedagògiques

pp. 175-182

Edelmira Domènech; Jacinto Corbella

Aportación al conocimiento de la obra médico pedagógica del doctor Anselmo González. Estudios sobre la inteligencia

pp. 183-189

Edelmira Domènech; Jacint Corbella

Els "Arxius de Psicologia i Psiquiatría Infantil" (1933). Una revista poc coneguda

pp. 191-195

Edelmira Domènech; Jacint Corbella

L'aportació d'Emili Mira al progrés de la Psiquiatría Infantil a Catalunya

pp. 197-206

Jacint Corbella; Alexandre Xifró; Edelmira Domènech

Nota sobre l'obra paidopsiquiàtrica de Joaquim Puig-Antich (1944-1989)

pp. 207-223

Index de noms (pp. 225-233)

PICASSO
1904

Portada: Dona amb nen als braços (Picasso, 1904)

INTRODUCCIO

Fa deu anys varem editar, junt amb Dídac Parellada i altres sis coautors, un recull extens on s'aplegaven fins a quaranta articles, que havíem publicat de manera dispersa, amb el tema comú de la història de la psiquiatria. Es referien bàsicament a la psiquiatria catalana i duïen per títol "Bases històriques de la Psiquiatria Catalana Moderna". La intenció era de fer conèixer un treball que estava espars en publicacions diverses.

Des d'aleshores l'estudi dels aspectes històrics de la psiquiatria ha continuat essent una de les nostres línies de treball i creiem que pot ser útil continuar reunint en un llibre el que està escrit i repartit també de manera esparsa, per la pròpia naturalesa dels llocs on s'han presentat.

Aquesta vegada el nexa comú és la història de la Psicopatologia Infantil. Els escrits, junt amb altres tres coautors, potser estaven més compactes, perquè la majoria els hem publicat a "Gimbernat, Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència", que apareix de manera regular des de l'any 1984. El públic receptor de Gimbernat són principalment estudiosos de la història de la medicina i assistents als Congressos d'Història de la Medicina Catalana. Aquest recull està més dirigit cap els historiadors de la Psiquiatria, la Psicologia i la Pedagogia.

Des del punt de vista del contingut els treballs tenen tres vessants principals. Alguns són sobre la història general de l'especialitat; altres, fins a cinc, sobre la influència de la psiquiatria infantil francesa; la majoria són sobre el passat de la psiquiatria infantil espanyola i catalana. En conjunt són setze treballs d'abast divers.

Un punt que creiem interessant és demostrar l'existència d'una relació bastant continuada amb l'exterior, en les dues direccions. D'una banda influències externes, principalment de la psiquiatria francesa. D'altra l'activitat d'alguns psiquiatres catalans a Amèrica, en concret Emili Mira a Sudamèrica i Joaquim Puig-Antich als Estats Units.

Cronològicament hi ha un treball de contingut global i els altres són repartits, gairebé per meitat, entre els segles XIX i XX.

Els treballs estan publicats en llocs i temps diferents i poden observar-se algunes repeticions en els seus continguts. Potser hagués estat més indicat retallar-ne alguns trossos, però hem deixat les coses com es van publicar. El més visible és quan citem breument una monografia i en un altre lloc li dediquem un article propi o quan es reproduïx un article de conjunt.

També volem assenyalar que transcrivim els treballs pràcticament tal com es van publicar inicialment, llevat d'algunes correccions d'estil o gramaticals, el que fa que no incorporem alguns coneixements ulteriors apareguts més tard a la literatura.

Esperem que tinguin alguna utilitat pels interessats en la història de la psicopatologia infantil, pels qui vulguin conèixer les interaccions entre les preocupacions dels mestres i les necessitats dels nens amb problemes mentals o amb trastorns de conducta. Així volem ajudar a fer conèixer el que s'ha fet en el nostre país.

EL PASADO DE LA PSICOPATOLOGIA INFANTIL

Edelmira DOMENECH LLABERIA

Desde tiempo antiguo existen referencias a las enfermedades mentales de los niños; algunas ya se pueden encontrar en los textos de Hipócrates. Durante muchos siglos, estas referencias constituyen datos aislados que no llegan a configurar, con los conocimientos que tenemos de ellos, ningún contenido amplio. Este es el estado de la cuestión hasta prácticamente el año 1800.

Son muchos siglos de progreso lento, de los cuales sabemos poco y nos queda mucho por conocer, que constituyen los antecedentes, y como tales hay que reconocerlos, de la psicopatología infantil. Esta no surgió espontáneamente en épocas recientes, como algunos piensan, sino que arranca de etapas muy antiguas y, por lo menos en Europa, tiene todo un pasado que no deberíamos olvidar.

En los inicios del siglo XIX, se produce un giro importante. De una parte, se encuentra el impacto de las ideas surgidas de la Revolución Francesa; de otra parte, a raíz de la obra de Pinel y Esquirol, se producen cambios notables en el trato al enfermo mental. Desde este momento la psicopatología infantil empieza a despegar y, a partir de la mitad de siglo, el crecimiento de la especialidad, lento hasta aquel momento, pasa a ser cada día más rápido. En nuestros días, esta evolución de los conocimientos sigue un incremento todavía más acelerado y no es previsible que esta línea ascendente se detenga en un futuro próximo.

Puesto que cualquier reflexión sobre el estado de la psicopatología infantil en la actualidad tiene que partir de una comparación en relación con el pasado (1), nos hemos propuesto analizar dicho pasado a partir de los datos que hasta el momento hemos podido obtener. Así pues, dividiremos esta etapa previa en grandes períodos que nos permitan una mejor comprensión de los antecedentes de nuestra especialidad. Un breve análisis de las referencias históricas que hemos encontrado en psicopatología infantil permite delimitar cuatro grandes períodos:

1. **Período anterior al año 1800 o "período de los datos aislados".**
2. **Período comprendido entre 1800 y 1880, marcado por el incremento del interés social hacia el niño enfermo mental y por la creación de servicios independientes para niños. Es el de formación de la especialidad.**
3. **Período comprendido entre 1880 y 1920, que denominamos de "consolidación".**

En esta etapa aparecen los primeros textos monográficos de la especialidad.

4. **Antecedentes inmediatos**, considerados desde el año 1920 hasta la etapa actual.

I - ETAPA DE LOS DATOS AISLADOS. ANTES DE 1800

Estos datos no llegan a constituir ningún cuerpo doctrinal mínimamente integrado. Junto a la existencia de algunos conocimientos, hallamos grandes lagunas. Este estado de la situación durará muchos siglos.

En la literatura médica antigua encontramos ya referencias específicas a algún tema de psicopatología infantil, como, por ejemplo, las alteraciones del sueño o la epilepsia infantil en la literatura griega de la antigüedad.

Se puede hallar una buena recopilación de estos conocimientos psicopatológicos de la antigüedad en el texto de Sémelaigne del año 1869 (2). Como datos relevantes están las descripciones clínicas de la epilepsia infantil en el Corpus hipocrático: libro del Mal Sagrado (cap. 8) (3), libro "De los aires, las aguas y los lugares" (cap. 3) (4) y libro de los Aforismos. En este último hay incluso una referencia a la evolución de la enfermedad, considerándola de muy mal pronóstico cuando aparece pasados los 25 años (Af. 5 sec. 7) (5).

Otra aportación interesante al tema de la epilepsia infantil se encuentra en la obra de Galeno, quien describe, en el siglo II de nuestra era, el fenómeno del "aura" en un niño de 13 años (6).

Las referencias a la psicopatología infantil son todavía más dispersas y aisladas en el Medioevo, encontrándose en escritos médicos y religiosos.

Un tema muy importante que se planteó durante toda la Edad Media era el origen de la deficiencia mental; se trataba de saber si el retraso tenía un origen natural o era obra del demonio. Curiosamente los escritos médicos de la época no suelen hacer alusión a esta cuestión, parece que la evitan. Debía ser demasiado peligroso dar la opinión sobre el tema, pero, como señalan Postel y Quézel: "Desde San Agustín a Santo Tomás, pasando por Isidoro de Sevilla, el debate sobre la etiología de las deficiencias mentales estaba planteado" (7).

La Inquisición consideró la deficiencia mental de origen demoníaco. En el Renacimiento científico del siglo XVI se mantenían las dos posturas, aunque matizadas. Como símbolos de ambas, citaremos a Michel de Montaigne, quien sostenía un origen natural, y a Martín Lutero, quien apoyaba la explicación religiosa sobrenatural (8).

En el siglo XVII todavía se encuentran referencias "aisladas" (puesto que no las

podemos agrupar en torno a líneas concretas de conocimiento). Al lado de estos datos aislados, ya muy interesantes para la psicopatología infantil, siguen existiendo enormes vacíos.

Consideramos la obra de Félix Platter como una de las referencias más interesantes de esta época. Platter (1536-1614) fue un médico famoso nacido en Basilea, autor de un tratado general de medicina en tres volúmenes, "Praxeos Medicae...", que fue publicado en 1602, tuvo cuatro ediciones durante el siglo XVII y fue traducido al inglés en 1662 (9).

Platter es, a nuestro juicio, una figura importante para la psiquiatría y la paidopsiquiatría. Se interesó por aspectos epidemiológicos de la debilidad mental, estudió la frecuencia del cretinismo en Suiza y elaboró una clasificación de las enfermedades mentales que consideramos pionera de la nosología psiquiátrica. Platter sería el primero en atribuir la enfermedad mental a una causa hereditaria; además, propuso ya en su época un tratamiento pedagógico de la deficiencia mental señalando que no existía ningún tratamiento médico de la misma. Platter fue, por tanto, un predecesor de los trabajos epidemiológicos en salud mental, de las clasificaciones psiquiátricas y de las reeducaciones psicológicas (10).

En el siglo XVIII, el interés por la enfermedad mental se incrementa, más desde un punto de vista social que no técnico. Empieza a preocupar la dignidad del enfermo mental y el trato que se le da. Dentro de esta corriente, los niños van incluidos dentro del gran paquete de los adultos. Hacia finales de siglo, aparece la obra de Pinel (1745-1826), donde se encuentran referencias a aspectos relacionados con la patología mental de los niños.

Hemos intentado agrupar los datos aislados de los siglos XVI a XVIII en torno a algunos centros de interés o líneas de estudio. Así hemos podido conseguir algunos "clusters" de referencias históricas que, si bien no son exhaustivos, constituyen un intento por hallar relaciones entre algunos de los datos dispersos que hemos podido encontrar entre los antecedentes remotos de la psicopatología infantil. Se han reunido estas agrupaciones de referencia en torno a tres ejes: 1. Los textos pediátricos de los siglos XVI y XVII; 2. La recuperación de sordomudos; 3. Las referencias de niños salvajes

1. Los textos pediátricos de los siglos XVI Y XVII

En la España del siglo XVI, época de gran esplendor político, la lengua científica era el castellano más que el latín. Esto nos ha facilitado el análisis de algunos textos de pediatría: "Libro de las enfermedades de los niños" de Luis Lobera de Avila (1551), "Método u orden de curar las enfermedades de los niños" de Jerónimo Soriano (Zaragoza, 1600), "Libro de los casos y enfermedades de los niños recién nacidos" (1580) de Francisco Nuñez de Coria y otros.

Las referencias a la psicopatología infantil que encontramos en estos textos se centran en torno a la misma temática: el insomnio, los terrores nocturnos y la epilepsia infantil. Se habla en ellos de algunas causas de insomnio, como el comer demasiado por la noche, y se apuntan medidas terapéuticas: "...mézclenlo con aceite de lechugas o de dormideras y pónganlo al niño en la frente y sienes" (11), o bien: "...dése al niño a sorber un poco de jarabe de adormideras blancas....".

Con el cambio de siglo, varía el idioma científico; éste deja de ser el castellano para pasar al latín. Ocurre aquí un fenómeno parecido al del inglés de nuestros días: el latín es la lengua que impera en todas las publicaciones científicas de la época. Los libros de pediatría en latín siguen conteniendo referencias psicopatológicas; tal es el caso del "Liber de affectionibus puerorum" (1611), del español Francisco Pérez Cascales, donde se dedica un amplio espacio a la epilepsia y se plantean explicaciones psicopatológicas de la misma.

Insistimos en la riqueza de material en la obra pediátrica española de los siglos XVI y XVII, la cual constituye una fuente de nuestra especialidad muy poco estudiada hasta ahora.

2. Recuperación de sordomudos

Esta segunda línea que hemos señalado estaría constituida por el conjunto de actividades y conocimientos que se encuentran sobre el tema desde mediados del siglo XVI y que pasaron a un primer plano en el XVIII. También aquí se aprecia un fuerte impacto de las aportaciones españolas. Las referencias sobre recuperación de sordomudos son mucho más conocidas que las aportaciones de los pediatras.

El primer representante importante de la escuela española fue el célebre fraile benedictino Pedro Ponce de León, quien alcanzó una gran fama en su tiempo. Se dice de él que enseñó a hablar, leer y escribir a algunos sordomudos, incluso en latín. Con el tiempo se le olvidó y su texto se perdió. Hoy su nombre ha resurgido y se le cita con frecuencia. Otras aportaciones de la escuela española son la del aragonés Juan Pablo Bonet, nacido en Jaca en 1560, y de su contemporáneo madrileño Manuel Ramírez de Carrión.

Fuera de España, podemos citar, entre otros, a San Francisco de Sales, hoy patrón de los sordomudos, por haber reeducado en 1604 a un joven llamado Martín. En el siglo XVII, queremos recordar el nombre de John Bulwer, médico inglés, autor de un texto sobre el lenguaje de las manos que dio origen a uno de los métodos de reeducación de lenguaje para sordomudos todavía vigente en la actualidad.

En Alemania es importante la obra de otro médico, Jean Conrad Amman (1669-

1724). Enseñaba a hablar a sordomudos y, además, divulgó su método para que se pudiera ayudar a los demás a hablar. Lo plasmó en un texto en latín, "Surplus loquens" (Amsterdam, 1692), del que se hicieron muchas ediciones. A diferencia de la técnica de Bulwer, su método estaba basado en la lectura labial.

El siglo de oro de la recuperación de sordomudos fue el XVIII. Aquí, debemos mencionar otro autor español, nacido en Extremadura en 1715, Jacobo Rodríguez Pereira, quien vivió la mayor parte de su vida en Francia. Se cuenta de él que se enamoró de una muchacha sorda y muda, con la que se casó, y, para comunicarse con ella, ideó todo un código de signos digitales (13). Alcanzó muchos éxitos terapéuticos y creó escuela.

En 1778, el Abbé de l'Épée hizo suya la metodología de Rodríguez Pereira y fundó una institución para la enseñanza de sordomudos en París, a la que dedicó toda su fortuna. Esta institución fue reconocida por los poderes públicos. La labor de l'Épée fue continuada por el Abbé Sicard (1742-1822). Ambos impulsaron la institución de Sordomudos de París, donde, a principios del siguiente siglo, Itard trataría a un niño conocido con el nombre de "le sauvage de l'Aveyron".

3. El interés por los niños salvajes

Hemos encontrado referencias a niños salvajes desde tiempos bastante remotos. La primera suficientemente documentada es la descripción que hace Philippus Camerarius del niño lobo de Hesse. Se trataba de un niño de unos siete años que fue encontrado, en el año 1344, viviendo entre lobos (14).

Sin embargo, no podemos considerar el tema de un cierto interés hasta el siglo XVIII. En los casos que encontramos descritos se alude a la supervivencia de estos niños y su adaptación ulterior a la vida de los hombres. En este siglo hay autores que se dedican a hacer una recogida sistemática de los casos descritos aquí y allá de niños-lobo. Jean Jacques Rousseau reúne algunos y trata de ellos en su "Discours sur l'inégalité parmi les hommes" (1754), y Linneus da noticia de diez casos en la décimotercera edición del "Systema Naturae" publicado en Estocolmo en 1788.

Este tema ganó interés en el siglo XVIII y cristalizó a principios del XIX en el tratamiento y publicación del primer caso realmente conocido: el de Víctor, el niño salvaje de l'Aveyron. A partir de éste, se abre un nuevo período en la historia de la psicopatología infantil y, con él, enlazamos el estudio de estos temas en el siglo XIX.

II - PERIODO DE FORMACION: 1800-1880

El impacto de las ideas surgidas de la Revolución Francesa alcanzó a los enfermos mentales, incluso a los niños. Todo este período, que abarca en tiempo la mayor parte del siglo pasado, está marcado por la preocupación por los niños enfermos mentales. El contenido teórico de la psicopatología infantil es todavía pobre, a los pequeños enfermos mentales no se les sabe curar, pero el interés despertado hacia ellos da lugar, por primera vez en la historia, a la creación de servicios para niños, independientes de los centros mentales de adultos. El país donde se impulsó de forma más activa todo este movimiento a favor de los enfermos mentales pequeños fue Francia, y fue entonces cuando aparecieron los primeros centros para niños. A raíz de este impulso social, el campo y el contenido teórico de la psicopatología infantil se fue ampliando poco a poco entre los años 1800 y 1880.

Analizaremos brevemente los dos aspectos más relevantes de estos ochenta años: la diferenciación de centros exclusivos para niños y el progreso del contenido científico.

1. La diferenciación de asilos para niños retrasados

La vertiente social de la asistencia psicopatológica está en primera línea. Hasta aquí llega el impacto de Pinel, Esquirol, Griesinger, los Tuke, etc. Los manicomios dejan de ser "depósitos de locos" y pasan a ser instituciones para el tratamiento de enfermos. Durante la primera mitad del siglo XIX se van creando instituciones para el tratamiento de niños retrasados, casi siempre profundos.

A comienzos del siglo ya existía en París, en la calle St. Jacques, una Institución Nacional de Sordomudos. Fue allí precisamente donde Jean Itard (1774-1838) intentó hacer hablar a Víctor, el niño salvaje de l'Aveyron. Después de algunos años desistió pero, a pesar de ello, este caso ha pasado a la historia como pionero del tratamiento psicopedagógico de los niños.

Los primeros centros, ya propiamente psiquiátricos infantiles, independizados de las instituciones de adultos, estuvieron en la Salpêtrière y Bicêtre, en Francia.

En 1821 se nombró jefe de la Sección de Idiotas de la Salpêtrière a Jean-Pierre Falret (1794-1870), que la dirigió durante veinte años y fundó una escuela para los niños ingresados (16).

En 1833 se encargó a Felix Voisin (1794-1872), alumno de Esquirol y amigo personal de Falret, la organización de una sección de niños "idiotas y epilépticos" en el hospital de incurables de la calle de Sèvres de Paris. En 1836, este Servicio se trasladó a Bicêtre, donde Guillaume Ferrus (1784-1861), tercer contemporáneo

del grupo, creó una escuela para niños idiotas y compartió con Falret y Voisin la preocupación humanitaria de enseñar a los deficientes.

Estos primeros fundadores de instituciones y escuelas para niños retrasados demostraron un gran interés por los aspectos asistenciales y sociales de la psicopatología infantil. Además, estaban también comprometidos políticamente dentro de la línea de una izquierda radical.

Estos pioneros tuvieron pronto discípulos y seguidores. En la generación que les siguió inmediatamente queremos destacar tres nombres: Louis Delasiauve (1804-1893), Hippolyte Vallée (1816-1885) y Edouard Séguin (1812-1880).

El primero estuvo en Bicêtre y luego en la Salpêtrière. Su principal preocupación fue la educación de niños retrasados, y señaló ya la existencia de idiotas parciales (19). Hippolyte Vallée fue durante veinte años instructor de niños idiotas en Bicêtre.

Edouard Séguin (1812-1880) fue políticamente el más radical del grupo. Todavía joven, Itard le encomendó la instrucción de un niño retrasado. Posteriormente estudió medicina, participó en la revolución de 1848 y tuvo que exiliarse. Marchó a Estados Unidos, donde impulsó el desarrollo de la psiquiatría infantil y la creación de escuelas especiales. Se dice de él que tuvo influencia sobre el pensamiento de María Montessori (20).

Por último, dentro de este grupo de promotores de instituciones independientes para niños, todavía debe recordarse a Désiré Bourneville (1840-1909). Discípulo de Delasiauve, trabajó en Bicêtre en el departamento de niños epilépticos e idiotas y, como sus colegas que le precedieron, se interesó fundamentalmente por los aspectos sociales de la deficiencia mental. Llegó a organizar colonias para niños (21).

En otros países de Europa se copió el ejemplo francés y también se fundaron centros independientes para niños retrasados. El auge en otros países de Europa tuvo lugar a partir de la mitad de siglo. Más tarde, la influencia llegó a los Estados Unidos, pero con un retraso de casi medio siglo. Allí el momento álgido se sitúa hacia finales del XIX, cuando Lightner Witmer creó la primera clínica psicológica en la Universidad de Pensilvania (1896) e intentó aplicar sistemas nuevos al tratamiento reeducativo de deficientes.

2. El progreso del contenido científico

Durante los ochenta primeros años del siglo XIX, el incremento del contenido científico es relativamente lento. Estos aspectos son mucho más pobres que los sociales que acabamos de comentar. Pero lentamente se va preparando el terreno

hasta llegar, a finales de siglo, a la consolidación del contenido científico.

Tenemos poca información sobre estos primeros años del siglo XIX: es un período que ha sido poco estudiado, y muchas fuentes están por investigar. Los conocimientos que hemos podido encontrar del desarrollo de la psicopatología infantil en diferentes países son irregulares. Por este motivo no vamos a dar una visión de conjunto, sino una visión basada únicamente en los datos que hemos recogido hasta ahora. A partir de éstos, podemos decir lo siguiente:

- Que en los escritos de la época hay una serie de temas del contenido de la psicopatología infantil que aparecen con mayor frecuencia en las publicaciones. Estos temas son, principalmente, las referencias a la epilepsia, a la deficiencia mental, en menor escala a la manía infantil, y en mayor medida todo lo que tiene que ver con la incidencia de los factores sociales sobre la enfermedad mental de los niños.

- Que ya se empiezan a encontrar en este período capítulos enteros, en textos generales de psiquiatría y de pediatría, de lo que hoy denominaríamos psiquiatría infantil. Trataremos brevemente de estos dos aspectos señalados.

3. El contenido de las publicaciones

Sobre la epilepsia ya se presentó una tesis en el año 1803 en Francia (22). En general, en esta época el tema de la epilepsia se suele encontrar asociado al de la deficiencia mental. Ya se ha comentado el interés, desde un punto de vista asistencial, por los retrasados mentales; no nos sorprende, por tanto, que los escritos también les dediquen una atención especial. Felix Voisin, antes mencionado, es autor de dos trabajos sobre esta cuestión: uno se refiere a la idiocia de los niños y el otro a la educación especial (23). Belhomme publicó un escrito sobre los deficientes profundos, a los que llama idiotas, en el que trata de su educación (24). Delasiauve también escribió sobre este tema.

Por otra parte, debemos señalar algunas referencias que hemos encontrado sobre el tema de la manía y la melancolía. Delasiauve, además de trabajar y publicar sobre la educación de los deficientes mentales, es autor de un trabajo sobre la manía infantil en el año 1855 (25). Un año después, se defendió una tesis doctoral en París, en la que su autor, Claude Stephen Le Paulmier, habla de la manía infantil (26). Ya anteriormente Griesinger, en su conocido tratado de psiquiatría "Die Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten", publicado por primera vez en 1845, señaló que los niños, igual que los adultos, podían sufrir de manía y de melancolía (27).

Otro tema que aparece a menudo en las publicaciones de esta época es el de la influencia del entorno sobre la enfermedad mental del niño. Por entorno se

entiende familia, padres en especial, y contexto social. En la obra "Medical inquiries and observations upon the diseases of the mind" (1812) Benjamin Rush, personaje importante de la medicina americana de la época, trata del riesgo de los hijos de padres con cuadros de histeria o cefaleas (28). En un texto de Amariah Brigham, publicado en 1832 con el título "Remarks on the influence of mental cultivation upon health", se hace referencia a la severidad de los padres y a los celos como causa de patología (29).

4. Capítulos de psicopatología infantil en tratados de psiquiatría y de pediatría

Aquí nos referimos a tres autores: Griesinger, Maudsley y West. Los dos primeros eran psiquiatras y el tercero pediatra.

Griesinger dedicó una parte de su obra de psiquiatría, ya mencionada, a los trastornos mentales de los niños. Henry Maudsley hizo lo mismo en la suya "Physiology and Pathology of the mind" (1867) (30). Charles West fue un pediatra inglés muy conocido, que había estudiado en Berlín. Publicó un texto de pediatría que tuvo varias ediciones. En la tercera incluyó un capítulo: "Lecture on disorders of the mind in Childhood" (31), donde no sólo estudia las deficiencias mentales, sino que además describe la conducta anoréxica, los trastornos de lenguaje y toda una serie de alteraciones que podemos englobar dentro de una patología funcional o psicósomática.

En el período siguiente, después de 1880, el contenido de la psicopatología infantil se amplía. A partir de este momento ya encontramos tratados completos sobre el tema, y no únicamente capítulos dentro de otros manuales de psiquiatría o pediatría.

III - PERIODO DE CONSOLIDACION: 1880-1920

Este período lo hemos delimitado a partir de tres hechos que lo caracterizan: 1. Un incremento notable en el número de publicaciones; 2. Una diversificación en los contenidos de las mismas; 3. La publicación de los primeros textos específicos de psiquiatría infantil. Con estos tres elementos consideramos que ya podemos hablar de una primera consolidación de la psicopatología infantil.

1. Incremento de las publicaciones

Hay una diferencia enorme en la cantidad de publicaciones de psicopatología infantil antes y después de 1880. Como ejemplo, diremos que en el Índice de tesis en Francia, desde finales del siglo XVIII a 1934, constan 3547; de ellas, únicamente cinco corresponden a la infancia en el período anterior a 1880. A

partir de aquella fecha, el número de tesis presentadas se dispara, encontrándose, además de este incremento cuantitativo, una diversidad cualitativa.

2. Diversificación del contenido de las publicaciones

Un tema que predomina sobre los demás en las dos últimas décadas del siglo es el de la histeria. Sin duda alguna, la influencia de Charcot fue decisiva, y su actividad en la Salpêtrière ejerció un fuerte impacto sobre todo el mundo científico de su tiempo. Hay bastantes trabajos en este período que tratan sobre el tema de la histeria por debajo de la pubertad tales como el de H. Paris (1880) (32) o el de P. Peugniez (1885) (33). En 1880 se leyeron en Paris las primeras tesis sobre histeria. De las tres que se presentaron, una de ellas se centra muy especialmente en la etapa infantil. El autor es Georges Guiraud y el título: "Essai sur l'hystérie précoce de développement chez les jeunes filles avant la puberté". Se describieron formas muy precoces, las cuales podrían incluirse dentro de lo que hoy denominamos psicopatología preescolar. Un caso ilustrativo de histeria infantil temprana lo encontramos en la aportación de Burnet (1891) (34). El interés por la histeria, a juzgar por la cantidad de tesis publicadas sobre este tema, aumenta hasta finales de siglo. A partir de 1900 empieza a decrecer, para dejar paso a otro tipo de temáticas que cogerán el relevo.

Hacia finales del siglo XIX los temas se diversifican: hay una ampliación de contenidos. Encontramos publicaciones que hacen referencia a las neurosis (neurosis urinaria, neurosis traumática, etc.), la epilepsia, los terrores nocturnos, la deficiencia mental, las secuelas de enfermedades orgánicas cerebrales, etc.

En la primera década del siglo XX se aprecia un incremento importante de las aportaciones científicas. Un primer centro de interés que brota con el siglo es el de la demencia precoz y las esquizofrenias. Bartschinger, en el año 1901, fue probablemente uno de los primeros autores en señalar la existencia de formas infantiles de demencia.

Hasta 1910, fueron numerosas las aportaciones al tema de las demencias infantiles. Son muy conocidas las de Sancte de Sanctis, quien describió en 1906 la "demencia precocísima". También es bastante conocida la descripción de Heller de la demencia con inicio antes de los tres años que lleva su nombre: demencia infantil de Heller. Este interés por las formas infantiles de esquizofrenia y demencia ya no cesará. A mediados de siglo, después de la celebración del primer congreso de psiquiatría infantil en 1937 y de la publicación del autismo infantil en 1943, todavía estará en su apogeo.

Otra aportación notable en el primer decenio del siglo XX es la de la medida de la inteligencia. La publicación de la Escala de Inteligencia por Alfred Binet en 1905 es fundamental. La primera y principal aplicación de los tests fue, en un

principio, el diagnóstico de los niños con retraso escolar y de los deficientes mentales. Los precursores de la obra de Binet se encuentran ya a finales del siglo pasado, como muy acertadamente indica Boring (36). Entre estos precursores queremos señalar dos nombres importantes: Francis Galton (1822-1911) y James Cattell (1860-1911) (37). Fue precisamente Cattell el introductor del término "test mental" en una publicación suya: "Mental test and measurement", en el año 1890 (38). Además de estos nombres conocidos hay otros: Mustenberg, que en 1891 presenta una batería de catorce tests para niños en primaria (39), Gilbert, quien publica en 1897 un trabajo realizado con una muestra de dos mil escolares (40), Ebbinghaus, que estudia la memoria en los niños (1897), y muchos más.

La obra de Binet representa la culminación de todos estos trabajos precursores, es la que realmente triunfa y se impone. La publicación del trabajo de Binet en el año 1905 es inmediatamente posterior a la declaración de la enseñanza obligatoria por el ministerio de Instrucción Pública francés. Las escuelas se encontraron con todo tipo de niños en las aulas. Probablemente la necesidad del momento, de distinguir entre los niños que podían beneficiarse de una escolarización y los que no, fue lo que impulsó a Binet a analizar directamente y a fondo el diagnóstico de los niños deficientes.

Con el tema de los tests ocurrió como con el de las esquizofrenias: no se paró. Su interés y las publicaciones en torno a la medida de la inteligencia, y a los tests en general, fueron aumentando durante toda la primera mitad de este siglo.

Otra aportación a la psicopatología infantil que tiene su inicio en este período es la que proviene del psicoanálisis. La influencia de Freud fue muy importante ya en la primera década del siglo XX. Sin embargo, su impacto sobre la psicopatología infantil se sitúa pasados los años veinte. El psicoanálisis en la infancia se difundió principalmente a partir de los trabajos de Melanie Klein y Anna Freud; ambas realizaron las mayores aportaciones de los conocimientos psicoanalíticos a la comprensión de las alteraciones mentales de los niños, pero esto corresponde ya al período siguiente.

3. Los primeros textos de psiquiatría infantil

Entre 1880 y 1900 hemos podido reunir seis manuales de psiquiatría infantil, tres en francés, dos en inglés y otro en alemán. Kanner cita un séptimo de Mannheimer, siendo muy probable que existan más. También, hasta cierto punto, se podría considerar un manual anterior de psiquiatría infantil la obra de Le Paulmier de 1856: "Des affections mentales chez les enfants et en particulier de la manie". Existe además un trabajo de un estudiante de Edimburgo: "Psychical diseases of early life" que se leyó en la Real Sociedad de Medicina en 1859 y se publicó al año siguiente. Pero fue en los últimos años del siglo XIX cuando se publicaron conjuntamente toda una serie de manuales que propocionaron una

base de contenido de la especialidad.

El primer texto de psiquiatría infantil de este período, del cual tenemos noticia, es de un autor prácticamente desconocido, Pierre Filibiliu. Se trata de un manual también muy poco conocido de 119 páginas. No hemos encontrado apenas referencias ni sobre el texto ni sobre su autor. Es una obra notable, un trabajo pionero, que intenta hacer una presentación global de la psiquiatría infantil de su tiempo. Su título es: "Contribution à l'étude de la folie chez les enfants" (1887) (42). Dedicar una parte importante a las causas de las enfermedades mentales en los niños, y valora la etiología hereditaria, moral y social de las mismas, aportando además datos epidemiológicos de interés.

El capítulo de sintomatología es muy extenso, aunque poco sistemático. Su contenido es rico, a excepción del tema de las deficiencias mentales que apenas trata, contrariamente a lo que hacen otros escritos de la época. Los capítulos de evolución, diagnóstico y pronóstico son también muy breves. En cambio, aporta una casuística interesante, con cincuenta y un casos clínicos, lo que nos proporciona una visión clara de la realidad clínica de la psicopatología infantil en aquel momento. Además, en este libro hay también una bibliografía con sesenta citas.

En este mismo año, 1887, se publicó en Alemania el libro de Hermann Emminghaus "Die Psychischen Storungen des Kindesalters" (Tübingen, Laupp, 1887). Alexander comenta, refiriéndose a este libro, que es una desgracia que uno de los trabajos más clarividentes sobre psiquiatría infantil de finales de siglo tuviera tan poca influencia (43). Emminghaus sostenía que las enfermedades de los niños no eran comparables a las de los adultos. Aporta en su texto datos epidemiológicos en Alemania. Distingue las psicosis de causa orgánica de las debidas a factores psicológicos y valora los factores sociales en psicopatología infantil.

Para desgracia de la psicopatología infantil, la obra de Emminghaus quedó ignorada. Los grandes tratados posteriores de psiquiatría, tanto el de Kraepelin como el de Bleuler, no hacen referencia a las enfermedades mentales de los niños como entidades independientes. Probablemente este hecho retrasó el desarrollo de la paidopsiquiatría durante decenios.

También es de 1887 la publicación de la obra de J. Langdon Down: "Mental Affection of Childhood and Youth".

Un texto bastante conocido es "La folie chez les enfants", de Pierre Moreau de Tours. Se le cita erróneamente como el primer tratado de psiquiatría infantil, pero su primera edición es de 1888, posterior por tanto a los textos de Filibiliu, Emminghaus y Down. El libro de Moreau de Tours es más extenso, tiene cuatrocientas cuarenta y cuatro páginas. A pesar de ser un texto citado con

frecuencia, ha sido poco analizado. Para más detalles remitimos al lector al capítulo de esta publicación que trata del manual de Moreau de Tours.

Otro texto es el de Gaubert: "Etude sur les formes de la folie chez l'enfant et chez l'adolescent", tesis doctoral presentada en Toulouse en 1894 (45), al que también hemos dedicado un capítulo aparte.

Hemos encontrado un libro en inglés: "The Mental Affections of Children", publicado en Filadelfia en 1898, cuyo autor es Ireland. Otro tratado de esta época es el de Mannheimer publicado en París en 1899. Kanner lo cita con el título "Les troubles mentaux de l'enfance" y Tramer cita el mismo texto con otro título: "Précis de psychiatrie infantile".

Al iniciarse el siglo XX encontramos el primer texto en castellano de psiquiatría infantil. Se publicó en Barcelona en 1907 con el título "Compendio de Psiquiatría Infantil" (46). Su autor es Augusto Vidal Perera quien consta como catedrático de "psiquiatría infantil" de la Escuela Normal. El libro es un compendio de lecciones que impartía a los alumnos de magisterio. El texto de la primera edición tiene 213 páginas y da una visión global del contenido de la materia. La obra tuvo varias ediciones. La cuarta está bastante ampliada, tiene cien páginas más y el doble de bibliografía: fue editada en Madrid en 1919 (47). Contemporáneos del libro de Vidal Perera son dos textos alemanes, uno de Theodor Ziehen (48) y otro de Strohmayer (49).

Otro texto español es el de Gonzalo R. Lafora (1886-1971). Se publicó en Madrid en 1917 con el título "Los niños mentalmente anormales". Las aportaciones de Lafora a la psicopatología antes de 1920 nos parecen importantes. Su texto, con una bibliografía al día y acompañado de muchas notas, tiene una notable calidad. Denota un conocimiento exhaustivo del tema por parte de su autor. Dedicó una parte importante a la deficiencia mental y se percibe en él una preocupación por los aspectos sociales de la patología mental infantil, lo que está de acuerdo con la ideología de su autor. Pensamos que este texto debería ser más conocido. Al autor se le conoce más por su obra neurológica y por sus actividades políticas que por su aportación a la psicopatología infantil.

IV - LOS ANTECEDENTES INMEDIATOS

Esta es ya una historia más reciente que trataremos de modo muy sucinto. Sólo señalaremos, a grandes pinceladas, en qué punto se encuentra y a donde se dirige la psicopatología infantil en el siglo XX, sin pretender entrar en los detalles de su evolución a partir de 1920.

La gran complejidad del desarrollo de la psiquiatría infantil durante el siglo XX podría estudiarse en torno a tres aspectos: el ideológico, el asistencial y el científico.

Primero, desde un punto de vista ideológico el siglo XX ha sido la etapa en que han proliferado los modelos explicativos del enfermar mental. El modelo que ha marcado durante más tiempo el quehacer de los psiquiatras infantiles a lo largo de la centuria ha sido sin ninguna duda el psicoanalítico. Su influencia se inició a raíz de los escritos de Melanie Klein y Anna Freud en la década de los años veinte, creció y se extendió rápidamente, tuvo un impacto muy fuerte en el primer Congreso de psiquiatría infantil de 1937 que se celebró en París y persistió su hegemonía hasta los años setenta. Después se vio parcialmente destronado por otros modelos que habían permanecido en la sombra durante muchos años como es el caso del modelo conductual. Posteriormente han ido apareciendo nuevos modelos: cognitivos, biológicos, sociales, matemáticos, lo que a menudo ha creado cierta desorientación entre los usuarios de la asistencia psiquiátrica infantil. La tendencia que se dibuja a finales de siglo es la de una visión integradora en la que el factor evolutivo está adquiriendo cada vez una relevancia mayor en los modelos de la psicopatología infantil.

Segundo, en el quehacer asistencial uno de los problemas que preocupó más a principios de siglo y que vuelve a preocupar mucho a finales es el de la conducta asocial y de la delincuencia juvenil. En 1918 se promulgó en España la Ley de creación de los Tribunales de Menores y en 1920 se puso en funcionamiento el primer Tribunal de Menores en Bilbao. La preocupación por la delincuencia del menor impulsó a Healy, que era neurólogo, a fundar en Chicago, el Instituto Psicopático juvenil, de cuya experiencia surgieron más tarde las "Child Guidance Clinics", con el objetivo de prevenir los trastornos mentales en niños y adolescentes.

El desarrollo de estas clínicas en los Estados Unidos se sitúa hacia finales de los años veinte y principios de los treinta. El incremento de profesionales que empezaron a dedicarse a la atención de niños y adolescentes con problemas mentales tanto en los USA como en Europa hizo que se crearan pronto organizaciones de psiquiatras infantiles: la "American Orthopsychiatric Association" en 1924, la "International Association for Child Psychiatry and Allied Professions" en 1948, la "American Academy of Child Psychiatry" en 1952, la "Unión Europea de Psiquiatras Infantiles" en 1950 (que a partir de 1971 se denomina Sociedad Europea de Psiquiatría del Niño y del Adolescente). A partir de mediados de siglo se fundaron además Asociaciones Nacionales en diversos países. Un fenómeno de gran relevancia social que ha surgido hacia el último tercio de este siglo ha sido la ampliación de los profesionales que se dedican a la salud mental infantil. Los primeros fueron los pedagogos y algunos juristas, más adelante los médicos psiquiatras. Actualmente se ha hecho imprescindible la labor de los psicólogos clínicos. Además se ha hecho necesaria la aportación de

muchos otros profesionales tanto para prevenir como para tratar la patología mental infanto-juvenil.

En tercer lugar, quiero recordar que los mayores avances científicos en psicopatología infantil se han producido en las últimas décadas de este siglo XX. En este período, los estudios epidemiológicos, los progresos de la bioquímica y de la investigación genética, las modernas clasificaciones de la patología, la creación de entrevistas estructuradas para el diagnóstico psicopatológico, la introducción de nuevas tecnologías para el examen funcional del cerebro, constituyen campos en plena expansión que abren cada día nuevas vías para el estudio del funcionamiento mental normal y patológico tanto en el adulto como en el niño.

V - MIRANDO HACIA EL FUTURO

Creo que el siglo XX ha sido para la psicopatología infantil la etapa de consolidación definitiva. Esta afirmación debe, sin embargo, matizarse mucho. Primero expondré qué criterios creemos que definen la consolidación de una especialidad. Estos son, a nuestro juicio, de tres tipos: científicos, asistenciales y docentes.

Los requisitos científicos serían a su vez tres: tener textos propios, publicar revistas específicas de la especialidad y convocar Congresos también específicos. Actualmente, hay algunos países que ya reúnen estas tres condiciones. Textos propios de la especialidad existen desde aproximadamente 1880. El primer Congreso de psiquiatría infantil se celebró en París en el año 1937. El undécimo Congreso, también se celebró en París, en Julio de 1986. Existe, por otra parte, un número bastante considerable de revistas especializadas con los nombres de Paidopsiquiatría, Psicología Anormal Infantil, Neuropsiquiatría Infantil, etc.

Los requisitos asistenciales consistirían en tener instituciones independientes para niños con patología mental y profesionales especializados con dedicación exclusiva a la infancia anormal. En Europa existen ya instituciones independientes desde el siglo pasado, como hemos comentado anteriormente, y profesionales. En lo que a nuestro país se refiere, cada día hay más profesionales, bien sean licenciados en medicina o en psicología, que se dedican de forma exclusiva a estudiar e intervenir en la patología mental de los niños. Al mismo tiempo existe, por parte de la comunidad, una demanda creciente de este tipo de profesionales.

El tercer criterio de consolidación que contemplamos son los requisitos docentes. Consideremos que éstos no se han conseguido todavía en nuestro país. No existe la posibilidad de obtener una titulación específica ni en las Facultades de Medicina ni en las de Psicología. No hay aún en España un título oficial de especialista ni en Psiquiatría Infantil ni en Psicología Clínica Infantil. Tampoco nuestras Facultades ni de Psicología ni de Medicina se han planteado la posibilidad de estudiar

conjuntamente esta cuestión. Pero en las Facultades de Psicología las materias de Psicopatología de la infancia y de la adolescencia han crecido mucho, como asignatura, dentro del curriculum del psicólogo clínico.

Desearíamos que los responsables tanto de la educación del médico como del psicólogo reflexionaran sobre este problema. De lo contrario, el incremento constante de la demanda de asistencia hará que se adopten soluciones individuales y que los que se dediquen a la salud mental infantil no encuentren abierta la posibilidad de adquirir la formación y la preparación técnica indispensables.

De solucionarse estos problemas importantes, el siglo XX puede ser realmente el período de consolidación definitiva de la especialidad.

Pero no podemos escribir estas últimas líneas sin la importante matización a la que nos hemos referido antes. La asistencia mental infantil se está consolidando solamente en aquellos países con un alto nivel de desarrollo. Las tres cuartas partes del mundo están lejos de esta consolidación; en la mayoría de estos países no hay ni psicólogos ni psiquiatras infantiles, o solamente hay uno o dos para un millón de habitantes. Sin embargo, la cantidad de problemas de salud mental en los países en desarrollo es, por lo menos, tan alta como en los países económicamente más desarrollados (50).

La psicopatología infantil como ciencia y su aplicación a la salud mental infantil por parte de la psicología clínica y de la psiquiatría infantil estará consolidada probablemente en el siglo XX, pero quedará una labor importantísima por realizar: hacer llegar los conocimientos y la aplicación de los mismos más allá de las fronteras de unos cuantos países privilegiados.

NOTAS

(1) Parellada, D: "Evolución y progreso de la paidopsiquiatría en el último medio siglo". *Rapports*, 1977, núm. 55, 32-35.

(2) Sémelaigne, René: "Etudes historiques sur l'aliénation mentale dans l'antiquité." Paris (P. Asselin) 1869, 288 págs. Referencias en castellano sobre estos aspectos de la medicina antigua, aunque no específicamente referidos al niño, se encuentran en la obra de Bennett Simon: "Razón y locura en la antigua Grecia". Madrid (Akal) 1978, 356 págs.

(3) Sémelaigne, loc. cit. p. 56

(4) Ibid, p. 57

(5) Ibid, p. 58

(6) Ibid, p. 209

(7) Postel, J. y Quétel, C: "Nouvelle Histoire de la Psychiatrie". Toulouse (Privat), 1983. 774 pp. v.p. 500-501.

(8) Ibid, p. 501

(9) Diethelm, Oskar: "Switzerland" in Howells, J.G. (ed.): "World History of Psychiatry". New York

(Brunner-Mazel) 1975, 770 pp. v. p. 240-242.

(10) Ref. a Platter, v.t: Eloy, N.F.J.: "Dictionnaire historique de la médecine antique et moderne". Mons (H. Hoyois, Imp.) 1778, 4 Vols. III, 584-585.

(11) Lobera de Avila, L.: "El libro del régimen de la salud". Valladolid 1551. v. edición de Madrid (R. Acad. Nac. Med.) 1923; p.278.

(12) Cit. en López Piñero, J.M. y Bujosa, F.: "Los tratados de enfermedades infantiles en la España del Renacimiento". Valencia (Cuadernos Valencianos de Historia de la Medicina y de la Ciencia) 1982, p.77.

(13) Duché, D.J.; Dugas, M.: "La psychiatrie de l'enfant en France hier et aujourd'hui". Revue de Psychol. Appliquée, 1986, 36, n. spécial, v.p. 207.

(14) Camerarius, Philippus: "Operae novarum subcisvarum sive meditationes historicae auctiores". Francofurti, 1602, I, p. 343 et secs.

(15) Itard, Jean Marc Gaspard: "De l'éducation d'un homme sauvage ou des développements physiques et moraux du jeune sauvage de l'Aveyron". Paris (Goujon) 1807.

(16) A propósito de Falret, v: Sémelaigne, R: "Les pionniers de la psychiatrie française avant et après Pinel". Paris (Baillièrre et fils) 1930. 2 vols. loc. cit. II, 100-116.

(17) A propósito de Voisin, v: Postel, J; Quételet, C: "Nouvelle histoire de la psychiatrie". loc. cit. 728-729.

(18) Ferrus, G. Ibid, P. 505. Fue el autor del libro "Des aliénés" que vendía en beneficio de los pobres.

(19) Postel-Quételet. loc. cit. 508-509 y 726-727.

(20) Martin, J.: " Une biographie française (1812-1850) d'Onésime Edouard Séguin (29 Janvier 1812-28 Octobre 1880), premier thérapeute des enfants arriérés d'après les écrits et documents historiques". Thèse de médecine (Saint-Antoine). Paris, 1981.

(21) Postel-Quételet, loc. cit. 591-592.

(22) Lullier, Alex L.M.: "Propositions médicales sur l'épilepsie considérée chez les enfants jusqu'à l'époque de la puberté". Paris 4 Thermidor an XI (Está impresa con referencia al calendario republicano vigente).

(23) El título de sus libros es el siguiente: "Applications de la physiologie du cerveau à l'étude des enfants qui nécessitent une éducation spéciale" (1830) y "De l'idiotie chez les enfants ou classification et traitement de l'idiotie" (1843) cit. Postel-Quételet, p. 729.

(24) Belhomme, Jacques Etienne (1800-1880) defiende su tesis doctoral el 1 de Julio de 1824 sobre "Essai sur l'idiotie". loc. cit. Postel-Quételet, p.580.

(25) Delasiauve, L.: "Forme maniaque spéciale chez les enfants". v.. An. Méd. Psicol. 1855, I, 527.

(26) Le Paulmier, Claude Stéphen: "Des affections mentales chez les enfants et en particulier de la manie". v: Abbaticchi, Marie-Gabrielle; Meurisse, J. Claude: "Index généraux des thèses parues en France du début du XVIII à 1934". Lab. Spécia, Série Confrontations Psychiatriques. Documents 1985, n. 2167.

(27) v. Alexander, F.G; Selesnick, S.T: "Historia de la Psiquiatria" Barcelona (Espaxs) 1970, p. 445.

(28) v. Hunter, R; Macalpine, I: "Three-Hundred Years of Psychiatry. 1535-1860". London (Oxford Univ. Press) 1963, 821-825.

(29) Ibid, p. 662-670.

(30) v. Postel-Quételet loc. cit. 675.

(31) v. Hunter, R; Macalpine, II pp. 1021-1024.

(32) Paris, H: "De l'hystérie chez les petites filles considérée dans ses causes, ses caractères, son

traitement". Paris 1880.

- (33) Peugniez, Paul: "De l'hystérie chez les enfants". Paris 1885.
- (34) Burnet, J.: "Contribution à l'étude de l'hystérie infantile. Son existence au-dessous de l'âge de cinq ans". Paris 1891.
- (35) Bartschinger fue un médico suizo. loc. cit. Postal-Quétel, p.511.
- (36) Boring, E.: "Historia de la psicología experimental". México (Trillas) 1978. p.594.
- (37) V. Cattell, J; Farrand, L: "Physical and mental measurement of the students of Columbia University". Psychological Review, 1896, 3, 618-648.
- (38) loc. cit. Boring, p. 593.
- (39) Mustenberg, H: "Zur Individual Psychologie". Zentrbl. Nervenheilk Psychiatr, 1891, 14, 196-198.
- (40) V. Gilbert, J.A.: "Researches upon school children and college students" in Univ. of Iowa. 'Studies in Psychology', 1897, I, 1-39.
- (41) Ebbinghaus, H: "Über eine neue Methode zur zrufung Geistiger Fahigkeiten und ihre Anwenung bei Schulkindern". Zeitschr. fur Psychologie, 1897, 13, 401-459.
- (42) Filibiliu, P. N: "Contribution à l'étude de la folie chez les enfants". Paris, 1887.
- (43) Alexander, F.G; Selesnick, S.T. loc. cit. p. 446.
- (44) Moreau de Tours, P: "La folie chez les enfants". Paris (Baillièere et fils), 1888.
- (45) Gaubert, A: "Etude sur les formes de la folie chez l'enfant et chez l'adolescent". Toulouse, 1894.
- (46) Vidal-Perera, A.: "Compendio de psiquiatría infantil". Barcelona, 1907 (no consta editor).
- (47) Vidal-Perera, A.: "Compendio de psiquiatría infantil". Madrid (Librería de los Sucesores de Hernando) 1919. (4ª ed.).
- (48) Ziechen, Theodor: "Die Geisteskrankheiten". Berlín, 1906.
- (49) Strohmayr, W.: "Voilesungen uber die Psychopathologie des Kindesalter". Tübingen, 1910.
- (50) Nikapota, A.; Graham, Ph: "Child Mental Health in the Year 2000". Paper given at the XIth Congress of Child Psychiatry. Paris, 1986.

Publicado en: R. Alzate de Heredia (edit.): "Trastornos de conducta en la infancia" Bilbao (Servicio Editorial Universidad de País Vasco) 1987. pp. 43-76. Con modificaciones.

v.t. Domènech, E; Corbella, J: "Antecedentes históricos de la Psiquiatría Infantil" IMP Psiquiatría, 1991, III (4), 204-208.

EL DESENVOLUPAMENT DE LA PSICOPATOLOGIA INFANTIL AL SEGLE XIX

Edelmira DOMENECH

INTRODUCCIO

En l'estudi dels antecedents de la psicopatologia de la infància trobem dades d'interès des de temps molt reculats. En el decurs del segle XIX gairebé tots els aspectes de la ciència i de la tècnica van tenir un desenvolupament important. Trobem el mateix en el camp de la psicopatologia infantil. Quan comença la centúria, aquest estudi té un gruix relativament interessant, però més aviat pobre de coneixements. Quan aquesta acaba, hi ha una cristal·lització d'una bona part del seu contingut. Si més no, en alguns dels aspectes que permeten de considerar com a existent i consolidada una especialitat: l'existència de llibres de text específics, tesis sobre temes de l'especialitat, alguns professionals que s'hi dediquen primàriament.

Els antecedents més antics

Abans del 1800, però, ja tenim, certament, un bon gruix de dades, tot i que són relativament esparses. En tot cas no ens permeten de configurar encara un contingut homogeni.

Es troben dades d'un cert interès en textos de medicina antics, sobretot referits a una malaltia que afecta infants i grans i que tenia una gran repercussió social: l'epilèpsia. Ja en el corpus hipocràtic (1) i en escrits de Galè trobem referències concretes a casos d'epilèpsia en els nens. Els aforismes hipocràtics n'esmenten el pronòstic; Galè descriu el fenomen de l'aura en una observació en un nen de tretze anys (2).

Una segona font inicial són referències, gairebé sempre les mateixes, que es troben en llibres de malalties de nens, sobretot en els anys del Renaixement (segle XVI). Hem analitzat alguns llibres espanyols clàssics de la pediatria dels segles XVI i XVII. Els temes solen ser sempre els mateixos, diferenciats en dos sentits: les convulsions i alteracions del son. En el primer punt es tracta de l'epilèpsia i d'una forma de convulsions que en deien "mater puerorum". En els trastorns del son trobem referències a l'insomni, que curen àdhuc amb opiacis (xarop de cascall blanc), i als terrors nocturns, els somnis que espanten.

Alguns punts més específics els trobem en l'estudi de la recuperació i tractament dels sords-muts. Aquí les dades són prou interessants i conegudes. L'escola espanyola és precursora d'aquest estudi amb l'obra de Pedro Ponce de León (1520-1584), Juan Pablo Bonet (1620), Manuel Ramírez de Carrión (1622) i Jacobo Rodríguez Pereira, del segle següent, que passà a França. L'escola francesa, iniciada en part per Pereira, nat a Extremadura, continua amb l'abat l'Épée (1712-1789) i l'abat Sicard (1742-1822), que impulsà Itard, ja en el segle XIX. En aquesta línia cal recordar també l'anglès John Bulwer (1644), l'alemany exercint a Amsterdam Jean Conrad Amman (1669-1724) i Samuel Heinicke, el cap de l'escola alemanya (1727-1790).

Un altre camp concret d'interès és el dels nens salvatges, alguns potser objecte de descripcions fantàstiques, però d'altres, pocs, relativament documentats. Recordem ara aquí, des dels nens llops llegendaris, de Hesse (1344) (3), fins els nens óssos de Lituània, del segle XVII (4) o el que vivia entre brens a Irlanda i fou ben observat i descrit per Nicolas Tulp (1672) (5). En el segle XVIII els casos ben documentats ja són una mica més abundants. Precisament a partir d'un d'ells, el del nen salvatge de l'Aveyron, reeducat per Itard, ens introduïm en una de les línies d'interès del segle XIX: la reeducació dels retardats mentals.

Dades aïllades, des del camp mèdic, les podem trobar en l'obra de Felix Platter (1602), a Basilea, que valora alguns factors epidemiològics en la debilitat mental (6). O alguns estudis sobre la depressió, o malenconia, amb referències infantils escasses: així en el llibre clàssic de Robert Burton (1621) (7), o l'obra de George Baker (1755) (8).

Les grans etapes del segle XIX

Com podem veure ja abans del 1800 trobem un cert contingut que aquí hem esmentat de passada i sense analitzar. En el segle XIX aquest contingut s'incrementa i ja ens permet descobrir les grans línies evolutives de l'especialitat. Esmentem-les breument:

a) Com a conseqüència, sobretot, dels canvis ideològics que planteja la Revolució Francesa, hi ha un nou interès per la situació personal dels malats mentals. Dos fets ens interessaven ara: la separació entre nens i adults i el fet que es comenci a veure la possibilitat d'intentar rehabilitar, recuperar, alguns nens. Els resultats foren pobres, però el camí ja està marcat. Aquest vessant, el de la diferenciació dels asils per a nens retardats, dominarà el panorama de l'especialitat durant tota la primera meitat de la centúria.

b) Lentament trobem una progressió en el contingut científic. Hi ha referències més nombroses en els textos (p.e. Pinel, Esquirol) (9) i alguna petita aportació

esparsa. També es valoren alguns factors educatius i socials, sovint per no metges. Recordem, ara en aquest punt, els noms d'Amariah Brigham (10) o Benjamin Rush (11).

c) El pas a la redacció de capítols específics que tracten de la patologia mental infantil en textos més extensos, bé siguin de pediatria o de psiquiatria. Recordem aquí, entre aquests darrers, els de Griesinger (1845) (12) o Maudsley (1867) (13). I entre els de pediatria, el de Charles West (1854) (14).

Ja cap a la fi de segle trobem dues línies diferencials importants: l'existència d'alguns textos específics i l'increment de tesis doctorals sobre temes de psicopatologia infantil (15).

d) Les tesis sobre aquests temes esdevenen molt nombroses a partir del 1880. Les hem estudiades més a França. El primer gran tema és el de la histèria, amb la influència de l'obra de Charcot. Però també se'n troben d'altres: neurosi, epilèpsia, terrors nocturns, paràlisi general, etc.

e) Finalment cal considerar l'existència de llibres de text específics, veritables monografies sobre la totalitat de la patologia mental infantil. Pel que fa als últims anys del segle XIX, tenim referència, probablement incompleta, dels següents: Filibiliu (1887) (16), Emminghaus (1887) (17), Moreau de Tours (1888) (18), Gaubert (1894) (19), Ireland (1898) (20) i Manheimer (1899) (21).

LA DIFERENCIACIO DELS ASILS PER A INFANTS RETARDATS

A l'últim període del segle XVIII ja es troba un interès institucional, encara que limitat a alguna tasca ben concreta, en el camp de la psicopatologia infantil. És la recuperació dels trastorns més evidents del llenguatge: el cas dels sords-muts de naixement. Hi ha institucions, en més d'un país, i hi trobem, a més, continuïtat. Vol dir que és un tema madur, si més no al nivell del seu temps.

A la primera meitat del segle XIX en madura un altre, el de les institucions, més per a recollida que per a instrucció, dels nens retardats: en aquest cas només dels profunds. Aquí arriba també el corrent que aporta una renovació, una alenada nova, a tota la psiquiatria. L'empenta de Pinel, de Chiaruggi, de Griesinger, dels Tuke, entre altres de menys coneguts, fa variar-ne el concepte. Els manicomis no han de ser "dipòsits de bojos", sinó institucions on se'ls tracti, en la mesura que es pugui, com a malats. Els aspectes, diríem, socials de l'assistència psiquiàtrica passen a un primer pla. Encara que els coneixements científics són insuficients i l'eficàcia de la terapèutica és molt petita, alguns metges capdavanters ja tenen les idees clares, i això passa també pel que fa als infants. La primera meitat del segle XIX veurà sobretot el desenvolupament d'institucions pel tractament de nens retardats, o la independització dels

pavellons infantils dels destinats als adults. Potser l'empenta més coneguda en aquest camp és la francesa, influïda per les idees inicials de Pinel i el mestratge d'Esquirol.

Cronològicament la primera aportació enllaça amb l'interès pels nens salvatges. L'any 1799 fou trobat en el centre de França un nen del qual havien tingut cura uns llops, Se li posà el nom de Víctor i és conegut com "l'enfant sauvage de l'Aveyron". Devia tenir uns onze anys. El fet és que fou recollit i s'encomanà de donar-li una instrucció específica. Thierry Gineste (22) ha parlat d'ell com de "l'últim nen llop, el primer nen boig", potser de manera una mica esquemàtica. La seva assistència fou encarregada a un metge aleshores molt jove, deixeble de Pinel. Es tractava de Jean Itard (1774-1838) (23), nascut a la regió dels Alps. Tot i que era cirurgià, deixeble de Larrey i que va presentar una tesi el 1803 sobre patologia respiratòria, s'enfocà també en un altre sentit. Amic de l'abat Sicard --que havia substituït l'Epée, al llavors Institut Nacional de sords-muts--, l'any 1800 li van donar una plaça de metge en aquesta institució. Per aquesta raó se li encarregà el tractament de Víctor, el nen de l'Aveyron.

Va publicar dues memòries sobre aquest cas (24). Són, com diu Gineste, "la relació més detallada que ens ha arribat d'un tractament moral, segons l'esperit mèdico-filosòfic de Pinel, del qual Itard és aleshores, junt amb Esquirol, un alumne entusiasta" (25). L'esforç va durar uns quants anys i Víctor va millorar molt poc. Itard se'n desenganyà. Però continuà com a metge de la Institució, tenint cura dels sords-muts. Hi treballà també com a metge general i va publicar algunes obres de temes diversos. Va anotar, junt amb Esquirol, la traducció francesa del llibre de Hoffbauer, "Médecine légale relative aux aliénés et aux sourds-muets" (1828). El mateix any 1828 va descriure una forma de "mutisme produït per lesió de les funcions intel·lectuals" (26). En els últims temps de la seva vida va tenir una influència personal sobre E. Séguin.

Existia ja la Institució Nacional de sords-muts, a París, al carrer de Saint-Jacques. Ara, en pocs anys, se separaran i tindran en certa manera una vida pròpia els serveis o departaments per a infants en institucions que tenien tot tipus de malalts mentals. Serà una primera independització de fet. Això passarà a la Salpêtrière i a Bicêtre.

Jean-Pierre Falret va viure entre els anys 1794 i 1870 (27). Era d'origen occità, estudià a Cahors i medicina a Montpeller. Però aviat anà a París, el gran pol d'atracció. L'any 1821 és nomenat cap de la secció d'idiotes de la Salpêtrière i funda de seguida una escola per als nens que té ingressats. És de fet una primera temptativa per agrupar els nens retardats. Durant gairebé vint anys, fins al 1840, dirigeix aquest servei. Gineste ha valorat l'evolució del seu pensament en aquest llarg període. Una primera etapa, fins al 1830, està marcada pel predomini de les concepcions anatòmico-clíniques. Més tard, "busca en el camp de la fisiologia la manera de suplir les deficiències de l'anatomia patològica". Valora l'evolució de

la malaltia i així arriba a descobrir i a descriure la "locura circular", nom que donà a la psicosi maniaco-depressiva. El 1841 va passar a un servei d'adults.

Fèlix Voisin (1794-1872) fou alumne d'Esquirol i amic personal de Falret, amb el qual va fundar un sanatori privat, el de Vanves. Va crear una escola ortofrènica. L'any 1833 se li va encarregar d'organitzar una secció de nens "idiotes i epilèptics" a l'Hospital d'Incurables del carrer de Sèvres. El servei, els nens i els que hi havia a l'escola ortofrènica esmentada foren traslladats, el 1836 a Bicêtre. Allà va treballar durant vint-i-cinc anys, fins el 1865. Cal considerar-lo com un dels primers psiquiatres que han intentat de manera ben concreta el desenvolupament de les facultats intel·lectuals disminuïdes. Entre els seus nombrosos escrits, pel que fa al nostre tema, cal esmentar "Applications de la physiologie du cerveau à l'étude des enfants qui nécessitent une éducation spéciale" (1830) (28), "De l'idiotie chez les enfants" (1843) (29) i "Classification et traitement de l'idiotie" (1843) (30).

El tercer del grup era Guillaume Ferrus, nascut prop de Briançon (1784-1861). De vida difícil, metge militar, el 1826 entrà a Bicêtre, on l'any 1828 va crear una escola per als nens "idiotes". Tenia una gran preocupació humanitària. Els tres van intentar, en la mesura de les seves possibilitats, en una acció que diríem gairebé conjunta, si més no coincident, millorar la instrucció dels deficients. Fou un pas molt important en el progrés de l'atenció mèdica als nens malalts mentals (31). L'obra de Ferrus fou extensa en el camp que avui en diríem de la psiquiatria social.

A mesura que progressa la centúria, altres aspectes passaran a tenir més interès, però el tema de l'assistència, de les institucions per a nens retardats -- i sovint s'hi sumen els epilèptics-- encara té una importància relativa. Considerarem, de manera ràpida, alguns dels noms que cal recordar. Cal dir també que la majoria d'ells, a França, que és on aquest corrent és més important, tenen una activitat molt marcada d'orientació política cap a l'esquerra radical.

Louis Delasiauve (1804-1893) era originari de la Normandia. Ingressà a Bicêtre el 1843 i el 1851 es féu càrrec de la direcció de la secció de nens epilèptics i retardats. Va estar-hi deu anys i després passà a la secció d'adults de la Salpêtrière. L'any 1854 va publicar dos llibres: "Traité de l'épilepsie" i "Principes qui doivent présider à l'éducation des idiots". També és autor d'algun altre treball que esmentarem després. La seva preocupació més important fou l'educació dels retardats. Acceptava que sovint algunes facultats estaven menys afectades que altres, o àdhuc estaven intactes. I així considerava l'existència d'idiòcies parcials (32).

Fou col·laborador seu Hippolyte Vallée (1816-1885), normand com Delasiauve. Va entrar com a "surveillant" a Bicêtre el 1841. Més tard substitueix Séguin en les seves tasques. De fet se li assigna la feina d'"instructor de nens idiots", que

farà gairebé durant vint anys. Al cap de poc temps, havia muntat també la mateixa activitat de manera privada a Gentilly. D'allí en sortirà un centre important. El 1870 va deixar-ho tot, i creà la fundació del seu nom; la institució privada continuava. No era metge i no va publicar res (33).

Un personatge d'una gran influència en la història de la psiquiatria infantil és Édouard Séguin (1812-1880), d'origen borgonyó. Molt jove fou potser, políticament, el més radical del seu grup. L'any 1837 se li va encomanar, sota la direcció d'Itard --i el control llunyà d'Esquirol-- la instrucció d'un nen retardat. Es dedicà, doncs, a la recuperació d'idiotes. Més tard es féu metge. També treballà privadament durant poc de temps. Participà en la revolució de 1848, i el 1850, ja metge, emigrà als Estats Units. Exercí en diversos Estats i té una importància considerable en el desenvolupament de la psiquiatria infantil americana. Participà en la creació d'escoles especials, sobretot inicialment, la de Harvey B. Wilbur a Siracusa (Nova York) el 1854. Des del 1863 exercí a Nova York, on poc abans de la seva mort va fundar la "Seguin physiological school for feeble minded children". La seva obra ha estat bastant estudiada. Les bases teòriques ja es troben en el seu treball de París "Traitement moral, hygiène et éducation des idiots..." (1846). Va tenir una visió molt personalista del retardat mental. S'ha dit que les seves tècniques van influir clarament en les idees de Maria Montessori (34).

L'últim personatge d'aquesta sèrie és Désiré-Magloire Bourneville (1840-1909), també normand i potser l'últim deixeble de Delasiauve. Membre del servei de Bicêtre, el 1879 va organitzar-hi novament el servei de nens epilèptics i idiotes. També va dirigir, com a metge, la fundació Vallée a Gentilly. Va dedicar-se sobretot a la visió social del retard mental, l'organització de colònies amb nens retardats (35).

En altres països també trobem establiments per l'ensenyament dels nens retardats. Cap a la meitat del segle s'incrementà la creació d'aquest tipus de centres. De manera resumida, podem recordar aquí el centre que fundà John Conolly a Bath, Anglaterra; el de C.M. Seagert a Berlín, o el de J. Guggenbuhl a Abendberg, Suïssa.

Als Estats Units una de les primeres escoles fou la que creà Samuel Ridley Howe a l'estat de Massachussets (36).

Més tard, ja cap a la fi de segle, als Estats Units hi hagué un impuls fort en aquest sentit. Cal recordar l'activitat de Walter Fernald, que desenvolupà mètodes d'ajuda als retardats, i va fundar una associació per a estudiar els mètodes pel seu tractament. L'any 1895 es va crear, a la Universitat de Pensilvània, la primera clínica psicològica que intentava tractar nens subnormals d'acord amb els nous sistemes educatius. El seu impulsor fou Lightner Witner, l'any 1895 (37).

Això ens porta a enllaçar amb alguns fets de períodes posteriors i a començar a valorar l'orientació psicològica, que va ocupant, lentament, el seu lloc, al costat de les orientacions mèdica i pedagògica.

PROGRESSIO DEL CONTINGUT CIENTIFIC

Lentament es van anar sumant aportacions que enriqueixen el contingut científic. Són relativament espaiades, la qual cosa fa que la influència entre elles sigui mínima o gairebé nul·la. Sols de manera lenta el seu pes s'anirà sumant. I no serà de fet fins les dues últimes dècades del segle XIX quan hi haurà material suficient i prou seguit per a poder considerar que ja es configura un contingut científic propi, que hi ha de fet una psiquiatria infantil que inicia la seva viabilitat, i això per diverses raons.

Valorem ara el contingut de les aportacions dels primers vuitanta anys del segle. També hem de dir que els estudis fets fins ara són més aviat escassos i moltes fonts no han estat estudiades, i, per tant, en tenim poques dades. El material espars no ha estat sistematitzat i la informació que tenim sobre el desenvolupament als diversos països és prou irregular perquè considerem que encara no estem en condicions de donar-ne una visió global suficientment arrodonida. Aquí hem recollit les dades que hem anat trobant, però el camp exigeix encara una recerca de base, en diferents focus culturals i geogràfics, que caldrà fer. El que presentem és l'estat dels coneixements que ens han arribat fins ara (38).

Un dels temes que interessaven més, i en el qual es treballava més, era el de l'epilèpsia, que sovint s'associava, des del punt de vista institucional, amb els infants retardats. Hi hagué serveis en què es reunien amb les dues denominacions. L'any 1803, Alex L.M. Lullier va presentar a París una tesi sobre el tema, "Propositions médicales sur l'épilepsie considérée chez les enfants jusqu'à l'époque de la puberté" (39).

En un text que, de fet, és més aviat de psiquiatria social, un metge americà, Amariah Brigham (1798-1849), graduat a Nova York i que exercí alguns anys a l'asil estatal d'Utica, Nova York, va publicar el 1832 un text: "Remarks on the influence of mental cultivation upon health". Hi considera els factors socials com a generadors de patologia mental. Cita a Esquirol i Pinel. Esmenta els factors externs com a causa de patologia: de la gelosia a la por a uns pares massa severs, des d'estats d'excitació a un desenvolupament inadequat de les facultats mentals (40).

--Benjamin Rush (1745-1813) fou una de les grans personalitats de la medicina americana. S'havia graduat a Edimburg. L'any 1812 va publicar a Filadèlfia un

text important: "Medical inquiries and observations upon the diseases of the mind". El llibre va arribar a una cinquena edició el 1835. Hi ha algunes referències als nens. Aquí en volem recollir algunes pel que fa a factors hereditaris com a causa que predisposa a la malaltia mental, així, els fills de pares amb patologia d'aquest tipus, o l'increment de la predisposició en fills de pares grans. En aquest sentit ja recull observacions prèvies, àdhuc de Robert Burton (41). Accepta que hi ha més risc fins i tot en el cas que algun dels progenitors hagi estat afectat d'histèria o de mal de cap freqüent.

--L'obra d'Esquirol és molt extensa i va tenir una influència decisiva en la medicina francesa. Algunes vegades tracta de temes relacionats amb la infància: ja n'hem esmentat algun. També cal remarcar la seva influència, per medi dels seus deixebles i el servei de la Salpêtrière. Falret, per exemple, esmentat abans, el succeï en un dels càrrecs directius en aquella institució. Esquirol havia nascut a Tolosa, el 1772, i morí a París el 1840. La seva obra escrita fou també considerable. Ara volem recordar com, en els dos volums del text "Des maladies mentales considérées sous les rapports médical, hygiénique et médico-legal" (1838), recull en part de publicacions anteriors, ja diferencia el nen subnormal del nen psicòtic, i descriu també alguns casos molt interessants de nens amb tendències homicides (42). Considera que la patologia mental infantil no comença gaire aviat. Com ens recorda Sémelaigne: "El nen sembla protegit de la bogeria. Es només cap a la pubertat quan es comencen a veure alguns alienats..." (43).

-- Ja hem esmentat abans dos treballs de Félix Voisin sobre la idiòcia en els nens (1843) i l'educació especial (1830). Recordem encara un estudi "Considérations sur l'amour maternel et sur l'infanticide", que va presentar a l'Acadèmia de Medicina de París, l'any 1838 (44).

--L'any 1843, J.E. Belhomme va publicar un treball sobre el tema candent aleshores, l'educació dels retardats, dels idiots: "Essai sur l'idiotie, propositions sur l'éducation des idiots, mise en rapport avec leur degré d'intelligence".

-- Delasiauve, que ja hem esmentat perquè va escriure i treballar molt en educació de deficients, és autor d'un treball sobre la mania infantil: "Forme maniaque spéciale chez les enfants", que va publicar l'any 1855 (45).

-- Wilhelm Griesinger (1817-1868) fou un dels grans psiquiatres alemanys. Nascut a Stuttgart, de vida professional intensa, fou professor a Tübingen, Zurich i Berlín. La seva obra bàsica és "Die Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten", publicada el 1845, quan tenia vint-i-vuit anys. La seva experiència principal havia estat com a assistent al manicomí de Winnenthal i a Tübingen. Després el llibre va tenir una gran difusió i noves edicions (46). Griesinger dedica una petita part de l'obra als problemes psiquiàtrics dels nens (47). Els classifica de manera no gaire diferent de com ordena els de l'adult.

Accepta l'existència de factors coadjuvants, tant els de tipus hereditari com psicològic. I és interessant com remarca que en els nens, de la mateixa manera que en els grans, pot haver-hi la mania i la malenconia.

-- En un altre context cultural, el de llengua anglesa, Henry Maudsley (1835-1918) fa el mateix que Griesinger, dedica una petita part d'un text ampli de psiquiatria a tractar dels temes de la patologia mental infantil. L'obra data de 1867, "Physiology and Pathology of the Mind". Hi parla de la bogeria de l'edat jove (48).

La seva experiència inicial fou com a resident en un manicomi de Manchester. El llibre el va publicar quan tenia trenta-dos anys. Després fou metge de gran anomenada a Londres, professor de Medicina Legal i va crear una fundació per l'estudi de les neurosis de guerra, que és avui el Maudsley Hospital.

-- Claude Stéphan Le Paulmier també va publicar una tesi sobre la mania, a París l'any 1856, amb el títol "Des affections mentales chez les enfants et en particulier de la manie" (49).

-- Un altre tema que preocupava bastant aleshores, com veurem més extensament, és el del tractament de trastorns de conducta d'alguns nens, que vorejaven la delinqüència. L'educació coercitiva, o correccional, estava molt introduïda. Ara hem de recordar un treball de Gustave Darin: "Education correctionnelle ou système cellulaire appliqué aux enfants; observations de jeunes détenus de La Roquette venus à Bicêtre en état de folie, d'idiotie ou d'épilepsie" (París, 1863) (50).

-- Com hem vist, en aquest període més d'una vegada un autor d'un text d'abast general dedica algun capítol de manera específica a la psiquiatria infantil. Deixant a banda les referències d'Esquirol, hem considerat, en aquest sentit, les aportacions de Griesinger i de Maudsley, des del punt de vista de la psiquiatria en llengua alemanya i en llengua anglesa. Algunes aportacions, però, poden venir també d'un altre camp, el de la pediatria. Aquest és el cas de l'obra de Charles West (1816-1898). Aquest era un pediatre anglès, format a Berlín i que exercí a Londres. Va publicar "Lectures on the diseases of infancy and childhood", l'any 1848. A l'edició de 1854, que era la tercera, hi afegí un capítol del llibre "Lecture on Disorders of the Mind in Childhood" (51). Fou un llibre important, que va arribar, en vida de l'autor, a la setena edició.

Ja cap a la meitat del segle passat, West valora l'aspecte evolutiu en psiquiatria infantil. El podríem considerar un pioner del que avui se'n diu psicopatologia evolutiva. Insisteix en el fet que els nens, des de petits, poden presentar alteracions psíquiques i no únicament deficiències mentals. Descriu casos de nens amb patologia psicossomàtica i conducta anorèxica, i aconsella com a terapèutica de separar aquests infants dels seus pares. West es refereix també a

casos de trastorns de llenguatge en nens, erròniament considerats com a deficients mentals.

CAP A UNA PRIMERA CONSOLIDACIÓ

Quan s'arriba a la penúltima dècada del segle XIX, ara fa just cent anys, detectem una modificació important en els continguts del que es publica. Ara ja tenen una volada diferent, que ens permet de parlar d'un primer període de plenitud. Recapitulant una mica, recordem que fins ara hem vist, o bé l'interès per temes ben concrets --el més important el retard mental, també l'epilèpsia, més esvaïts els altres--; o bé, progressant, la publicació d'apartats específics dintre de textos d'intenció més general. I així hem recordat els de Griesinger, Maudsley i West. En el període a què arribem ara hi ha dos fets que el defineixen. El primer és un increment molt notable en el nombre de publicacions. El fet és ben evident ja en l'anàlisi de les tesis franceses dedicades a aquests temes. En els primers vuitanta anys del segle només en trobem cinc, (una de les quals és la de Gromier, de 1872: "Essai sur l'imbécillité et la follie simulée par l'imbécile" (París 1872) (52).

Junt amb aquest increment hi trobem una diversificació, encara no excessiva, del contingut. Aquest és un altre tret diferencial del període, que ens marca un progrés.

El tercer punt, i potser el més important, és que ara trobem, per primera vegada, i no pas un de sol, textos que es dediquen íntegrament a la totalitat de l'especialitat. Trobem ara els primers textos específics de psiquiatria infantil sencera. Tenim, doncs, una consolidació real de l'especialitat. Analitzem, si més no breument, cadascun d'aquests punts:

**** L'increment de la producció.** L'hem centrat en l'increment, podríem dir-ne espectacular, de les tesis que es presenten sobre aquests temes. En el cas de les franceses, que és el que hem analitzat, les conclusions són clares: augment del nombre, diversificació de la temàtica.

Si hi ha un tema que predomina sobre els altres en aquestes dues dècades (1880-1900), és el de la histèria. La influència de Jean-Martin Charcot (1825-1893) fou aquí decisiva. La seva obra a la Salpêtrière tingué ressò en tot el món mèdic del seu temps.

Les primeres tesis que trobem són de l'any 1880, quan se'n presenten tres a França sobre els temes que ara ens ocupen. Una és la de H. Paris que tracta el mateix tema central de Charcot, la histèria femenina (53). Paral·lela, tant pel tema com pel lloc de presentació, perquè la influència de Charcot era gran, és la de Georges Guiraud: "Essai sur l'hystérie précoce de développement chez les

jeunes filles avant la puberté". També fou presentada a París.

Les aportacions següents, totes també presentades a la facultat de París, són les de Léon Cazaubon (1884) (54); Paul Peugniez (1885) (55); Hélène Goldspiegel (1888) (56), una de les primeres dones que fan el doctorat en un tema de psiquiatria a França; Jules Burnet (1891) (57), que tracta de formes molt primerenques, per sota dels cinc anys; A. Bardol (1893) (58), que estudia problemes de diagnòstic diferencial; Jules Conturie (1896) (59), i Paul Isnard (1896) (60), que tracten una visió general. Cal dir que amb aquesta última, i a d'Isnard, comença la sèrie de treballs doctorals dedicats a la histèria fora de l'àmbit parisenc. Han hagut de passar setze anys perquè el tema sortís de París cap a altres facultats franceses. Aleshores el camí ja és obert i en vénen d'altres. Cronològicament segueixen les d'Edouard Warde (1897) (61) i Albert Astruc (1898) (62), ambdues a París. El mateix 1898 se'n presenten dues a Tolosa, les de Victor Bibent (63) i Pierre Boissel (64), les dues tractant de temes de diagnòstic. L'última de la sèrie és la d'Alfred Kaler (1899) (65), de tema general, presentada a Nancy, on havia fet escola Hippolyte Bernheim.

El tema de la histèria encara durarà una mica, però quan canvia el segle ja ha arribat al seu punt més alt. De les set que resten, tres seran de Tolosa i dues de Lille. Els temes posteriors seran més dispersos, tot i que podem fer-ne algunes agrupacions, en tot cas molt més petites que en l'"eclosió" bibliogràfica de la histèria.

Potser les que hi estiguin més relacionades, si més no amb una visió no excessivament organicista de la patologia, són les que podríem agrupar amb el concepte de neurosi, en sentit ampli. Així podem esmentar les de Louis Chatallon (1880) (66) i Louis Guinon (1894) (67) sobre neurosi urinària de la infància, la d'Edmond Isnard (1894) (68) sobre neurosis traumàtiques, i la de N. Boiadjeff (1899) (69), sobre neurastènia.

Entre els altres temes podem destacar tres tesis dedicades a l'estudi d'al·lucinacions i terrors nocturns; tres a l'epilèpsia; altres tres, molt juntes cronològicament, a un tema que tingué un gran impacte durant algun temps, la paràlisi general, àdhuc en les formes infantils i juvenils. Recordem que la sífilis era un dels grans estralls de l'època, en moltes esferes, incloses la psiquiàtrica i la pediàtrica.

La resta de temes és encara més dispersa: treballs sobre nens retardats i degenerats, l'alcoholisme, les alteracions de la instintivitat sexual, fugues, delinqüència, seqüeles de malalties encefàliques. Voldríem, però, esmentar, si més no pel simbolisme del títol, un treball de Georges Gauthier: "De la démence précoce chez les jeunes aliénés héréditaires" (París, 1883) (70).

Finalment, dos treballs globals, dues monografies sobre la totalitat de la

psiquiatria infantil. les de Filibiliu i Gaubert. La primera, la de Pierre N. Filibiliu (París, 1887) (71) és de fet un petit tractat, un manual, dels coneixements de l'època sobre psiquiatria infantil. Es un dels primers textos i així l'haurem de comentar. El segon és una tesi d'Alexandre Gaubert: "Etude sur les formes de la folie chez l'enfant et chez l'adolescent", presentada a Tolosa l'any 1894 (72).

**** Els textos.** Ja hem esmentat el fet. El període es defineix perquè hi ha textos específics. D'entre els que tenim notícia cal esmentar els següents, tot i que de ben segur no són pas els únics. Però és el que ens ha arribat fins ara, el que hi hem trobat. Tres de francesos, un d'alemany, i un altre, fet a Barcelona. Aquest és el més tardà --una mica més enllà del període estricte en sentit cronològic.

* Un primer text francès, molt poc conegut --pràcticament no n'hem trobat referències--, és el ja esmentat de Pierre N. Filibiliu: "Contribution à l'étude de la folie chez les enfants" (París, 1887). Té 119 pàgines. Es un llibre prou important i l'analitzarem breument.

* El mateix any es publica a Alemanya el llibre de Hermann Emminghaus: "Die Psychischen Störungen des Kindesalters" (Tübingen, Laupp, 1887). Alexander (73) diu d'aquest text que fou una desgràcia que un dels treballs més clarividents sobre psiquiatria infantil de la darrerria del segle XIX, tingués poca influència. Harms (esmentat per Alexander) diu que fou un dels pocs intents, fets en el seu temps, de fer una presentació global i sistematitzada de la psiquiatria infantil. Mantenia que les malalties dels nens no eren comparables a les dels adults; aportava dades epidemiològiques sobre els trastorns que ell havia vist a Alemanya. Separava les psicosis entre les de causa orgànica (p.e. malalties del cervell) i les causades per factors psicològics (angoixa, por). Valorava els aspectes socials: pobresa a la llar, educació deficient, delinqüència juvenil, i remarcava que era més important en aquests casos l'ajut que el càstig. Però Alexander diu: "Desgraciadament les idees d'Emminghaus restaren ignorades; i més endavant els llibres de psiquiatria de Kraepelin i Bleuler, que van tenir una gran influència, van deixar de fer cap referència a les malalties mentals infantils com a entitats diferents". Això probablement va retardar un desenvolupament més intens de la paidopsiquiatria durant molts decennis.

* L'obra de Pierre N. Filibiliu és un treball molt extens, de 119 pàgines, que mereix una anàlisi àmplia. Creiem que és un text important, tant pel que diu com per la data en què fou publicat. Tenim poques dades sobre l'autor. Ens consta que era doctor en medicina per la facultat de París. De fet aquest és el text del seu treball de doctorat (74). A la portada es diu que fou antic extern de la clínica de parts i ginecologia, i medalla de bronze de l'assistència pública. A la introducció es manifesta deixeble de Bourneville, ja esmentat abans, "que l'ha ajudat amb els seus consells" i va posar a la seva disposició el material del seu servei de Bicêtre. Sabem doncs que és un treball gestat a Bicêtre sota el

patronatge de Désiré Bourneville.

El text és una visió general de la patologia mental infantil, de la "folie chez l'enfant". Hi destaca que les malalties mentals augmenten i es troben a totes les edats de la vida, "tant a l'edat adulta com a l'edat més tendra" (75). Aquí no analitzarem l'obra --objecte d'un altre treball-- sinó que en donarem només una visió breu de conjunt. Els capítols que conté són aquests: el primer, d'història i definició, breu, de sis pàgines. Consta més aviat com a capítol introductori. El primer gran apartat és el de l'etiologia (76), que aporta dades epidemiològiques d'interès, tant pel que fa als nens i joves ingressats als asils, com als delinqüents. Hi valora etiològicament els factors individuals, hereditaris i els morals i socials, amb algunes observacions concretes. El capítol de simptomatologia és extens, encara que poc ordenat. Dóna una certa importància a les dades antropològiques. Cal dir que l'antropologia, sobretot la criminal, era molt valorada aleshores. Hi ha una descripció, relativament detallada, d'alguns aspectes concrets: al·lucinacions, excitació maníaca, alteracions de la impulsivitat sexual, gelosia, epilèpsia. I molt breument el que en diu bogeria histèrica i demència. Com veiem, aquí gairebé no es tracta d'una visió que havia estat totalment dominant, la del retard mental. Aquesta queda fora de l'atenció de Filibiliu.

Els capítols d'evolució, diagnòstic i pronòstic són brevíssims, més ben dit, metèdrics (77). També ho és el dedicat al tractament (78). Comença textualment: "Hi ha un tractament preventiu i un tractament curatiu, que exigeixen mesures tant de tipus físic com moral". El preventiu es basa principalment en l'educació. (I, diríem, la reeducació). I diu, com a exemple: "A l'hospici de Bicêtre hi ha un servei modèlic, el del Dr. Bourneville, que reuneix tot el que de bo i millor poden aportar la medicina, la higiene i la pedagogia: escoles primàries, escoles professionals, gimnàstica, dansa, esgrima, música, passejades... I no s'obliden totes les distraccions i divertiments que són tan útils per a aquests desheretats" (79). Es força evident el camí que prenien.

Pel que fa al tractament curatiu, hi dedica exactament cinc ratlles, que citarem senceres: "Antiinflamatoris: sagnies, ventoses escarificades, els derivatius administrats amb mesura ens fan un servei inapreciable. Els antispasmòdics. Els calmants. Finalment cal tenir compte d'un règim reconstituent i de la hidroteràpia".

Segueix una llarga llista de 51 observacions (80), que no són pròpies. Moltes, extretes de les notes del doctor Bourneville, les altres de la literatura i de molts autors. Es un capítol relativament viu i interessant que ens dóna notícia de la realitat clínica de la psiquiatria infantil tal com la veia Filibiliu i, diria, també Bourneville. Finalment trobem unes conclusions formals (81) i una bibliografia amb 60 citacions.

Una primera aproximació a aquesta obra ens fa pensar que es tracta d'un treball per obtenir el grau de doctor, fet per una persona a qui han deixat materials, que ha llegit bastant sobre el tema, que té una certa traça en comentar-lo; potser, però, aquest tema no és pas el més adequat pels seus coneixements. Però en cap cas aquesta no és la falta de Filibiliu. L'obra no sembla tenir l'ambició d'omplir cap buit. Si hi ha algun buit, si hi manca algun tractat, serà per causa d'altres circumstàncies. Potser la primera circumstància és que els qui realment veien molts malats infants també en veien de grans i, per tant, no tenien una consciència clara de la realitat de la psiquiatria infantil. En conseqüència no elaboraven aquella monografia que, des del punt de vista de la realitat clínica, ja era prou madura perquè aparegués. El seu lloc fou ocupat, substitutòriament, per altres autors que no s'hi dedicaven tant. En tot cas l'aportació de Filibiliu té un mèrit considerable, i creiem que ha de ser molt més valorada que no ho ha estat fins ara.

* Un cas diferent podria haver estat el de l'obra d'Emminghaus. Sembla, pel que diu Alexander, que tampoc no l'ha vist i que cita Harms (82), que fou una obra clarivident que restà ignorada.

* Un altre text és el d'Alexandre Gaubert, ja esmentat (83). Sembla que és una tesi semblant, per la intenció, a la de Filibiliu.

* Un llibre que ha estat esmentat amb una certa freqüència, encara que tampoc no ha estat gaire analitzat, és el de P. Moreau de Tours: "La folie chez les enfants", publicat a París l'any 1888 (84). Se cita erròniament com el primer tractat de psiquiatria de l'infant (85).

L'obra de Filibiliu que comentem és anterior a la de Moreau de Tours. En canvi, la de Manheimer, bastant citada, és posterior (1899) (86). Entre el de Moreau de Tours i el de Manheimer hem trobat algun altre treball com ara el d'Ireland (87).

* En entrar al segle XX trobem el primer text que coneixem de psiquiatria infantil en castellà. El seu autor es August Vidal i Perera (88), que fou catedràtic de l'Escola Normal de mestres. El seu llibre és un recull de les lliçons que donava a Barcelona als alumnes de magisteri. Es tracta d'un text de 213 planes que dona una visió general del contingut de la matèria en aquells moments. Es probable que la càtedra que ocupà Vidal i Perera fos la primera càtedra de psiquiatria infantil que hi hagué enlloc. Assenyalem el fet curiós que aquesta càtedra pertanyia a l'ensenyament de la pedagogia.

Des de punts de vista diferents, cal esmentar també aportacions que no han estat fetes per persones procedents del camp de la psiquiatria. Aquí el camp ja comença a ser una mica extens, i farem només esment dels treballs que ens sembla que poden haver tingut més interès.

Potser cal recordar, en primer lloc, i per la importància de l'autor en d'altres camps, l'escrit de Charles Darwin, "A Biographical Sketch of an infant" (1876), que, com diu Alexander (89), serví d'estímul perquè es fessin treballs semblants a d'altres països. Dintre d'aquesta mateixa línia Alexander ens recorda, encara, les aportacions de William Preyer a Alemanya, que va publicar un llibre sobre la ment del nen (Alexander l'esmenta en anglès).

William Preyer fou un fisiòleg alemany, d'origen anglès, professor de Fisiologia a Jena, autor d'una obra extensa, també en altres camps, des de les ciències naturals fins a la filosofia i la psicologia. Va néixer prop de Manchester l'any 1841. Abans dels vint anys ja era a Alemanya, on es doctorà en filosofia el 1862 i en medicina el 1867. Ara ens importa recordar dues obres: "Die Seele des Kindes" (Leipzig, 1882) i "Beobachtungen über der geestlichen Entwicklung der Mensch in den ersten Lebensjahren". Aquesta obra, editada moltes vegades (arribà a la 8a. edició el 1912, pòstuma), fou traduïda a diverses llengües, entre aquestes el castellà (per Martín Navarro, Madrid, 1908). La de París és del 1887. Fou un text important en el seu temps, sobre la psicologia del nen. Hi féu una síntesi valuosa dels coneixements sobre la formació de les idees i, sobretot, del llenguatge del nen. Preyer morí a Wiesbaden l'any 1897.

Més clarament procedent del camp de la psicologia és l'aportació de James Sully, autor de "The studies in Childhood" (1895), on relaciona els jocs amb els processos mentals del nen (90). Un estudi de l'evolució i del desenvolupament del nen des de l'etapa de nadó, es troba en el text de Milicent Shinn, "Notes on the development of a child" (1893). També féu aportacions d'interès en aquest camp G. Stanley Hall (1844-1924). Fou una personalitat capdavantera i el primer de rebre un doctorat en psicologia als EUA l'any 1878. Contribuí a la fundació, tant de l'APA (1893) com de la primera revista de psicologia en anglès (91). El 1891 va fundar el Pedagogical Seminary, publicació dedicada principalment a estudis sobre el nen. La seva obra global és prou coneguda.

Quan l'especialitat arriba al segle XX té una certa solidesa. Al llarg d'aquesta centúria trobarem les aportacions més importants, tant pel que fa al nombre com al seu interès. Tant, que àdhuc algú podria considerar que aquesta és una activitat recent, sense història. Però no és així. I la nostra aportació al coneixement del desenvolupament de la psiquiatria infantil al segle XIX pretén ésser una contribució al coneixement de les riqueses del passat de la nostra especialitat.

NOTES

1.- Sémelaigne, R. (1930) "Les pionniers de la Psychiatrie française avant et après Pinel" Baillière et fils, 2 vols.; Paris, I, pp. 52 i ss.

2.- Ibid. I, 209.

3.- Camerarius, Phil. (1602) "Operae novarum subscisvarum sive meditationes historicae auctiores" Francofurti, I, 343. (vegeu nota 4 p. 100).

4.- Malson, L. (1964) "Les enfants sauvages, mythe et réalité" Union Gén, Ed., Paris.

5.- Ibid. p. 46.

6.- Félix Platter (1536-1614) fou un metge de Basilea, molt famós en el seu temps. La seva obra de 1602, "Praxeos Medicae", és un text de medicina en tres volums, que tingué quatre edicions i fou traduït a l'anglès el 1662 (vegeu Diethelm, Oskar: Switzerland". dins J.G. Howells (ed.), 1975, "World History of Psychiatry", Brunner-Mazel, New York, pp. 240-242).

7.- Robert Burton (1577-1640). El títol de la seva obra és "The anatomy of melancholy, What is this. With all the kinds, causes, symptoms, prognostics and several cures of it". Firmava amb el pseudònim Democritus Junior. Fou editada a Oxford el 1621, ed. Cripps.

8.- George Baker (1722-1809). Vegeu Valentin, M., (1978), "Travail des hommes et savants oubliés", Docis, Paris, p. 236. v.t. Waldron, H. i Sofen, D., (1974), "Subclinical lead poisoning", Acad. Press, Londres, pp. 6 i 169.

9.- Vegeu Filibiliu, (1887), "Contribution à l'étude de la folie chez les enfants", Librairie Ollier-Henry, Paris, p. 9.

10.- Brighman A., (1832), "Remarks on the influence of mental cultivation upon health", Hartford, Huntington, pp. 69-74, dins R. Hunter; I. Macalpine, (1963), "Three Hundred Years of Psychiatry. 1535-1860", Oxford Univ. Press, Londres, pp. 821-825.

11.- Rush, B. (1812), "Medical inquiries and observations, upon the diseases of the mind", Kimber i Richardson, Philadelphia, p. 367. Reimpresa a Nova York, 1962. Fa referència a fills de malats mentals (v. Hunter i Macalpine, loc. cit. 670). Va lluitar per les reformes humanitàries a presons i escoles. El llibre de Rush fou molt conegut i pràcticament l'únic text sistematitzat de psiquiatria a Amèrica fins al 1883 (v.t. Achenbach, T: "Developmental Psychopathology", Wiley and Sons, New York, p. 11).

12.- Griesinger dedica a patologia infantil part de la seva obra de 1845. Vegeu Alexander, F.G. i Selesnick, S.T. (1970), "Historia de la psiquiatria", Espaxs, Barcelona, pp. 444-445.

13.- Ibid., p. 444.

14.- A la tercera edició del manual: "Lectures on the diseases of infancy and childhood", (1854), inclou un capítol de psiquiatria infantil. v. Hunter i Macalpine, pp. 1021-1024.

15.- Vegeu Abbattucci, Marie-Gabrielle; Meurisse, J. Claude: "Index des thèses parues en France du début du XVIIIème siècle à 1934", Lab. Spécia, Série Confrontations Psychiatriques. Documents, (1985). Hi ha un recull de 3547 tesis, amb índexs acurats que permeten una consulta útil. Es un document valuós com a font d'informació.

16.- Filibiliu, op. cit.

17.- Emminghaus, H., (1887), "Die psychischen Storungen des Kindesalters", Laupp, Tübingen.

18.- Moreau de Tours, P., (1888). "La folie chez les enfants".

19.- Gaubert, A., (1894) "Etude sur les formes de la folie chez l'enfant et chez l'adolescent",

Tolosa.

- 20.- Ireland, W.W., (1898) "The mental afecctions of children", Blakiston, Philadelphia.
- 21.- Manheimer, M., (1899), "Les troubles mentaux de l'enfance", Soc. Ed. Sci, París.
- 22.- Gineste, T., (1981), "Victor de l'Aveyron, dernier enfant sauvage, premier enfant fou", Goujon, París.
- 23.- Itard, J.M.G., (1807), "De l'éducation d'un homme sauvage ou des développements physiques et moraux du jeune sauvage de l'Aveyron", París.
- 24.-Itard, J.M.G., (1807), "Rapport fait à S.E. le Ministre de l'Intérieur sur les nombreux développements de l'état actuel du sauvage de l'Aveyron", París. Prèviament hi havia una comunicació sobre el cas, arran de la seva trobada: Bonnaterre, Pierre-Joseph, (1800), "Notice historique sur le sauvage de l'Aveyron et sur quelques autres individus qu'on a trouvés dans les forêts à différentes époques", Vve. Panckoucke, París.
- 25.- T. Gineste: in Postel, J; Quétel, C., (1983), "Nouvelle histoire de la Psychiatrie", Privat, Tolosa, p. 649.
- 26.- Ibid, p. 649.
- 27.- Sobre Falret, v. Sémelaigne, R., op. cit. II., 100-116. v. t. Postel, J; Quétel, C, loc. cit. pp. 622-623.
- 28.- Voisin, F., (1830), "Applications de la physiologie du cerveau à l'étude des enfants qui nécessitent une éducation spéciale", París. v. Sémelaigne, R., op. cit. I, pp. 180-184.
- 29.- Voisin, F., (1843), "De l'idiotie chez les enfants", París.
- 30.- Voisin, F., "Classification et traitement de l'idiotie", cit. Postel-Quétel, pp. 728-729.
- 31.- Ferrus, G., op. cit., p. 505. Fou l'autor d'un llibre, "Des aliénés". que es venia en benefici dels pobres.
- 32.- v. Postel-Quétel, op. cit., 506 i 515. v. t. Sémelaigne, R., op. cit. I, pp. 302-321. L'any 1852 Delasiauve publicà un treball sobre la mania infantil, a Gazette des Hôpitaux, núm. 115, que és poc conegut.
- 33.- v. Postel-Quétel, op.cit., pp. 508-509 i 726-727.
- 34.- Martin, J., "Une biographie française (1812-1850) d'Onésime Edouard Séguin (29 janvier 1812 - 28 octobre 1880), premier thérapeute des enfants arriérés, d'après ses écrits et les documents historiques", Thèse de médecine, Saint-Antoine, París 1981.
- 35.- v. Postel-Quétel, op. cit., p. 448.
- 36.- Alexander, F.G; Selesnick, S.T; "Historia de la Psiquiatria" Barcelona (Espaxs) 1970, p. 448.
- 37.- Ibid., p. 448.
- 38.- Vegeu nota núm. 15.
- 39.- Es impresa amb la referència al calendari republicà aleshores, i ja per poc temps, vigent; Thermidor an XI
- 40.- v. Hunter, R. i Macalpine, I., op. cit., pp. 821-825.
- 41.- Ibid. pp. 662-670.
- 42.- v. Alexander, F.G; Selesnick, S.T., op. cit., p.445.
- 43.- v. Sémelaigne, R., op. cit., p. 129
- 44.- Sessió del 3 de maig de 1838. Sémelaigne, R., op. cit., I pp. 180-184.
- 45.- Publicat a An. Med. Psicol. I, p. 527.
- 46.- v. Postel-Quétel, op. cit., pp. 641-642.
- 47.- v. Alexander, F.G; Selesnick, S.T., op. cit., p. 445.

- 48.- v. Postel-Quétel, op. cit., p. 675.
- 49.- v. "Index généraux des thèses...", nota 15, núm. 2167.
- 50.- Ibid., núm. 954.
- 51.- v. Hunter-Macalpine, op. cit., pp. 1021-1024.
- 52.- v. "Index généraux des thèses...", (cit. nota 15), núm. 1622.
- 53.- Paris, H., (1880), "De l'hystérie chez les petites filles considérées dans les causes, ses caractères, son traitement", París.
- 54.- Cazaubon, Léon, (1884), "L'hystérie chez les jeunes garçons", París.
- 55.- Peugniez, Paul, (1885), "De l'hystérie chez les enfants", París.
- 56.- Goldspiegel, Hélène, (1888), "Contribution à l'étude de l'hystérie chez les enfants", París.
- 57.- Burnet, Jules-François: (1891), "Contribution à l'étude de l'hystérie infantile. Son existence au-dessus de l'âge de 5 ans", París.
- 58.- Bardol, A., (1893), "De l'hystérie simulatrice des maladies organiques de l'encéphale chez les enfants", París.
- 59.- Conturie, Jules: (1896), "Hystérie chez les jeunes enfants", París.
- 60.- Isnard, Paul, (1896), "Manifestations de l'hystérie dans l'enfance", Montpellier.
- 61.- Warde, Edouard, (1897), "Oedème hystérique", París.
- 62.- Astruc, Albert, (1898), "La paralysie faciale hystérique, en particulier chez l'enfant", París.
- 63.- Bibent, Victor, (1898), "L'hystérie simulant les affections organiques chez l'enfant et l'adolescent", Toulouse.
- 64.- Boissel, Pierre, (1898), "Contribution à l'étude du diagnostic des paralysies hystériques et de la pseudo-paralysie syphilitique chez l'enfant", Toulouse.
- 65.- Kaler, Alfred-Léon: (1899), "Contribution à l'étude de l'hystérie chez les enfants", Nancy.
- 66.- Chatallon, Louis, (1880), "De l'influence des fièvres éruptives sur les névroses de l'enfance", Lyon.
- 67.- Guinon, Louis-Jacques: (1899), "De quelques troubles urinaires de l'enfance. Névrozes urinaires de l'enfance", París.
- 68.- Isnarol, Edmond, (1894), "Névroses traumatiques chez l'enfant", Lyon.
- 69.- Boiadjeff, Nanu-D, (1899), "La neurasthénie chez les enfants", Bordeaux.
- 70.- Gauthier, Georges, (1883), "De la démence précoce chez les jeunes aliénés héréditaires", París.
- 71.- v., nota núm. 9.
- 72.- Gaubert, A. v. nota núm. 19. Recollida a "Index généraux des thèses...", amb el núm. 1489.
- 73.- Alexander-Selesnick, op. cit., p. 446.
- 74.- Recollida a "Index généraux des thèses...", amb el núm. 1366. Per error de transcripció, l'autor consta com a Filibilia.
- 75.- Vegeu Filibiliu, op. cit., p. 5.
- 76.- Ibid., pp. 13-33.
- 77.- Ibid., pp. 65-69.
- 78.- Ibid., pp. 70-73
- 79.- Ibid., p. 72.

- 80.- Ibid., pp. 73-113.
- 81.- Ibid., pp. 114-115.
- 82.- Harms, E: "At the Cradle of Child Psychiatry" Am. J. Orthopsychiatry, 1960, 30, p. 187.
cit. Alexander-Selesnick, op. cit., pp. 505.
- 83.- V. nota 19.
- 84.- Moreau de Tours: "La folie chez les enfants et chez l'adolescent", cit. a la nota 18.
- 85.- Vegeu Duché, D.J; Dugas, M., (1986), "La psychiatrie de l'enfant hier et aujourd'hui",
Revue de Psychol. Appliquée, 36, Eds. du Centre de Psychol. Appliquée, Paris, p. 207.
- 86.- Manheimer: "Les troubles mentaux de l'enfance", cit. nota núm. 21. Aquest llibre
també es troba citat per Duché amb el títol "Précis de psychiatrie infantile".
- 87.- v. W. Ireland a la nota núm. 20
- 88.- Vidal Perera, A, (1907), "Compendio de psiquiatria infantil", Barcelona. No consta
editor en el llibre.
- 89.- Alexander-Selesnick, op. cit., p. 446.
- 90.- Ibid. pp. 446-447.
- 91.- Rezk, M; Ardila, R. (1979), "Cien años de psicología", Trillas, Mèxic, p. 74.

Publicat a: Quaderns de Psicologia, 1990, 10, 7-28.

NOTA SOBRE MORTALITAT INFANTIL PER NOSTÀLGIA EN EL SEGLE XIX A MANRESA

Edelmira DOMENECH i LLABERIA
Joan RIBAS i DEIX

L'existència de la malaltia depressiva en els nens era un fet acceptat a Europa en el segle XIX. Hi ha en el nostre continent una tradició de publicacions a l'entorn d'aquest tema, amb diverses denominacions: malenconia, lipèmanïa, nostàlgia, deliri depressiu, estupor, etc. No hem trobat en canvi la paraula depressió aplicada a la infància fins a la publicació del text de Moreau de Tours l'any 1888 (1). Però el contingut del que són les depressions infantils ja era conegut pels metges del segle passat.

Aportem aquí uns casos de nens diagnosticats de nostàlgia a mitjans del segle XIX a Manresa que moriren i consten en el registre com a morts per nostàlgia. Hem trobat aquestes referències puntuals, aparentment aïllades. Es tracta de tres infants molt petits, dos tenen tres anys i un altre un any i mig. També consta a la mateixa època (1852) una mort per nostàlgia en un adult de seixanta anys. Aquesta aportació és una prova més en favor de que la depressió infantil ja es considerava com a malaltia en el segle passat.

Per a situar aquests morts de nostàlgia en el context de l'època donarem una visió general dels coneixements sobre la depressió infantil al llarg de la passada centúria. Després presentarem els casos que hem recollit a Manresa.

Des de l'inici de la centúria es troben referències puntuals sobre el tema de la depressió infantil amb els noms de lipèmanïa, malenconia o nostàlgia.

Les referències puntuals i aïllades venen de lluny. A començament del segle XVII aparegueren dos llibres importants sobre depressió. L'un, el 1621, era d'un religiós anglès, Robert Burton (2), l'altre, el 1622, d'un metge espanyol Alfonso de Santa Cruz (3). En aquest no hem trobat al·lusions als nens. En canvi Burton els esmenta molt de pas en el seu text voluminós que passa de les vuit-centes planes. Allí relaciona la malenconia infantil amb les primeres experiències i amb el tipus d'educació rebuda.

Dos segles més tard, James Parkinson atribuïa la malenconia dels nens a una

educació excessivament indulgent. I així ho manifesta en una publicació de l'any 1807: "Observations on the excessive indulgence of children..." (4). En canvi segons Moreau de Tours (1888) la malenconia infantil podia ser la conseqüència d'una educació massa severa (5). Sigui en un sentit o en un altre, en el segle XIX, tant Parkinson com Moreau de Tours, probablement entre altres, ja creien en l'existència d'una depressió infantil provocada per unes pautes educatives inconsistentes en les primeres etapes de la vida. I aquesta idea ja venia de dos segles abans.

Entremig George Baker havia donat una opinió una mica diferent i complementària sobre l'etiologia de la depressió infantil. Aquest havia estat un dels metges de més prestigi a Londres en el segle XVIII. Fou metge de Jordi III i va escriure sobre temes molt diversos. L'any 1755, en un llibre en llatí "De affectibus animo et morbis oriundis" esmentava l'enveja com a causa de malenconia i l'anomena tristitia (6). Insisteix en la gestació del trastorn en les primeres etapes de la vida.

També hem trobat referències a la malenconia al començament del XIX en l'obra dels frenòlegs, Spurzheim en concret (7).

A més de les referències bibliogràfiques, en aquesta època ja es troben descripcions de casos clínics de depressió infantil. N'hem anat recollint tot al llarg de la centúria. Coneixem dos casos l'any 1820 descrits per Joseph Franck (8), un altre de Broussais l'any 1828 que hem trobat citat per dos autors, Moreau de Tours i Alexandre Gaubert (9). Aquest últim, citant a Broussais, escriu: "....Il est quelques enfants qu'un développement prématuré de l'encéphale rend susceptibles d'une mélancolie capable de les conduire aux aliénations mentales".

Esquirol va descriure l'any 1838 un cas d'un nen d'onze anys que li portaren en consulta. El va presentar en una sessió clínica a Paris i el publicà a "Folie et maladies mentales" (10). També cita tres casos de mania als vuit, nou i catorze anys. I considera la gelosia i l'onanisme com a possibles causes de la patologia mental infantil.

L'any 1839 es diagnosticaren a Bicêtre, vuit casos de mania i un de malenconia en una població entre vuit i divuit anys (11). Bicêtre i la Salpêtrière foren els dos primers centres psiquiàtrics per nens que funcionaren independentment de les institucions per malalts adults. Cap a aquesta època Voisin també descriu un cas de deliri depressiu (12).

Vers la meitat del segle XIX observem un gran interès per la patologia dels afectes. Creiem que aquest és un fet poc conegut pels estudiosos del tema. Es en aquesta època quan es diagnostiquen de nostàlgia infantil els casos recollits a Manresa.

Dels anys de meitat de segle ja coneixem publicacions teòriques sobre depressió infantil tot i que no s'emprés encara aquesta denominació. També hem trobat descripcions de casos clínics. Però no sabem que també existien morts per nostàlgia en els registres de defunció.

Entre les publicacions d'aquella època començarem citant a Griesinger. Aquest fa al·lusió a la nostàlgia infantil en el seu tractat de psiquiatria de 1845. Es publicà amb el títol de "Pathologie und Therapie der Psychischen Krankheiten" quan era professor a Berlín. Va tenir molta influència a l'Alemanya del seu temps i molts anys després. Griesinger defineix allí la categoria de psicopatologia infantil que denomina "malenconia simple" i assenyalava la relació que existeix entre aquest trastorn i el suïcidi infantil (13). Com podem veure les idees de Griesinger sobre depressió no estan gens lluny de les concepcions actuals. No podem dir el mateix quan parla de l'altre extrem de l'alteració de l'humor, és a dir de la mania. Griesinger pensava que la mania era la forma més freqüent de patologia mental a la infància després de la deficiència. Però probablement el que s'entenia per mania a mitjans del XIX és bastant diferent de la concepció actual d'aquest terme.

També se situa en aquesta època l'obra de Descuret (14). Fèlix Descuret era francès, metge i filòsof a la vegada que escrigué un llibre amb el títol de "La médecine des passions" (1842). Allí hem pogut llegir la descripció d'un cas de nostàlgia en un nen de dos anys. L'observació clínica està molt ben feta i és quasi idèntica a la descripció de la depressió anaclítica que va fer el 1946 René Spitz, més de cent anys després (15). La història d'aquest nen, l'Eugeni, l'hem transcrita en una breu història de les depressions infantils (16). Allí es parla del cas Eugeni com un possible primer cas de diagnòstic de depressió infantil als dos anys. Ara assenyalarem que en el nostre país, a Manresa més exactament, l'any 1852 es diagnosticaven més casos en nens molt petits. "La médecine des passions" de Descuret va ser traduïda al castellà i publicada a Barcelona l'any 1857.

Fou precisament l'any 1852 quan Louis Delasiauve (1804-1893) publicava un llibre sobre "Leçons sur la manie infantile", en el que feia referència a la depressió dels nens. Delasiauve era llavors cap del servei de nens epilèptics i idiots de Bicêtre. Va fer aportacions importants a la psiquiatria infantil. Entre elles i relacionat amb el tema que ara tractem hi ha "Lettres sur le suicide" (1852) i "Forme maniaque spéciale chez les enfants" (1855) (17). Tot i això la seves aportacions a l'estudi de la mania i de la depressió han estat molt poc recollides i citades (18).

Hi ha encara una descripció de Greding en un lactant de divuit mesos. Està recollida per Guislain en "Leçons sur les Phrénopathies" (19). El nen, segons diuen, es va morir de marasme als divuit mesos. Aquest infant morí el mateix

any i a la mateixa edat que un dels casos recollits per nosaltres a Manresa. Però el diagnòstic de mort del nen manresà és clar: mort per nostàlgia. En canvi en l'observació de Greding el diagnòstic de mort és el marasme i no ha quedat clar si es tractava d'una mania o d'una nostàlgia. L'any següent (1853) apareixia la obra de Sherp titulada: "Les aberrations du sentiment chez les enfants" (20).

L'any 1854, Charles West (1816-1898) parla de depressió infantil en la tercera edició del seu tractat de pediatria. West era anglès. Fou professor de pediatria al Middlesex Hospital a partir de 1845. Va escriure una obra sobre malalties dels nens i se'n van fer set edicions entre 1848 i 1884. A la tercera va introduir per primera vegada un capítol que tractava de les alteracions de la ment en els nens. El capítol té tres seccions; una tracta els terrors nocturns, una altra les alteracions de la ment i la idiïcia i la tercera comprèn els problemes conductuals i emocionals. Es aquí on aporta un cas de la seva casuística qualificat de "moral insanity" i que avui, amb el DSM-III-R a la mà, podria encaixar perfectament en un diagnòstic de depressió major:

Nena de 10 anys i mig. Motiu de consulta "cefalàlgies". No es troba explicació orgànica. Presenta molta ansietat i un gran patiment. S'acompanya de plors, apatia i pèrdua d'interès per tot el que l'envolta. Està irritable. Dorm i menja malament. S'observen també alteracions de l'esfera psicomotora com el fet de romandre asseguda llarga estona en una cadira, el cap entre les mans (21).

El subtítol del capítol on fa la descripció d'aquest cas al costat de dos més és: hipocondria i simulació. West parla de "moral insanity" expressió corrent a l'època i "d'exageració del sentiments" probablement perquè la paraula depressió encara no s'havia introduït per aquests tipus de trastorns.

L'any 1856 fou publicada a Paris la tesi de Le Paulmier amb el títol: "Des affections mentales chez les enfants et en particulier de la manie" (22). Moreau de Tours la cita en el seu manual, que ha estat considerat sovint com el primer tractat de psiquiatria infantil en el món. I referint-se als antecedents històrics diu textualment que "cal arribar fins a 1856, a la tesi de Le Paulmier, per trobar una descripció més completa de les afeccions mentals dels nens" (23). Això ens fa pensar que aquesta tesi ja era un text de paidopsiquiatria en el que es va inspirar Moreau per escriure el seu més de trenta anys després.

Abans d'acabar aquesta revisió d'estudis de depressió infantil a meitat del XIX volem assenyalar que en aquesta època, en la que encara no s'emprava la paraula depressió ja hi havia discussions sobre l'existència d'aquesta entitat en els infants. Guislain (1852), per exemple, considerava que la malenconia era una patologia molt rara en els primers anys (24). En canvi Morel (1863) creia que l'edat no era cap protecció contra aquesta malaltia (25). Més tard Régis (1893) escriurà que totes les malalties mentals són excepcionals abans de la pubertat (26). Ens ha semblat interessant aportar aquestes dades històriques molt poc

conegudes perquè a la segona meitat del XX la història s'ha repetit i la discussió entre els partidaris i els detractors de la depressió a la infància ha estat molt més intensa que en el segle passat, per acabar triomfant a finals del XX la hipòtesi de l'existència de la depressió infantil com a entitat clínica independent.

A finals del segle XIX l'existència d'una síndrome depressiva en els nens també semblava completament assumida. Prova d'això és la presència d'aquesta temàtica en els manuals de psiquiatria infantil de finals de segle. En el de Moreau de Tours (1888) apareix per primera vegada (al menys no l'hem trobada mai abans en llibres que tracten de patologia mental infantil) la paraula depressió a les pàgines 70, 73 i 278. Diu que és una veritable lipemania (26). Aquest autor dedica onze pàgines del seu text a la descripció dels "estats de depressió psíquica" (27).

De tots els manuals de psiquiatria infantil de finals del XIX que hem pogut examinar el que dona més importància a la depressió infantil, és el d'Alexandre Gaubert publicat a Toulouse el 1894 (28). El criteri que hem seguit per emetre aquest judici és el compte del nombre proporcional de pàgines que ocupa la depressió.

Gaubert exposa el tema de la mania i de la malenconia i escriu bastant àmpliament sobre aquestes dues formes d'expressió de la patologia afectiva. La seva concepció de la malenconia ens sembla molt propera a la nostra idea actual de depressió infantil. Estableix una relació entre depressió i pubertat i parla del deliri malencònic amb tendència al suïcidi a aquesta edat (28). Dedicava més un apartat a la melangia de les noies anèmiques (29), inspirant-se en una tesi de Viallon que es llegí a Toulouse l'any 1893 (30).

Fa la descripció següent: "...el més característic de la simptomatologia de les alteracions mentals de les noies anèmiques és un estat de depressió malencònica més o menys accentuada... ...poc a poc la malenconia s'accentua. Les malaltes cauen en un estat de desànim i tristor que no s'expliquen i contra el qual no saben com reaccionar... Qualsevol esforç intel·lectual els costa molt, i sobretot la memòria està mandrosa... A aquest estat malenconiós acostumen a afegir-s'hi diversos símptomes com per exemple l'insomni..." (31). Es tracta com podem observar d'una depressió a l'adolescència i probablement en la forma de trastorn distímic.

Com hem vist durant tot el segle XIX hi hagué un interès pel tema de la malenconia, nostàlgia o depressió dels nens. Aquest interès sembla que s'incrementà cap a la meitat de la centúria. Dins del marc d'interès per aquesta patologia podem situar els quatre diagnòstics post-mortem de nostàlgia que hem trobat a la ciutat de Manresa, tres d'ells en nens. La troballa en el registre civil representa una nova font d'estudi de la depressió infantil.

Presentació de tres casos de mort per nostàlgia infantil a Manresa

Es tracta de tres infants, dos nens i una nena; dos d'ells tenien tres anys i l'altre divuit mesos. Tots tres consten com a morts naturals amb el diagnòstic de nostàlgia i daten dels anys 1852 i 1853. Són els següents:

041 22-01-1852 Carme Muxí i Badiellas, tres anys. Pares: Ramon (teixidor de vels) i Inès.

362 29-10-1852 Josep Camer i Colomé, divuit mesos. Pares: Francesc d'Àstís i Maria.

404 25-09-1853 Llorenç Bohigas i Rivera, tres anys. Pares: Llorenç (teixidor de vels) i Teresa.

Aquestes dades s'han trobat en el curs d'una recerca més àmplia sobre la mortalitat a Manresa en un primer Registre Civil, depenent de l'Ajuntament, anterior a la constitució general del Registre Civil l'any 1870.

Al costat d'aquest tres casos de morts de nens per nostàlgia també hi ha un altre cas en una persona gran, un home de seixanta anys que morí el 26 d'abril de 1852. Els pares són Bernardo i Francisca. La professió del pare és també "teixidor de vels".

Com ja s'ha dit en un principi considerem que aquests quatre casos manresans constitueixen una prova a favor del reconeixement de la malaltia depressiva en el segle XIX. També demostren que el nostre país no estava al marge dels coneixements de l'època sobre el tema de la depressió no solament en els adults ans també en els infants.

Voldríem encara assenyalar un altre fet interessant. L'estudi històric de la psiquiatria infantil és difícil perquè moltes dades s'han perdut o es troben de forma fragmentària. També és difícil aquest estudi perquè no ha existit durant molts anys un contingut unitari de paidopsiquiatria amb manuals i revistes de l'especialitat. I ens cal anar a buscar els coneixements sobre patologia mental infantil en llibres d'altres especialitats mèdiques o d'altres matèries no mèdiques. Aquestes fonts són molt interessants però es troben disperses i sovint són insuficients. La possibilitat d'accedir als registres de defuncions en èpoques passades pot representar una nova font de coneixements de l'especialitat.

Quan encara no existeixen textos de paidopsiquiatria, és a dir abans de finals del segle passat, les fonts d'aproximació a l'estudi de la matèria han estat: els llibres

de pediatria, els manuals de psiquiatria general, els textos de pedagogia, i els escrits dels filòsofs i dels literats. Ara cal afegir-hi les dades dels registres civils i els arxius parroquials on consten les causes de mort de la població.

NOTES

1. Moreau de Tours, Pierre. "La folie chez les enfants". Paris. (Librairie J.B. Baillière et fils). 1888.
2. Burton, Robert. Es l'autor de: "The anatomy of melancholy, what is it. With all kinds, causes, symptoms, pronostiks and several cures of it." Signa amb el pseudònim: Democritus Junior. Va ser publicat a Oxford el 1621 per H. Cripps.
3. Santa Cruz, Alfonso de: "Dignotio et cura affectuum melancholicorum". Madrid (Apud Thomas Iuntam) 1522.
4. Parkinson, James. Molt conegut actualment per la seva descripció de la malaltia de Parkinson. En el seu temps era conegut per la seva activitat política. V. Castiglioni, A.: "Historia de la Medicina". Barcelona, (Salvat), 1941. p. 662.; v.t. Hunter, R. y Macalpine, L.: "Three hundred years of psychiatry, 1535-1860." Londres, (Oxford University Press), 1963, repr. 1970, pp 94-99.
5. Moreau de Tours P. loc cit p.314.
6. Baker, George (1722-1809). v. Valentin, M.: "Travail des hommes et savants oubliés". Paris (Ed. Docis) 1978.
7. Spurzheim, J.C: "Observations sur la folie", 1818, p. 113. v. Gaubert, A.: "Etude sur les formes de la folie chez l'enfant et chez l'adolescent". Toulouse. Imprimerie J.M. Pinel. 1894. cit p.10, notes. Pel que fa a Spurzheim i la frenologia, v. Domènech, Edelmira: "La frenología. Análisis histórico de una doctrina psicológica organicista." Barcelona. (Seminari Pere Mata. Universitat de Barcelona). 1977. pp 22-24.
8. Franck, Joseph: "Pathologie interne" III, p.184. v. Moreau de Tours, loc cit p. 14.i v. t. Gaubert, loc cit p. 11.
9. Broussais: "Irritation et folie" T.II. p.337. v. Moreau de Tours, loc cit p. 15. v. Gaubert, loc cit p. 12.
10. Esquirol, D: in Dict. des Scienc. Méd. Art. "Folie et Traité des maladies mentales", Paris, 1838.
11. Parchappe: "Recherches statistiques sur l'aliénation mentale", p.42. v. Gaubert, loc cit p.12.
12. Voisin, F: "Maladies mentales et nerveuses". 1883. 15ème leçon. p.199. v. Gaubert, loc cit p.20, A propòsit de Voisin, v. Postel, J. y Quétel, C.: "Nouvelle histoire de la psychiatrie" Toulouse. (Privat). 1983, loc cit 728-729.
13. Griesinger, Wilhelm. Una part de la seva obra: "Die Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten" (1845) tracta de psiquiatria infantil. Aquest text va tenir una gran influència en la psiquiatria alemanya. Té una orientació biologista amb un vessant humanitari.
14. Descuret, Fèlix (1795-1872). Va nèixer a Châlons-sur-Saône. El títol sencer del llibre on descriu una cas de nostàlgia en un nen de 2 anys és el següent: "La médecine des passions, ou les passions considérées dans leurs rapports avec les maladies, les lois et la religion". Hem consultat la traducció castellana de la segona edició. Barcelona 1857. pp. 382-387.
15. Spitz, René: " El primer año de vida del niño. Génesis de las primeras relaciones objetales". Madrid (Aguilar) 1966 (3ra. edició).

16. Domènech, E; Polaino, A: "Breve recuerdo histórico". En A. Polaino-Lorente: "Las depresiones infantiles". Madrid, Morata, 1988, pp 13-35.
17. Publicats a Gazette Hebdomadaire, 1852 i a Annual Medical Psychiatric, p.527. v.t. Sémelaigne, R: "Les pionniers de la psychiatrie française avant et après Pinel". Paris, (Baillièere et fils) 1930. 2 vols. t.I.
18. v. Postel, J; Quételet, C.: "Nouvelle histoire de la psychiatrie ". loc cit pp 505 i 615. Delasiauve va publicar el seu treball a Gazette des Hôpitaux, 1852, n. 115.
19. Guislain, J: "Leçons sur les phrénopathies", t. 1-2, 21ème leçon. p 105, année 1852. loc cit Gaubert, p.3.
20. Sherp: "Les aberrations du sentiment chez les enfants". 1853.
21. West, Charles: "Lectures on the diseases of infancy and childhood", 1854, London (Longman et al), third edition. Hem consultat la traducció francesa: "Leçons sur les maladies des enfants" Lliçó 15. pp 311-339. Paris (Masson) 1875.
22. Le Paulmier, C. Stéphen: "Des affections mentales chez les enfants et en particulier de la manie". V. "Index généraux des thèses parues en France du début du XVIIIème à 1934". Lab Spécia. Série Confrontations Psychiatriques. Documents 1985, n° 2167.
23. Moreau de Tours, loc cit p. 16.
24. Guislain, Joseph: "Leçons sur les phrénopathies". 1852, p. 105. loc cit Gaubert p. 13.
25. Gaubert, loc cit p.7.
26. Régis, Emmanuel: "Manuel pratique des maladies mentales" 1893, p.40. loc cit Gaubert, p.23.
27. Moreau de Tours, pp. 308-319.
28. Gaubert, loc cit p. 26
29. Ibid. pp. 47-53.
30. M. Viallon fou metge intern de l'asil de Brun. A la seva tesi realitzada amb una mostra d'obres sotmeses a un treball excessiu, parla de la depressió malencònica.
31. Gaubert, loc cit p. 49.

Publicat a Gimbernat, 1991, 15, 119-127.

UN ASPECTE POC CONEGUT DE L'OBRA D'AURELIANO MAESTRE DE SAN JUAN: LA SEVA TESI SOBRE EL SUICIDI (1851).

Edelmira DOMENECH i LLABERIA

Aureliano Maestre de San Juan és una personalitat important a la medicina espanyola de la segona meitat del segle XIX, sobretot com a principal "starter" d'una línia científica que havia de tenir una brillantor molt forta. Maestre fou el primer catedràtic d'histologia del país. En el seu curs de doctorat va iniciar Cajal el seu contacte amb aquesta matèria. Fou autor d'un text important, avui clàssic, i de fet va ser el primer cap de l'escola d'histologia espanyola. La seva vida fou prou interessant i, en l'aspecte professional, tràgica. Ha estat relativament estudiada.

Durant bastants anys va publicar sobre temes ben diversos, que a la llarga són poc coneguts. Aquí volem comentar un fet que gairebé no s'esmenta mai: la seva tesi sobre el suïcidi. Dividirem aquest treball en tres parts: a) Breu notícia sobre la personalitat i obra de Maestre, qui era i que havia fet. b) Les idees sobre el suïcidi en el seu temps, la meitat del segle XIX. c) anàlisi i valoració de la tesi, que es publicà com un fulletó curt, de 15 pàgines.

a) Breu notícia sobre A. Maestre de San Juan

Aureliano Maestre de San Juan y Muñoz va néixer a Granada l'any 1828 (1). Estudià la carrera a Granada i a Madrid i es llicencià el 1847. Ben aviat començà una tasca de publicista que en aquest període fou molt intensa. Durant l'any 1849 va publicar vuit treballs, tots ells a la revista "Eco de la Medicina" de Madrid. A més va publicar una traducció de l'anatomia quirúrgica de Pétrequin. Dels vuit treballs podem classificar-ne tres com a anatòmics: els tres primers. Altres tres són de terapèutica, sobre l'iode, la digital i els mercurials. Els altres dos són més clínics, un de mèdic i un altre de quirúrgic. S'inicia doncs amb prou empenta (2). El 1851 es va doctorar amb la tesi sobre el suïcidi que comentarem.

Molt aviat s'havia integrat a la vida de la facultat de medicina de Madrid, i a l'anatomia. Dos mesos després d'acabar la carrera fou nomenat ajudant de preparador i conservador anatòmic (3)

Maestre, per aquests anys, treballà activament com a metge, sobre tot com a cirurgià, a Madrid. Tenia un cert prestigi com a metge i àdhuc una certa significació. Es conegut el fet que havia amagat a casa seva persones perseguides. Així quan pel juliol de 1854 hi hagué una situació difícil, Eugenio Aviraneta, el personatge estudiat per Baroja, fou perseguit. La senyora Aviraneta va haver de refugiar-se a la casa d'un amic, que era el metge que els visitava, el Dr. Maestre. El fet ha estat recollit per Baroja en la biografia d'Aviraneta (4) i també per Horacio Oliva (5).

També fou important la seva intervenció quan el còlera del 1854. Fou metge de l'hospital de colèrics de sant Geroni, i intentà fer l'autòpsia de molts dels que morien per efecte de l'epidèmia (6). També fou professor substituït de fisiologia i de clínica mèdica a la facultat (1850). Mantenien el contacte amb la facultat i treballava molt com a metge pràctic. La seva fúria publicista va baixar, però s'interessava per molts temes ben diferents. Es ben conegut que va publicar una troballa anatomopatològica, la coincidència en un mateix malalt d'anòsmia per la manca total dels nervis olfactoris, i una atrofia congènita dels testicles i del penis. El treball fou publicat a "El Siglo Médico", revista de bon prestigi, si mes no local, aleshores. No tingué ressò (7).

El 1857 va marxar a Granada, com a professor clínic. Allí treballà intensament. En tres anys es diu que va fer més de tres-centes intervencions quirúrgiques. Acceptava explicar gairebé totes les assignatures, com a suplent. Torna a estar en una altra etapa de bona productivitat: en el trienni 1857-1859 publica nou treballs. Cal destacar-ne els dedicats al tractament de la tuberculosi, amb hipofosfats, que foren recollits a la literatura anglesa (8). També s'ocupà del cloroform i traduí algun llibre.

En aquest període d'activitat com a professor clínic a Granada cal recordar el seu escrit "Necesidad de establecerse, por nuestros legisladores y bajo los principios de la higiene las reglas que fijen la edad y clases de trabajos a que la industria somete a los niños" (9). Consta com a "Tesis sostenida en la Academia de Ciencias del Liceo de Granada" i aquest enunciat podria fer pensar que és la seva tesi de doctorat, que sabem tenia ja des del 1851.

El 1860, quan tenia poc més de trenta anys, va guanyar la càtedra d'anatomia de la universitat de Granada. La dècada dels seixanta és molt productiva en treballs. Amb tot passà alguns temps ampliant estudis per diversos països d'Europa, quan ja era catedràtic. A París es posà en contacte amb Eloy Carlos Ordóñez, sud-americà, i capdavanter dels estudis histològics entre els investigadors o professors de llengua castellana (10).

Fou professor a Granada poc més de deu anys. El 1871 féu les oposicions per una càtedra d'anatomia de Madrid. Tot i fent-ho bé no la va treure. Però aleshores es creà una càtedra d'Histologia i en fou nomenat directament

catedràtic, per concurs, l'any 1873. Era la primera a Espanya i això ens recorda com els històlegs han sortit de l'anatomia. El mateix Cajal fou catedràtic d'Anatomia a València i d'Histologia a Barcelona per concurs.

Ja catedràtic de Madrid Mestre féu escola, tant en la línia de la histologia normal com la patològica. López Piñero esmenta com a deixebles en aquest sentit a Leopoldo López García, després catedràtic a Valladolid, i a Manuel Tapia, més histopatòleg, en el camp de la cirurgia.

Fou fundador de la "Sociedad Histológica Española" (1874), reunint un conjunt, potser una mica heterogeni, de persones interessades per un tema aleshores punta, l'aplicació del microscopi als estudis morfològics.

L'any 1888 va tenir un accident de laboratori i va patir lesions càustiques, per sosa, als ulls, a conseqüència de les quals va perdre la visió. El seu últim any fou molt dramàtic i, com diu López Piñero "tras año y medio de duros padecimientos físicos y morales murió pobre y casi olvidado" (11). Va morir a Alacant el 1890.

La seva obra escrita més important són els tractats de les matèries que ensenyà. Així el "Tratado de Anatomía General", publicat el 1872 a Madrid, amb més de mil pàgines. Potser el text més important és el "Tratado de Histología normal y patológica, precedido de un resumen de técnica histológica", que té gairebé nou-centes pàgines. Es publicà a Madrid el 1879, amb una segona edició el 1885.

b) Les idees sobre el suïcidi en el seu temps

El tema del suïcidi ha tingut interès, des de sempre, en particular des d'un punt de vista filosòfic i religiós. Les preguntes eren si una persona tenia dret a treure's la vida; si no hi tenia dret quin càstig en podia merèixer, i quines causes portaven a aquesta determinació. El tema gairebé no era mai enfocat mèdicament: aquest vessant no el trobem fins gairebé el segle XIX, si més no en el nostre medi (12)

En el segle XIX el tema pren un nou interès. Sembla que la xifra de suïcidis s'incrementa clarament, el que alarma a bastants autors. Això porta un increment de la literatura, sovint influïda per les idees d'autors forans, sobretot francesos, en part amb dades o exemples propis. El mateix Mestre assenyala, com una de les raons per a fer aquest estudi, l'increment dels suïcidis.

Un dels punts bàsics en que opinen els metges és el de la relació entre suïcidi i patologia mental. El fet d'acceptar aquesta relació pot tenir connotacions ben diferents. D'una banda, des d'un punt de vista religiós, i social, acceptar que es tracta d'una malaltia pot ajudar a exculpar el malalt, a no considerar-lo autor de

pecat, de fet a salvar-li l'ànima. Des d'un punt de vista social permet evitar una situació difícil per a la família, i enterrar-lo en el sí de l'Església. Des d'un punt de vista mèdic pot significar un progrés en les concepcions psiquiàtriques.

Aquí les influències més grans venen de la psiquiatria francesa, principalment de la gran obra i el text d'Esquirol, que va tenir una gran repercussió. Entre els autors anteriors a Maestre en ocupar-se del tema aquí cal recordar la lliçó d'inauguració de curs de l'Acadèmia de Medicina de Barcelona de l'any 1841, feta pel doctor Rafael Nadal i Lacaba (13). Nadal té una visió bastant oberta, acceptant clarament la influència de la patologia mental. La pròpia Acadèmia havia declarat expressament, l'any 1836, la relació entre els dos fets: patologia mental i suïcidi. Ja és més difícil de definir quin tipus de patologia.

Una de les persones més interessades per aquesta qüestió i amb una influència més gran, fou Dominique Esquirol, el gran impulsor de la psiquiatria francesa després de Pinel (14). La publicació del seu tractat coincidí amb l'increment de l'interès pel tema de la patologia afectiva, quan encara no es parlava de depressió (15).

El 1852 Descuret publicà un text: "La médecine des passions ou les passions considérées dans leurs rapports avec la maladie, les lois et la religion" que fou traduït al castellà (16). Trobem un increment del camp d'atenció per la depressió, --no el suïcidi en aquest cas-- afectant a edats molt primerenques de la vida. Hi ha un cas qualificat de "nostàlgia" --avui fóra una forma de depressió-- en un nen de dos anys, l'Eugeni. Veiem doncs un creixement de l'interès per diversos aspectes.

L'any 1856 un altre autor francès, A. Briere de Boismont, analitza a fons el tema en la seva obra "Du suicide et de la folie du suicide" (17). Per la mateixa època P.C.J. Debreyne va publicar un text centrant-se molt en aspectes ètics o religiosos del suïcidi. Es traduí a l'espanyol, i tingué una certa influència entre nosaltres (18).

Insistirem en alguna altra aportació en el camp de la psicopatologia infantil. Pels mateixos anys Durand-Fardel publicà el seu "Etude sur le suicide chez les enfants" (19). S'hi troben moltes dades epidemiològiques fet interessant a l'època, en que feia poc que s'aplicava aquesta visió a temes de salut pública. Més tard també trobem alguna referència en el tractat de pediatria del professor de l'Havana Antonio Jover (20).

A Espanya hi ha dades d'interès en alguns treballs. Pere Mata, autor d'un text que va tenir una gran influència (21) recull xifres oficials del ministeri de Gràcia i Justícia. En el període de 1859 a 1862 hi hagué a Espanya un total de 892 suïcidis registrats. Es una taxa anual de 223 suïcidis, molt inferior a la francesa per exemple.

L'interès pel tema del suïcidi va incrementar-se al llarg del segle, i des de diferents punts de vista. A la pròpia Acadèmia de Medicina de Barcelona Nicolau Homs féu la lliçó inaugural de l'any 1870 analitzant aquest tema (22). També s'estudia en els textos de Medicina Legal. Té interès l'obra d'Ambrosio Tapia "Los suicidios en Cataluña y en general en toda España" de l'any 1900, amb dades concretes interessants (23). De fet hi ha moltes referències. Aquí volem resumir-ne les principals orientacions o punts d'interès.

Lentament els aspectes teòrics (filosòfics i religiosos principalment) deixen de ser els prioritaris, tot i que sempre conserven la seva importància. L'enfocament psicopatològic passa a un primer pla, a vegades amb una visió excessivament absolutista. Alguns van arribar a acceptar que tots els suïcides eren malalts mentals, pel sol fet de voler matar-se. Hi ha també l'enfocament epidemiològic, en part podríem dir-ne estadístic. També els aspectes preventius. Molts autors volen saber les causes del suïcidi per a prevenir-lo. Aquest és un punt de vista molt important. I també algunes referències a formes aleshores excepcionals en la casuística, però no tant per l'interès científic pel tema: el suïcidi en els infants.

Cal dir, però, que les idees van evolucionar molt al llarg del segle, influïdes sobre tot al principi per l'impacte de l'obra d'Esquirol. Aquí cal recordar que l'escrit de Maestre és de l'any 1851, és a dir bastant al començament d'aquest període d'interès creixent pel suïcidi. Finalment cal remarcar que la influència principal sobre la psiquiatria peninsular, sobre tot la catalana, va venir de l'escola francesa, on es troben molts autors de gran nivell i amb una obra prou important.

c) Anàlisi i valoració de la tesi de Maestre sobre el suïcidi

Es tracta d'un text de quinze pàgines per a ésser llegit en forma de discurs. Actualment no seria viable un treball d'aquesta manera per accedir al títol de doctor, però aleshores es feia així. El model és per tant adequat a les normes de l'època. No es tracta tampoc de cap treball original ni de recerca. Es limita a presentar un tema que es considerava aleshores de gran actualitat, fet que l'autor remarca en el seu discurs (24). Ho fa basant-se principalment en la informació que recull dels psiquiatres que havien escrit sobre el tema a mitjans del segle passat. Comentarem l'estructura de l'obra i el marc de coneixements en que s'inscriu, per a fer-ne després una anàlisi de les seves parts i una valoració crítica.

ESTRUCTURA DE LA TESI.

Consta de dues parts, ben delimitades i desiguals. La primera, que és i de molt la més llarga tracta de les causes que porten al suïcidi. Les comenta amb una certa amplitud, d'una forma no massa ordenada, tornant de tant en tant enrera i insistint en el que ja havia exposat.

La segona part, més superficial de contingut, es refereix a la qüestió difícil de la prevenció del suïcidi. Comprèn només tres pàgines.

MARC GENERAL DEL DISCURS DE MAESTRE DE SAN JUAN.

L'autor emmarca el seu treball dins de l'àmbit de la higiene pública (25) i ha una menció molt especial al tema de la prevenció. Tot i que no era un tema nou, valora, amb una certa visió de cap on anirà el futur, l'orientació preventiva.

Parlant de la medicina escriu textualment: "...no se limita sólo a curar las dolencias del género humano, el prevenirlas, el oponerse a la manifestación es de su dominio...". Per tant el seu concepte de salut no es limita al diagnòstic i la terapèutica, va més lluny, en una època en que la mateixa població que patia els flagells no creia en la seva prevenció. Recordem que tot i que ja estava inventada alguna vacuna, la de la verola, la seva aplicació era molt difícil, perquè la gent no hi creia i la refusava.

VISIO GLOBAL DEL TEMA DEL SUICIDI.

L'autor del discurs té molt clar que no tots els suïcidis són iguals ni són deguts a les mateixes causes. Concretament Maestre distingeix dues formes diferents de suïcidi: una forma aguda, involuntària, i un tipus crònic, premeditat i reflexiu (26). Assenyala que hi ha una diferència important entre les dues formes. La primera no és recidivant, si la persona se salva no sol tornar-hi més.

Ens ha semblat interessant la relació estreta que l'autor estableix entre el suïcidi i la patologia mental. Assenyala alteracions associades de la raó, dels instints, dels afectes, de les funcions orgàniques. Entre tot la relació més marcada la fa amb la patologia dels afectes: les passions i la lipemania (avui en diríem depressió), i també amb els deliris (27).

Un altre aspecte que té interès és el valor que Maestre dóna a la imaginació en els suïcides potencials (28). Diu que estan concentrats en una idea especial, dominats per aquesta idea. Això ens porta a relacionar-ho amb el que avui s'anomena ideació suïcida i que té una importància transcendental de cara a la prevenció i l'avaluació del risc de suïcidi.

ANALISI DE LA PRIMERA PART: LES CAUSES DE SUICIDI.

Seguirem, en la mesura que sigui possible, l'ordre de l'autor. Cal dir que no hi ha ni un sol subtítol en tot el discurs i que quan comenta les causes les sol barrejar sovint, unes amb les altres. Dintre d'aquest garbuix arribem a diferenciar els punts següents:

1. Causes del suïcidi involuntari agut. Aquí trobem una exaltació de les passions, terminologia molt pròpia de l'època. En un ésser que fins aleshores era raonable i reflexiu pot aparèixer un deliri agut per exaltació de les passions. Tot l'aparell psíquic s'altera i l'individu perd la raó. Es un estat violent, d'inici sobtat i que pot dur a un suïcidi que considera involuntari. Les causes que ho provoquen poden ser vàries: l'amor, la còlera, una ambició desmesurada, la pèrdua de la fortuna o de l'honor. L'autor aporta un exemple que treu del tractat d'Esquirol (29).

2. Una causa també atribuïble a les passions, però de curs crònic, és la que denomina "lipemania". Seria l'equivalent de l'actual depressió. Diu que el suïcidi per lipemania, a diferència de l'anterior, és voluntari (30). Una forma particular d'aquesta categoria és el "Taedium vitae" i l'odi a la vida (31). Es pot donar a la pubertat, però també quan es passa d'una vida activa a una situació de repòs i d'oci, sense haver previst abans una ocupació que ompli l'esperit. Podríem veure-hi reflectides aquí les actuals depressions dels jubilats.

3. En tercer lloc Maestre situa un conjunt de factors que "debiliten" el sistema nerviós. Entre ells esmenta l'abús dels plaers, l'onanisme, l'anorèxia, l'insomni, els canvis de costums. Tots ells porten al "spleen" dels anglesos (32) que és un estat que porta al suïcidi premeditat. Per il·lustrar aquest apartat esmenta un altre cas d'Esquirol.

4. Una altra causa és el dolor físic greu que acompanya algunes malalties agudes.

5. Un aspecte següent és el que tracta del suïcidi immers dins d'un quadre delirant. Així fa referència a suïcidis secundaris a al·lucinacions auditives, en les que el malalt rep l'ordre d'acabar amb la seva vida. També inclou els suïcidis relacionats amb pensaments delirants.

6. Una nova causa que cita és la nostàlgia de la terra quan una persona es troba allunyada del seu país. Fa una referència expressa als habitants de Galícia (33). S'acompanya de símptomes de lipemania. En aquest apartat etiològic, de gairebé dues pàgines, l'autor descriu una barreja de trastorns psicopatològics diferents i de severitat molt diversa. No queda gens clar. Més aviat dona la impressió que aporta alguns casos sensacionalistes.

7. Ens sembla molt més recíent l'apartat que estudia el paper del clima sobre el

suïcidi (34). Tracta de la influència de les estacions, la humitat, la temperatura. Cent quaranta anys més tard aquest tema encara és actual i segueix en discussió. Des dels treballs de Rosenthal et al., de 1984, que han demostrat la influència de la llum sobre la depressió i els mecanismes fisiològics i bioquímics que ho permeten explicar, han estat bastants els estudis fets en els últims anys. Recordem que la classificació de les malalties mentals DSM-III-R (1987) considera dintre de l'episodi depressiu major el patró estacional.

8. Una altra causa recollida per Maestre és la disposició individual (35). Aquí avui parlarem de temperament i de vulnerabilitat personal. Maestre de San Juan també ens parla del suïcidi per herència.

9. L'edat és un altre factor que relaciona amb el suïcidi. Sembla ser que a mitjans del segle passat els suïcidis eren especialment freqüents entre els 30 i 45 anys (36). Avui les dades són ben diferents.

10. També cal tenir en compte el factor sexe. La proporció home-dona era de 3 a 1 segons les dades de l'època, recollides a París i a Brandenburg (37).

La llista de causes va seguint. Aquí ens limitarem gairebé només a citar-les:

11. El contagi, o l'exemple d'un altre suïcicat. Quan es donen aquests fets el suïcidi pot presentar-se en forma d'epidèmia.

12. La lectura d'escrits que donen una rellevància al tema. L'autor esmenta concretament el Werther de Goethe (38).

13. La instrucció. Assenyalava que hi ha més suïcidis entre les persones instruïdes. No obstant a França, d'on Maestre extreu gran part de la informació que ha recollit, el clima contraresta la influència de la instrucció (39).

14. La forma de la instrucció. S'accepta que pot ser una causa de suïcidi el tipus d'educació que fa l'individu dèbil front als seus impulsos. Diu Maestre: "el hombre necesita una autoridad que dirija sus pasiones" (40).

15. En canvi l'esperit militar seria un factor predisposant, perquè "inspira indiferencia por la vida" (41).

16. Els canvis i la depravació de costums.

17. Els canvis polítics i socials. Recordem que Nadal ja ho esmenta aquí mateix ran de la guerra carlina (42).

18. I el rebuig de les idees religioses i la destrucció del culte. Esmenta els casos de Perú i Mèxic quan els conquistadors van destruir les seves creences (43).

Com podem veure la llista és llarga. El mateix autor del discurs acaba dient: "Basta de causas" (44) i passa a la segona part que no arriba a tres pàgines.

ANALISI DE LA SEGONA PART DEL DISCURS.

Aquesta part tracta dels "medios para evitar el suicidio y combatir la perniciosa tendencia que obliga a realizarlo" (45). Comença excusant-se per l'escassa extensió d'aquesta part. de tot el que escriu, en menys de tres pàgines, voldria remarcar-ne els punts següents:

a) La importància que dóna a la imaginació suïcida (46). Actualment alguns consideren la ideació suïcida (Pfeffer) (47) com un continuum d'un esglaió que passant per les amenaces de suïcidi i els intents de suïcidi pot acabar amb el suïcidi consumat, a vegades bastants anys més tard. Es pensa que cal actuar damunt d'aquesta ideació per a prevenir el suïcidi més endavant. Mestre ja incloïa la imaginació suïcida en el capítol de la prevenció.

b) El valor que l'autor dóna als consells concrets i puntuals i a algunes actuacions. Així assenyala els viatges, el canvi de país, l'exercici corporal, viure en pisos baixos, no viure sol, tenir una bona vista des de casa, viure en zones verdes.

c) La importància que atribueix a la legislació de cada país per la prevenció del suïcidi, tot i que no es compromet massa en aquest plantejament. Parla de lleis que en diferents moments històrics han castigat el suïcidi, però es reserva la seva opinió personal. I cita la "sabia legislación" (48) sense concretar quina és aquesta.

d) El consell que dóna d'evitar tota publicitat del suïcidi: "es peligroso poner en escena todas las fragilidades a que el hombre está expuesto" i "las publicaciones de los suicidios en los diarios deben impedirse a todo trance". I encara afegeix "la civilización de nuestros días es un manantial inagotable de continuas excitaciones cerebrales" (49). Què diria si vingués a estar uns dies avui amb nosaltres?.

El discurs s'acaba amb un consell que avui podem trobar curiós. Diu que s'han de posar cases de guardes a la vora del Manzanares per a rescatar en vida els qui es tiren al riu per suïcidar-se. Sembla que a Paris i Londres, en el Sena i el Tàmesi, ja hi havia aquestes cases de guardes i que Madrid -- que és el lloc on es presenta la tesi i treballa l'autor-- no en tenia.

COMENTARI FINAL.

Pot sorprendre que un home que fou conegut en el seu temps per la seva vàlua i orientació científica, toqués en la seva tesi un tema que no tenia res a veure amb la resta de la seva obra. Més encara quan ja havia publicat alguns treballs i tenia una certa orientació, escrita i docent, en el camp de l'anatomia, matèria de la que seria més tard catedràtic.

No sempre sabem, abans i ara, els motius que porten a les accions dels homes. Ara podríem pensar en una necessitat burocràtica de la urgència de tenir un títol. No hem pogut trobar aquesta condició en l'activitat immediata de Maestre. Per altra banda aquesta consideració no ens justifica tampoc el tema, en el qual Maestre no sabem que incidís en cap altre treball posterior.

Valorat l'escrit, i els discursos de les tesis del seu temps, podem pensar que se'n surt prou bé, tot i que el treball és de qualitat inferior a altres aspectes de la seva obra. De fet és un discurs bastant teòric, com a màxim bibliogràfic, amb una clara influència de la literatura francesa, i que no aporta de fet res de nou. I no sempre ho exposa amb prou ordre i amb la claredat d'informació que pot recollir dels autors francesos.

Malgrat tot això aquesta tesi té interès per l'actualitat del tema a la seva època i perquè l'enfocament preventiu que hi vol donar és un repte que preveu la ciència del futur.

NOTES

(1) López Piñero, J.M. in: López Piñero, J.M; Glick, T.F; Navarro, V; Portela, E: "Diccionario biográfico de la ciencia moderna en España" Barcelona (Península) 1983, t. II. 11-13.

(2) Una relació dels seus treballs es troba al final del llibre de text de l'autor "Tratado elemental de Histología normal y patológica" Madrid (Moya y Plaza, edits.) 1879, pp. 879-880.

(3) Oliva Aldámiz, H: "Cajal y la anatomía patológica española, una historia compartida". Barcelona (Salvat) 1984, pp. 70-77. v.p. 71.

(4) Baroja, P: "Aviraneta o la vida de un conspirador" in "Obras completas" Madrid (Biblioteca Nueva) 1948, t. IV, p. 1317.

(5) Oliva, loc. cit. p. 70.

(6) Ibid. p. 71

(7) v. El Siglo Médico de 6 i 13 de juliol de 1856 pp. 131 i 211. L'autor diu que era una "observación recogida en los anfiteatros anatómicos de la facultad de medicina de Madrid". Oliva assenjala que és l'ampliació d'un treball anterior de Maestre i Ramírez Merauri, ja publicat en el tractat d'anatomia de 1849, traducció del Pétrequin. S'avança gairebé cent anys a la descripció de la "displasia génito olfativa" i "hipogonadismo con anosmia" de Kallman, descrit el 1944 (citat per Oliva, p. 73).

- (8) Es publicà a la revista "Iberia Médica", de Madrid, els dies 10-4-1858 i 1-7-1858. Foren recollits en el text, important en el seu temps, de Churchill, el 1864, a Paris.
- (9) Es publicà a la "Iberia Médica" el juny i juliol de 1857.
- (10). En aquest resum biogràfic hem seguit principalment els treballs esmentats de López Piñero i d'H. Oliva.
- (11) López Piñero, p. 12.
- (12) v. Domènech, E; Corbella, J: "Notes històriques d'estudis sobre el suïcidi a Catalunya en el segle XIX". Act. III Congrès Hist. Med. Catalana, Lleida, 1981, I, 101-111. S'ha reeditat dins de Domènech, E; Corbella, J; Parellada, D: "Bases històriques de la psiquiatria catalana moderna". Barcelona (PPU - Seminari Pere Mata U.B.) 1987, 267-279.
- (13) Nadal i Lacaba, Rafael: "Suicidios". Barcelona (Imp. A. Brusi) 1844. Remarqui's que el discurs és del 2 de gener de 1841 i es va publicar tres anys més tard.
- (14) v. Semélaigne, R: "Les pionniers de la psychiatrie française avant et après Pinel". Paris (Baillièrre et fils) 1930, 2 vols. v. t. I, 124-140. v.t. Postel, J; Quérel, C: "Nouvelle histoire de la psychiatrie" Toulouse (Privat) 1983, 620-621.
- (15) Esquirol, D. "Traité des maladies mentales". Paris, 1838.
- (16) Utilitzem la segona edició espanyola., Barcelona, 1857.
- (17) v. Briere de Boismont, l'article sobre "Suicidio" en el "Suplemento al Diccionario de diccionarios de medicina" (dir. A. Tardieu) Madrid, 1866, pp. 656-675.
- (18) Barcelona (Imp. Pons y Cia) 1857.
- (19) Fou publicat al Ann. Med. Psychol. l'any 1855.
- (20) Jover, Antonio: "Lecciones de enfermedades de los niños" Barcelona (Imp. Henrich) 1893. Es un text de 391 pàgs. v.pp. 267-269, comentaris sobre el tema.
- (21) Mata, P: "Tratado de Medicina y Cirugía Legal teórica y práctica" Madrid 1875, 5a. ed. v.t. III, pp. 481-549 "De las cuestiones relativas al suicidio". v.p. 488.
- (22) Homs Pascuets, Nicolás: "El suicidio en sus relaciones con las doctrinas filosóficas y con la legislación". Barcelona (Imp. J. Jepsus) 1870. Es un treball extens de 70 pàgines.
- (23) Tapia y Gil, Ambrosio: "Los suicidios en cataluña y en general en toda España" Barcelona (Tipog. L. Tasso) 1900.
- (24) Mestre de San Juan y Muñoz, Aureliano: "¿Qué causas conducen al hombre a poner fin a su vida? ¿Qué medios podrán evitar el suicidio y combatir la perniciosa tendencia que obliga a realizarlo?". Madrid (Imp. del Colegio de Sordo- mudos y ciegos) 1851. 16 pp.
- (25) Mestre. loc. cit. p. 3.
- (26) Ibid. p. 4.
- (27) Ibid. p. 4.
- (28) Ibid. p. 14.
- (29) Ibid. pp. 4 i 5.
- (30) Ibid. p. 5.
- (31) Ibid. p. 5.
- (32) Ibid. p. 6.
- (33) Ibid. p. 9.
- (34) Ibid. p. 10.
- (35) Ibid. p. 11.
- (36) Ibid. p. 11.

- (37) Ibid. p. 11.
- (38) Ibid. p. 12.
- (39) Ibid. p. 13.
- (40) Ibid. p. 12.
- (41) Ibid. p. 13
- (42) Nadal. loc. cit. p. 4.
- (43) Maestre. loc. cit. p. 14
- (44) Ibid. p. 14
- (45) Ibid. p. 3.
- (46) Ibid. p. 14.
- (47) Pfeffer C. "The suicidal child". New York (The Guiford Press) 1986
- (48) Maestre, loc. cit. p. 15.
- (49) Ibid. p. 15.

Publicat a Gimbernat, 1990, 13, 65-80.

ENTORN DEL CENTENARI DE L'OBRA DE PSIQUIATRIA INFANTIL DE PIERRE FILIBILIU

Edelmira DOMENECH i LLABERIA

INTRODUCCIO

Fa exactament un segle que es publicà a Paris un text monogràfic de psiquiatria infantil, d'un autor pràcticament desconegut i del que no es troben referències, Pierre Filibiliu (1). Com que el desconeixen els mateixos autors francesos, se segueix considerant com a primer text de paidopsiquiatria en el món l'obra titulada "La folie chez les enfants" de Pierre Moreau de Tours, un llibre de quatre-centes pàgines, extensament citat a França i fora de França, que es publicà l'any 1888, és a dir un any després del de Filibiliu (2).

El text de Filibiliu és un veritable petit tractat de psiquiatria infantil, de cent dinou pàgines, centrat en l'estudi de la patologia mental del nen de 0 a 16 anys. Contempla quasi tots els aspectes de la psicopatologia que es coneixien llavors, a excepció de la deficiència mental que la separa expressament de les altres alteracions mentals dels nens.

El nostre propòsit és fer conèixer i analitzar l'obra de Pierre Filibiliu, el primer text monogràfic de paidopsiquiatria en el món que coneixem fins ara.

UBICACIO DEL TEXT DINTRE DEL CONTEXT PSIQUIATRIC INFANTIL DEL SEU TEMPS

Pierre Filibiliu fou deixeble de Desiré Bourneville (1840-1909), que era molt més conegut. Procedia de Normandia i, quan Filibiliu escriví el seu tractat, formava part de l'equip de metges de l'hospital de Bicêtre a París; Bicêtre fou un dels primers llocs en el món a haver-hi serveis independents per a nens amb patologia psíquica. Bourneville havia reorganitzat a Bicêtre l'any 1879, el servei de nens "epilèptics i idiots" (3). Va ser en aquest servei on segons sembla Filibiliu aprengué psiquiatria infantil. D'allí també va treure les cinquanta-una observacions clíniques que figuren com a annex al seu text de 1887. Bourneville es preocupà pels aspectes socials dels nens malalts mentals i es dedicà sobretot a l'assistència. Fins i tot organitzà colònies per a nens, el que té molt mèrit en aquell temps. Però no fou ell qui va escriure el primer tractat de psiquiatria infantil, sinó un altre metge que ni sabem si formava part oficialment del servei i

a qui Bourneville va deixar tot el seu material. Filibiliu en la introducció que fa a la seva obra agraeix a Bourneville la seva ajuda:

"La tâche que nous entreprenons est un peu longue et nous n'aurions osé l'aborder sans l'encouragement de notre éminent maître, monsieur le docteur Bourneville, qui nous a aidé de ses conseils pour mener à bonne fin ce travail" (4).

i més enllà afegeix:

"Nous tenons à le remercier ici avec reconnaissance de la bienveillance qu'il a pour nous en mettant à notre disposition et ses notes et son service médical de Bicêtre" (5).

Aquest primer manual de psiquiatria infantil apareix en un moment històric de progrés de la ciència paidopsiquiàtrica en el món. En treballs anteriors hem anomenat al període de 1880 a 1920 "etapa de consolidació de la psiquiatria infantil" (6). Es una època durant la qual les publicacions científiques sobre el tema augmenten considerablement, el contingut de la matèria s'eixampla i es publiquen els primers textos monogràfics dels quals el de Filibiliu constitueix el primer exemplar que nosaltres coneixem. Volem exposar aquí alguns antecedents d'aquest primer tractat, un estudi del seu contingut i un comentari de l'obra.

ELS ANTECEDENTS

L'aparició d'aquest primer text monogràfic ve precedit per tres fets:

1.- Un increment de l'interès social pels nens malalts mentals. Aquest interès arrenca de les idees humanitàries i d'igualtat promogudes per la Revolució francesa i per l'obra important de Pinel i més tard d'Esquirol (7). Aquests alliberaren els malalts mentals de les cadenes i ja s'interessaren pels problemes mentals dels nens als que fan referència en els seus escrits. La preocupació pels aspectes socials dels malalts mentals s'amplia durant els primers vuitanta anys del segle XIX.

2.- L'existència de capítols sencers dedicats a la patologia mental infantil dins de l'obra escrita tant de psiquiatres com de pediatres, sense que aquests continguts formessin encara un cos independent dels llibres de les dues especialitats.

Entre l'obra escrita de psiquiatres de l'època que dedicaren una part de la seva obra a la infància es poden citar la de Griesinger (8) i la de Maudsley (9). El primer fou un dels grans psiquiatres alemanys del segle XIX. El 1845, a l'edat de

28 anys, publicà: "Die Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten" que va tenir una gran difusió i s'edità varies vegades. Griesinger dedicà una petita part del seu llibre a la problemàtica infantil; Maudsley a Anglaterra feu el mateix. L'obra de Maudsley "Physiology and Pathology of the Mind" és un text ampli de psiquiatria; publicat l'any 1867, on dedica una petita part a la patologia mental infantil i parla de la bogeria de l'edat jove.

Dintre de l'obra pediàtrica que contempla la patologia mental dels nens, un dels principals representants és Charles West (1816-1898). Pediatre anglès, format a Berlín; publicà l'any 1848, un text titulat "Lecture on Diseases of Infancy and Childhood" que fou editat varies vegades, set en vida de l'autor, i tingué una gran difusió. En la tercera edició, l'any 1854, West introduí un capítol dedicat a la patologia mental infantil: "Lecture in Diseases of the Mind in Childhood" (10).

Com podem veure, la psiquiatria infantil té una doble arrel: psiquiàtrica i pediàtrica, de les que acaba independitzant-se. Aquesta independència dels textos dels seus progenitors cristal·litza en el primer tractat autònom de Pierre Filibiliu l'any 1887. Cent anys més tard, el 1987, encara existeix aquesta lluita de la psiquiatria infantil per la seva autonomia. I encara li costa trencar els lligams filials que la uneixen per una banda a la pediatria i per l'altra a la psiquiatria de l'adult.

3.- La publicació de temes parcials de paidopsiquiatria. Abans de l'aparició dels primers textos monogràfics ja existien algunes publicacions de temes relacionats amb la psiquiatria infantil que no pretenien abraçar tot el contingut de la matèria. Filibiliu fa referència a alguns d'ells en el seu llibre. I diu que li han servit per a arribar a una visió més de conjunt:

"Pour arriver à constituer la folie chez l'enfant, nous avons fait de nombreuses recherches dans les différents auteurs où nous avons trouvé cités des cas épars de folie chez les enfants" (11).

Filibiliu cità concretament un treball de Schnep de 1853 (12): "Sur les aberrations de sentiment chez les enfants" i un altre de Le Paulmier: "Des affections mentales chez les enfants et en particulier de la manie". Tots dos tracten de temàtica afectiva. El segon és una tesi que Claude Stéphen Le Paulmier llegí a París l'any 1856. Remarquem que a mitjans del segle XIX hem observat un gran interès per la patologia dels afectes i de la depressió infantil. Es un fet molt poc conegut pels qui avui es dediquen a estudiar aquests temes (13).

Les tres línies precursors, els escrits parcials, els capítols dintre els textos de psiquiatria o pediatria i l'interès pels aspectes socials de l'especialitat, convergiren en un moment històric oportú a partir de 1880 i van portar a l'aparició dels primers textos monogràfics de paidopsiquiatria en el món. Entre ells el text de Filibiliu fou sense cap dubte una obra capdavantera.

CONTINGUT I COMENTARI DEL TEXT DE FILIBILIU

Aquest text dedica setanta-tres pàgines a aspectes teòrics i les quaranta sis restants a casuística. Quan s'analitza el contingut del cos teòric s'observa que hi ha uns quants temes que són abordats amb una èmfasi especial.

Un és el que fa referència a la delinqüència infanto-juvenil (14). Era una preocupació en aquella època. A mitjans del segle passat ja s'havia introduït l'educació coercitiva o correccional. Es pot recordar un treball de Gustave Darin publicat a Paris el 1863: "Education correctionnelle, système cellulaire appliqué aux enfants; observations de jeunes détenus de la Roquette venus à Bicêtre en état de folie, d'idiotie ou d'épilepsie" (15). Filibiliu fa intervenir l'herència com una causa de delictivitat (16), en descriu les característiques i s'adhereix a les teories lombrosianes (18). Però defensa un origen múltiple de la criminalitat. Per ell tant la follia com la criminalitat són signes d'una degeneració orgànica hereditària o adquirida, i escriu:

"le crime est l'oeuvre d'un individu placé dans certaines conditions physiques, psychiques et sociales, qui sont les trois facteurs principaux" (19).

En la casuística del final del seu llibre cita cinc casos l'homicidis o suïcidis en nens entre 7 i 15 anys. Recorda també un cas, descrit per Legrand du Saullé, d'un nen de 10 anys que va ofegar a dintre d'un bagul a cinc nens més petits amb els qui havia estat jugant (20).

Enllaçant amb el tema de l'homicidi, Filibiliu tracta del suïcidi (21). El descriu com una impulsivitat mòrbida. En el seu llibre cita les estadístiques de suïcidi de Durand Fardel (22) i assenyala el fet de la major freqüència de suïcidis a Paris que en el medi rural. Com sempre il·lustra el text amb molts cassos clínics. Relaciona el suïcidi amb el maltracte infantil i amb la tristesa. Sembla de tota manera que no l'associa amb la depressió infantil de la que també tracta, però separatament.

Un tema que sorprèn molt, per la seva manera d'enfocar-lo en aquest primer tractat de paidopsiquiatria, és el que fa referència al nadó. Avui la psiquiatria dels primers anys constitueixen un tema d'interès pels que parlen de les noves fronteres de la paidopsiquiatria. A finals del segle XIX s'acceptava, com es veu aquí, que el nadó era un ésser dotat d'una sèrie de competències, que podia veure, sentir, fixar l'atenció i tenir una participació activa en les relacions amb el seu entorn. Però durant tota la primera meitat del segle XX no es tenia aquesta opinió i el nadó era considerat un ésser passiu que encara no era sensible a l'estimulació sensorial.

Per això ens sorpren llegir la descripció del nadó de Filibiliu de fa un segle. Concorda molt més amb les opinions actuals, de la dècada dels mil nou-cents vuitanta que amb les de la meitat del segle vint (23). Fins i tot ens parla de l'excitabilitat sensorial de l'embrió i cita els experiments de Preyer (24) en animals i de Kussmaul en nens (25). La retina segons Filibiliu pot ser excitable i captar sensacions lluminoses en l'embrió de set mesos. També assenyala que els sentits del gust i del tacte existeixen abans del naixement.

Un altre aspecte abordat en el text de Filibiliu és la mania. La relaciona amb la depressió infantil. Considerem aquest fet de gran interès en el moment actual en el que alguns pensen que la depressió infantil ha estat una descoberta de fa vint anys. La descripció que fa Filibiliu de la mania i de la depressió en el nen ens ve a recolzar la tesi de que ja es parlava d'aquests temes en el segle passat. N'hem trobat referències a mitjans del XIX. Com a exemple està la descripció de la "nostalgie" per Félix Descuret en el llibre "La médecine des passions" editat l'any 1841 (26).

En el text apareixen moltes referències a la malenconia. Assenyala que els estats d'ànim tristos dels nens passen desapercebuts (27) i utilitza per descriure'ls les paraules de depressió i malenconia. Com podem veure:

"... tristos, solitaris, dolços, inofensius ..., el malencònic està pàl·lid, amb ulleres, els ulls sense brillantor, inexpressius... tota la seva fàcies expressa apatia i tristesa ..." (28).

Altres passatges de l'obra fan referència a la gelosia (29), un tema molt estudiat en el segle passat i que actualment està tractat quasi únicament per la literatura amb una orientació psicoanalítica. En un altre moment esmenta les al·lucinacions i les descriu bastant amplament (30). També tracta de les demències (31).

La demència en els nens petits fou un tema que amplià molt el contingut de la psiquiatria infantil en els primers deu anys del segle XX a rel de la descripció històrica de la demència precocíssima per Sancte de Sanctis l'any 1906. I no obstant ja està descrita en el text de Filibiliu.

Tota l'orientació conceptual d'aquest text és fonamentalment biològica. Insisteix molt en els aspectes orgànics i hereditaris de la psiquiatria infantil. Si haguéssim de situar avui aquesta obra dins d'un model psicopatològic, on millor se la podria classificar és dins d'un model mèdic de les malalties mentals. Tot i això Filibiliu no oblida els altres vessants de la psicopatologia. Sap valorar les condicions socials i contextuals més generals (32), així com els factors educatius. I s'interessa també per la pedagogia (33).

CONCLUSIONS

La lectura d'aquest primer text de psiquiatria infantil té actualment un interès per diverses raons. Entre aquestes assenyalen les següents:

1.- Remarcar l'existència d'una patologia mental infantil des dels primers anys. Està per tant molt lluny de l'opinió d'Esquirol quan afirmava, en la primera meitat de segle XIX, que el nen estava immunitzat front a les malalties mentals fins als nou anys.

2.- Ens permet de veure que de moltes de les qüestions que es planteja avui la paidopsiquiatria ja es coneixia la seva existència fa cent anys. Es el cas de les competències del nadó o de la depressió infantil. Molts dels coneixements actuals sobre aquests temes són més una redescoberta que una descoberta. Entremig hi ha hagut períodes històrics en els quals aquestes qüestions s'havien oblidat.

3.- Tot i que es tracta d'una obra fonamentalment organicista, hi ha en ella un intent d'integrar, junt amb els biològics, els aspectes tant etiològics, com clínics i ambientals de la malaltia mental. Aquesta visió integradora està dins de la línia més actual d'enfocament de la malaltia mental en el nen.

4.- Es un text en el que es complementen molt bé els vessants teòrics i pràctics o aplicats de la psiquiatria infantil.

El text és tot ell àgil i clar. Els exemples pràctics il·lustren constantment les explicacions teòriques. A més a més hi ha una aportació de cinquanta-un casos procedents del servei de Bicêtre que formen un annex al final de llibre.

5.- El text acaba amb una bibliografia bastant extensa i ben escollida, fet que no es troba en alguns altres obres posteriors de psiquiatria infantil.

NOTES

1- Filibiliu, P. "Contribution à l'étude de la folie chez les enfants". Paris (Librairie Ollier-Henry) 1887.

2- Moreau de Tours, P. "La folie chez les enfants". Paris (Baillièrre et fils) 1888.

3- V. Postel, J. i Quérel, C. (1983). "Nouvelle histoire de la psychiatrie". Toulouse (Privat), 774 pp. v.p. 591-592.

4- Filibiliu, P. loc. cit. p. 6.

5- Ibid. p. 6.

- 6- Domènech, E. (1987) "El pasado de la psicopatología infantil" en R. Alzate de Heredia, ed. "Trastornos de conducta en la infancia". Bilbao (Servicio Editorial Universidad del País Vasco) pp. 43-76.
- 7- V. Filibiliu, P. loc. cit. p. 9.
- 8- V. Alexander, F.G.; Selesnick, S.T: "Historia de la psiquiatría". Barcelona (Espaxs) 1970. pp. 444-445.
- 9- Postel-Quétel loc. cit. p. 675.
- 10- V. Hunter, R.; Malcapine, I. "Three Hundred Years of Psychiatry 1535-1860" Oxford. University Press, 1970, pp. 1021-1024.
- 11- V. Filibiliu, P. loc. cit. p. 7.
- 12- Schnep "Sur les aberrations du sentiment chez les enfants" Thèse, Paris 1853.
- 13- v. Abbattucci, Marie-Gabrielle; Meurisse, J Claude: "Index des thèses parues en France du début de XVIIIème à 1934" Lab. Spécia Série "Confrontations psychiatriques. Documents" 1985. Hi ha un recull de 3547 tesis, amb index acurats que permeten una consulta útil. Es un document valuós com a font d'informació. La de Le Paulmier és el nº 2167.
- 14- V. Filibiliu, pp. 52-54 i 57-58.
- 15- "Index généraux des thèses ..." nº 954.
- 16- Filibiliu, p. 21-23.
- 17- Filibiliu, p. 38-40.
- 18- Filibiliu, p. 43.
- 19- Filibiliu, p. 52.
- 20- Filibiliu, p. 53-54.
- 21- Filibiliu, p. 54-57.
- 22- Filibiliu, p. 55.
- 23- Filibiliu, p. 18-19.
- 24- Filibiliu, p. 18.
- 25- Filibiliu, p. 19.
- 26- Descuret nasqué a Châlons-sur-Saône l'any 1795 y morí el 1872. El títol complet de l'obra és: "La médecine des passions ou les passions considérées dans leurs rapports avec les maladies, les lois et la religion". Aquí utilitzem la segona edició espanyola (Barcelona 1857) v. pp. 382-387.
- 27- Filibiliu, p. 14.
- 28- Filibiliu, p. 42.
- 29- Filibiliu, p. 60-61.
- 30- Filibiliu, p. 44-48.
- 31- Filibiliu, p. 63-64.
- 32- Filibiliu, p. 27-29.
- 33- Filibiliu, p. 25-27.

Publicat a Gimbernat, 1987, 8, 147-156.

UN TRACTAT CAPD'AVANTER DE PSIQUIATRIA INFANTIL: "LA FOLIE CHEZ LES ENFANTS" DE PAUL MOREAU DE TOURS (1888).

Edelmira DOMENECH
Jacint CORBELLA

Paul Moreau (de Tours) entre parèntesi, com ell s'escriu, forma part d'una generació de "psiquiatres infantils" que publicaren durant els tretze darrers anys del segle XIX una sèrie de textos monogràfics capd'avanter dins de l'especialitat de paidopsiquiatria.

El llibre de Moreau ha estat sovint considerat com el primer manual de paidopsiquiatria en el món (1). De fet no és exactament així. Un any abans, el 1887 es publicaven al menys tres altres tractats semblants. Un és l'obra força coneguda d'un alemany, Emminghaus, que porta el títol "Die Psychische Störungen des Kindersalters"(2) de la que Ernest Harms va fer un comentari molt positiu en un article al "Journal of Orthopsychiatry" (3). L'altre és una tesi d'un metge francès, Filibiliu (4) analitzada en un article anterior (5). El tercer és obra de J. Langdon Down (6). També es coneixen antecedents més antics com per exemple la tesi de Le Paulmier : "Des affections mentales chez les enfants et en particulier de la manie" de 1856 (7) en la que s'inspirà Moreau de Tours o el treball d'un estudiant d'Edimburg: " Psychological Diseases of Early Life" que fou llegit a la Reial Societat de Medicina el 1859 i publicat l'any següent (8). Però tot i no essent el primer, el tractat de Moreau de Tours és una obra auroal, extensa, i influent durant bastants anys després.

Ens referirem aquí a aquest tractat (9) i farem unes primeres acotacions, perquè no és possible en l'espai limitat d'un article fer cap anàlisi exhaustiva d'una obra que és la més extensa i completa de totes les que hem pogut examinar d'aquell temps.

L'AUTOR

Paul Moreau és el segon dels psiquiatres francesos conegut com a Moreau de Tours. El primer, i més conegut, és el seu pare, Jacques-Joseph Moreau, que va viure entre els anys 1804 i 1884 (10). Malgrat que havia nascut a Montrésol (Indre-et-Loire), va viure a Tours, d'on li ve el nom. Fou intern a Charenton, es doctorà el 1830 amb una tesi sobre la monomania. Feu un llarg viatge de tres

anys per Orient, on conegué l'haixix. Treballà a Bicêtre, a Ivry i des del 1861 a la Salpêtrière. Es molt conegut per la monografia "Du hachisch et de l'aliénation mentale"(1845). Se li coneixen més d'una cinquantena de treballs.

L'autor del llibre "La folie chez les enfants" (1888) és Paul (1844-1908). Aquest fa referència al pare quan tracta el tema dels deficients en el seu manual (11). Cita una obra del seu pare, la "Psychologie morbide" i diu que allí es comenta amb gran detall l'estat psicològic dels "imbècils" i dels "idiotes".

En el seu temps Paul Moreau fou un metge important i prolífic. Pertanyia a varies societats científiques franceses i àdhuc a una italiana, la Societè Freniàtrica Italiana.

Tingué com a mestre a Louis Delasiauve (12). Aquest és autor d'un llibre sobre la mania infantil l'any 1855 (13). Moreau el tracta de mestre venerable i escriu que va impartir una sèrie de lliçons sobre les malalties mentals. Més endavant el qualifica d' "estimat mestre" a propòsit d'una observació d'alteracions emocionals greus en una noia de 15 anys després d'una violació (14).

Moreau de Tours va fer la seva tesi sobre el suïcidi i més concretament sobre el contagi del suïcidi en una epidèmia. Es va publicar a París l'any 1875 (15).

Després va publicar bastants llibres. En el seu manual en consten tretze entre 1876 i 1888. Sis d'entre ells es refereixen a temes mèdico-legals, el que no és estrany en un moment en que es trobaven unides la psiquiatria i la medicina legal. Un tracta de la conservació de peces anatòmiques, quatre de criminologia, i un altre de la intoxicació per monòxid de carboni. En els altres toca els temes de la demència, la gelosia en els nens, les conseqüències psicopatològiques de la tuberculosi, les alteracions sexuals, un tractament amb sulfat d'atropina, i les pseudoguaricions en les malalties incurables. També té un escrit de caràcter històric i psicològic que porta el títol de "Fous et bouffons" que va tenir més d'una edició. El 1891 encara va publicar un altre llibre sobre els aspectes mèdico-legals de la conducta infantil i el 1905 la simulació de la malaltia mental en els nens. Però el seu llibre més interessant és "La folie chez les enfants" que ara comentem.

Moreau també es va dedicar molt al treball assistencial. Quan publicà el seu text de psiquiatria infantil feia temps que exercia com a metge en un Servei de nens a l'Hospital de la Salpêtrière. Descriu un cas seu, que va visitar l'any 1873 (16). La Salpêtrière fou junt amb Bicêtre una de les dues primeres institucions psiquiàtriques infantils a Europa. Entre 1821 i 1841 el cap de la Salpêtrière era Falret. Més tard fou Delasiauve el mestre de Moreau de Tours. Louis Delasiauve va viure entre 1804 i 1893 (17). Va estar primer a Bicêtre i després a la Salpêtrière. Moreau el cita sovint. Moreau fou també contemporani d'un altre metge molt conegut, Désiré Bourneville, igualment deixeble de Delasiauve i que

va treballar a Bicêtre en el departament de nens epilèptics i idiotes. Bourneville s'interessà primordialment pels aspectes socials de la malaltia mental dels nens. Moreau de Tours sembla més científic, si tenim en compte les societats científiques a que pertanyia i, més que res, els seus escrits. Però mai va abandonar l'assistència als malalts i durant els dos últims anys de la seva vida va ser director dels sanatori d'Ivry-sur-Seine.

EL TÍTOL DEL TEXT DE PSIQUIATRIA INFANTIL DE MOREAU

El títol que porta el llibre de Moreau és gairebé el mateix del text de Pierre Filibiliu: "Contribution à l'étude de la folie chez les enfants" és a dir la bogeria en els infants. El text d'Alexandre Gaubert del mateix període de finals del XIX també parla de "folie" o bogeria: "Etude sur les formes de la folie chez les enfants". Aquesta publicació porta la data de 1894 (18). Altres llibres d'aquesta època porten el títol d'afeccions mentals, com per exemple el de Langdon Down de 1887 (19), o el de Ireland, publicat a Philadelphia el 1898 (20) o d'alteracions mentals com el de Manheimer publicat a Paris el 1899 (21).

El nom de psiquiatria infantil ja és utilitzat en el primer text publicat en castellà a Barcelona, l'any 1907 (22). El seu autor, August Vidal-Perera era pedagog i ell mateix diu que era catedràtic de psiquiatria infantil de magisteri. Ja hem comentat aquesta obra en altres moments (23). El tractat de Manheimer és citat alguna vegada com "Les troubles mentaux de l'enfance" i d'altres com "Précis de psychiatrie infantile". Devia portar les dues denominacions, segons la cita d'Alexandre Walk que diu haver-lo tingut entre les mans (24).

ESTRUCTURA DEL TRACTAT DE PSIQUIATRIA INFANTIL DE MOREAU

El manual té una extensió de 444 pàgines. Consta d'una introducció de 18 planes, una revisió històrica breu seguida d'un estudi de les causes de patologia que comprèn tres capítols: causes generals, causes morals i causes físiques. Aquest és el més llarg.

El cos més important de l'obra és l'estudi de les formes. Comprèn des de la pàgina 163 fins a la 416. Consta també de tres parts. La primera tracta de les formes "purament nervioses" com les convulsions, el singlot i els tics. la segona part és la més voluminosa i es refereix a les formes purament morals. Dins d'aquest apartat Moreau agrupa els deliris, les depressions, les manies, les deficiències mentals, l'alcoholisme i encara més patologies. El tercer apartat el constitueixen les que denomina formes morals i nervioses o també neurosis.

La tercera part de l'obra, després de les causes i de les formes, tracta del diagnòstic, pronòstic, conseqüències mèdico-legals, tractaments i mesures de

protecció. Té una extensió total de vint-i-set pàgines, de la 417 a la 444.

Al final hi ha una taula de matèries. És un índex molt complet que remet a les pàgines i capítols corresponents de cada part. Al llarg de tot el text es descriuen molts casos clínics que il·lustren les explicacions teòriques. A més a més hi han notes abundants a peu de pàgina. Es tracta per tant d'un manual ben estructurat, ben documentat i seriós. Passem ara a fer un anàlisi breu de cadascuna de les parts de que consta el manual.

LA INTRODUCCIO DEL LLIBRE

A la Introducció l'autor deixa ben clara l'existència d'una patologia mental en el nen: "De nos jours le doute n'est plus permis"(25). Creu que la psicopatologia infantil presenta les mateixes característiques generals que la dels adults i es proposa fer un estudi de conjunt que, segons escriu, no s'ha fet anteriorment. Planteja el problema del límit d'edat en la psicopatologia infantil. Ho considera una qüestió important i difícil perquè l'edat de la pubertat és, segons diu, molt variable, però en qualsevol cas Moreau situa la pubertat a una edat molt més gran que en els nostres dies. Suggereix, tenint en compte els dos sexes, una xifra mitjana de quinze anys. Es molt probable que fa cent anys els nens fossin púbers més tard. Quasi no menciona l'adolescència. En canvi actualment l'adolescència ha esdevingut una etapa vital molt llarga.

LES PAGINES D'HISTORIA

A les referències històriques l'autor hi dedica quatre pàgines i aporta algunes dades d'interès pel coneixement de la història de la psicopatologia infantil. Entre aquestes hi ha la descripció del "pavor" com a fenomen patològic infantil en els aforismes hipocràtics (26).

Moreau aporta també algunes dades interessants sobre els deliris en els nens, relacionades amb les grans epidèmies dels segles XVI, XVII i XVIII. Valora l'estudi dels deliris infantils en el tractat de patologia de Tissot de 1755 (27). També recull casos de mania i de malenconia durant el segle passat com per exemple un cas de malenconia en una nena d'onze anys descrit en el tractat d'Esquirol de 1838 (28).

Moreau situa l'inici de l'estudi de la psicopatologia infantil a començament del XIX i dóna importància a la tesi de Le Paulmier de 1856 sobre "Des affections mentales chez les enfants et en particulier de la manie" (29) que ja es pot considerar un primer manual com ho fa notar en el seu text.

ANALISI DE LA PRIMERA PART DE L'OBRA: ESTUDI DE LES CAUSES

Ens sorprèn la idea de que el nen és per Moreau de Tours una tábula rasa i sobretot la seva visió pessimista de la primera infància, que fa arribar fins als set anys. La part més extensa la dedica al capítol de les causes físiques de la malaltia mental; tot i que considera que les causes morals son les que dominen.

Moreau dóna una gran importància a l'herència dins de l'etiologia de la malaltia mental. Al mateix temps valora la imitació com a causa de conducta patològica. A la pàgina 46 descriu un cas de suïcidi per imitació en un noi de catorze anys, aparentment normal que es va matar tornant de l'enterrament d'un company suïcidat. Toca el tema del risc de la publicitat dels comportaments agressius i homicides i de la imitació dels costums socials de l'entorn (30). També tracta amb detall el tema de l'educació i assenyala la influència de les primeres pautes educatives en la gènesi de la patologia mental.

Dins dels temes educatius no s'oblida de tractar la qüestió de l'excés d'estudi, molt tinguda en compte pels autors de finals de segle i de començament del XX. El treball intel·lectual exagerat provoca un desenvolupament precoç de la intel·ligència en detriment del desenvolupament del cos (31). L'excés d'estudi provocaria irritabilitat, insomni i altres trastorns. Uns anys més tard Vidal-Perera defensa unes idees semblants en el seu compendi de psiquiatria infantil de l'any 1907.

Es important assenyalar que Moreau de Tours, dins del capítol de les causes físiques, utilitza la paraula depressió (32) i l'aplica al període de la vida després de la primera infància, és a dir passats els set anys. És molt rar que es parli de depressió infantil en el segle passat. Es parlava de nostàlgia, malenconia o àdhuc lipemania però no depressió. Moreau empra el mot depressió i si no és el primer serà un dels primers en utilitzar-lo.

Un altre aspecte interessant és el valor que Moreau dóna a la patologia segons l'edat. En aquest aspecte se'l pot considerar com un avançat de l'actual psicopatologia evolutiva. També valora molt la pubertat com a causa de malaltia.

Dintre del capítol de les causes físiques inclou el temperament com a factor de risc indubtable de patologia. Els temperaments "nerviós" i "limfàtic" serien els dos més perillosos per a desencadenar un trastorn mental. També parla dels climes, de les intoxicacions i s'esplaiava finalment molt en la descripció de malalties orgàniques que poden causar malalties mentals. Entre aquestes assenyala la tuberculosi o "Phtisi", la malaltia reumàtica, la "clorosi" i les anèmies, les meningitis, la hidrocefàlia, els episodis febrils, l'escarlatina, la febre tifòide, les pneumònies, l'erisipela, les indigestions i els traumatismes.

ANALISI DE LA SEGONA PART: ESTUDI DE LES FORMES

En començar aquesta segona part, la més extensa de les tres, l'autor planteja el tema de les classificacions de la psicopatologia i assenyalava l'existència de moltes classificacions en aquella època (33). Explica que no pretén proposar cap nova classificació, ans únicament agrupar les diferents patologies. La seva manera de dividir i d'agrupar les patologies o "formes" no té res a veure amb les grans classificacions categorials neokraepelinianes del segle XX. Així per exemple situa l'epilèpsia dins de les neurosis (34). En canvi les observacions clíniques que fa Moreau el 1888 estan tan ben fetes que ens permeten avui fer un diagnòstic de molts dels casos que descriu.

Moreau diferencia tres tipus de trastorns: "formes purament nervioses", "formes purament morals" i "formes morals i nervioses". Després desenvolupa aquests tres grups en el text i no corresponen exactament els noms i numeracions dels capítols amb la taula que aporta. En canvi no s'oblida de desenvolupar totes les categories que presenta, algunes amb molt detall, i encara n'afegeix altres que no havia fet constar a la seva taula.

Dintre del primer capítol o formes purament nervioses considera els trastorns següents: convulsions, atacs de riure nerviosos, badalls, singlot, tics, neuràlgies i alteracions de la sensibilitat. El capítol té 23 pàgines i inclou alguns casos clínics descrits amb molta cura.

El capítol més interessant és el segon que fa referència a "formes purament psíquiques". Té una extensió de 163 pàgines. Comprèn tres parts que denomina: exaltació psíquica, depressió psíquica i feblesa psíquica. Aquesta última es refereix a les deficiències mentals; la depressió psíquica a l'actual depressió i algunes categories més i l'exaltació psíquica és un conjunt complex que comprèn molts trastorns. Els comentarem breument.

Dins de l'apartat que Moreau denomina "exaltació psíquica" trobem patologies a les que es donava molta importància cap a les darreries del segle passat i que actualment són poc freqüents, com per exemple els quadres delirants i al·lucinatoris en els nens, o també alguns comportaments molt violents. Altres trastorns psicopatològics que descriu àmpliament Moreau de Tours també es presenten en els infants actuals i en canvi les grans classificacions de finals del segle XX com per exemple el DSM-III-R no els recullen. Aquest és el cas de la gelosia en els infants.

La gelosia és tractada dintre del tema de les passions. És una de les primeres passions que apareixen a les edats més primerenques (35). Moreau ens presenta la gelosia infantil d'una forma molt truculenta, com fa amb bastants altres temes. Parla d'homicidis per gelosia en nens i aporta uns quants casos. També cita un

cas de gelosia en un nen de set anys descrit per Descuret en la seva obra "La médecine des passions" que es va poder curar (36).

Un aspecte original és la descripció dels estats mixtes. Ja havia publicat sobre aquest tema l'any 1859 a "Union Médicale" (37). "És un estat, escriu que no és ni la raó ni la bogeria, és una barreja de raó i follia, que ha estat estudiat per primera vegada pel Dr Moreau de Tours" (38). Els estats mixtes de Moreau ens recorden molt el concepte de "estados intermedios" descrits per Pere Mata cap als anys 1860, en el segon dels tres grans tractats "de la razón humana" d'aquest autor. El primer tractava de la raó en estat de malaltia, el tercer de la raó en estat de salut i l'altre de la raó en els seus estats intermedis que són en realitat una mica d'equilibri entre els dos extrems polars dels altres dos llibres (39).

Entre els estats d'exaltació psíquica, endemés dels estats mixtes i de les passions, hi situa la gelosia. L'autor també tracta encara de molts altres temes. El primer de tots és el dels terrors nocturns, les pors i el somnambulisme. Després venen els estats mixtes, més endavant els nens prodigi, els excèntrics i les aberracions sentimentals i sexuals. Segueixen les passions on fa entrar també l'alcoholisme, les impulsions dintre de les quals hi ha el suïcidi, les al·lucinacions, els deliris i la mania. Per aquesta última proposa tractaments diversos: banys de cinc o sis hores, dutxes, calmants com el bromur de potassi, sulfat de quinina, l'aïllament i la grifa.

Entre els estats de depressió psíquica hi trobem la malenconia, és a dir la depressió, però també la "bogeria a doble forma", actual trastorn bipolar, la hipocondria, el deliri de persecució i els estats d'estupor.

Es interessant assenyalar que Moreau de Tours, recolzant-se en les observacions de Griesinger admet l'existència d'una depressió infantil. La relaciona amb el suïcidi i aporta un cas interessant de depressió amb tendència suïcida que havia descrit Falret el 1822 (40). Considera l'estupor com una forma especial i molt greu de malenconia. I diu que aquest estat, en el que el malalt no es mou i se li ha de fer tot, va acompanyat d'idees de suïcidi (41).

La tercera part de les formes purament psíquiques està representada pels "estats de feblesa psíquica". Avui parlaríem de deficiències mentals. Moreau distingeix tots els graus de severitat que es descriuen actualment.

Els menys afectats són els que denomina "simples d'esperit" Aquests poden ser educats però "la seva aptitud no els permet fer més que un treball mecànic que no exigeix cap tensió intel·lectual" (42). Son individus dels qui els altres se'n riuen i poden estar afectats de deliri lipemànic. Així es denominava a la depressió. És curiós observar que ara que sembla que es comenci a parlar per primera vegada de la depressió dels deficients mentals un autor de fa més d'un segle ja tractés aquesta qüestió.

Un grau més sever de deficiència era la imbecilitat, que Moreau descriu àmpliament al llarg de tretze pàgines. En considera dos nivells: els imbècils de primer grau que parlen amb facilitat i els de segon grau en els quals la parla és més difícil i el vocabulari més restringit. I finalment anomena idiotes els més profunds. Dintre d'aquest grup encara distingeix dos graus: els idiotes de primer grau utilitzen paraules i frases molt curtes; els de segon grau únicament arriben a articular monosíl·labs o alguns crits.

En un altre apartat Moreau de Tours descriu el cretinisme. Seguint a Esquirol, considera que els cretins són una varietat d'idiotes que viuen en regions muntanyoses. Probablement es tractava d'hipotiroïdismes greus. Els descriu de petita talla, abdomen voluminós, musculatura flàccida, cap gros, cabells fins, fesomia inexpressiva, lentitud en el caminar, etc. La descripció que fa també podria correspondre a algun cas de mongolisme.

Moreau toca el tema de l'etiologia de la feblesa psíquica i pensa que hi ha una "imbecilitat congènita" i una imbecilitat "accidental o adquirida" (43) però escriu que "la influència hereditària ha d'ocupar el primer lloc entre les causes" (44). L'etiologia hereditària té un pes molt important en la concepció que Moreau de Tours té de la psicopatologia infantil.

L'últim capítol de la secció del manual sobre les formes fa referència als "trastorns que es tradueixen per alteracions morals i nervioses". Aquest capítol porta a la taula la denominació de neurosi (45). Però el concepte de neurosi de finals del segle passat era molt més ampli que actualment i englobava, entre altres coses, totes les epilèpsies.

La histèria ocupa ella sola més pàgines que les depressions. Això no té res d'estrany ja que el tema de la histèria era predominant a finals del XIX. Era l'època de les sessions de Charcot (1825-1893) a la Salpêtrière que tingueren un gran ressò en tot el món mèdic del seu temps. En pocs anys es llegiren a Paris una quantitat notable de tesis sobre la histèria infantil. Un exemple és la de Georges Guiraud: "Essai sur l'hystérie précoce de développement chez les jeunes filles avant la puberté" que fou llegida el 1880. El mateix any se'n llegien dues més. Després en seguiren altres, àdhuc una feta per una dona, Helène Goldspiegel, el 1888 (46).

Proporcionalment les epilèpsies es tracten més breument i el que fa Moreau és remetre el lector a tractats que toquen aquest tema de manera més extensa com els treballs d'Esquirol, de Tissot, un llibre del mateix Moreau sobre l'etiologia de l'epilèpsia, el tractat d'epilèpsia de Delasiauve, el d'Herpin i el de Lasègue.

Després de l'epilèpsia ve un tema curiós el de les epidèmies convulsives i psíquiques. Ocupen un espai important en el manual de Moreau. Ens hi pararem

un moment. Quan Moreau parla d'epidèmia es refereix a un fet patològic ben definit que es propaga per contagi, que té unes causes, un acmé i un final. Ho compara a les epidèmies de còlera, de peste o de febre groga.

A l'edat mitjana hi hagué moltes epidèmies convulsives que van ser comentades acuradament per Calmeil (47). Moreau indica que apareixen en persones predisposades i es propaguen per imitació que "reforça la incitació de les passions" (48). Hi hagué epidèmies d'histèria que són ben conegudes i tenen un interès històric. Entre aquestes hi ha el cas de la casa de nens trobats de Horn, de 1673, ben descrita per Kniper (49) o l'epidèmia de Morzine a la Haute-Savoie entre 1857 i 1861. Moreau cita també l'epidèmia de Rouen on els nens bordaven com gossos i una altra molt aparatosa, a la Bretanya, el 1885. Una de les més curioses és l'epidèmia d'histero-demonopatia entre nens trobats, a Amsterdam l'any 1566. La va descriure molt bé Johann Weyer (50).

El concepte que té Moreau de Tours d'aquestes epidèmies és que no són degudes ni als dimonis ni a les bruixes. Aquests només estan a la imaginació dels qui els volen caçar en el cos dels infants. I farien molt millor de sotmetre aquests nens a un tractament seriós i continuat que seria més eficient que les pregàries i els exorcismes (51).

Després de les epidèmies convulsives l'autor tracta de les epidèmies psíquiques i considera l'homicidi i el suïcidi. Creu que tots dos es poden propagar per contagi. Son esclaus, dirà, de la llei de la imitació. Recordem que la tesi doctoral de Moreau de Tours, publicada a Paris l'any 1878, versava sobre aquest tema: "De la contagion du suicide, à propos de l'épidémie actuelle" (Paris, 1875).

Dintre d'aquest fenomen de la imitació contagiosa Moreau situa un altre fet "estrany", el de les croades de nens que anaven a deslliurar els llocs sants, i formaven exèrcits nombrosos. Marxaven per milers. Molts tenien 10 o 12 anys. N'hi havien de més petits, set anys inclús. Passà entre els segle XI i XIII. Moreau escriu que sota la influència d'una sobreexcitació religiosa, malaltissa, que no respectava ni sexe ni edats, els nens deixaven la seva família i el seu país (52). S'arribà a formar un gran exèrcit a França i un altre a Alemanya. Creien que Déu assecaria la Mediterrània per que passessin caminant des de Marsella i Gènova. Tot el grup actuava agressivament contra qui els volia retenir. Molts moriren, alguns retornaren, d'altres van caure en mans dels sarraïns i foren venuts com esclaus.

Al final del darrer capítol del gran apartat de "formes purament psíquiques" Moreau dedica deu pàgines als nens-prodigi. El tema de la intel·ligència precoç, dels superdotats i de l'excés de treball intel·lectual ja preocupava molt els estudiosos d'aleshores. Es pensava que hi havia una relació molt estrèta entre el

geni i la follia. Moreau cita molts casos de nens prodigis i explica que alguns esdevenen els gran genis de la història, molts s'eclipsen, es perden en la mediocritat i envelleixen abans; sovint moren joves; altres es tornen bojos. Moreau recolza la teoria de Gall (53) que creu que hi ha una anomalia cerebral en els nens prodigi. Creu que l'educació té poc a fer-hi. Quan parla dels nens-prodigi Moreau cita el llibre del seu pare "La psychologie morbide" (54) que va tractar en detall aquesta qüestió. I acaba sostenint la tesi que el treball intel·lectual i les alteracions nervioses són els efectes d'una mateixa causa; en els nens prodigi i en els homes excepcionals el cervell té una activitat incessant i, quan sobrepassa uns límits, pot provocar alteracions, deliris i bogeria (55).

ANALISI DE LA TERCERA PART: DIAGNOSTIC, PRONOSTIC, CONSEQÜENCIES MEDICO-LEGALS, TRACTAMENTS I MESURES DE PROTECCIO

És un títol molt llarg per les poques pàgines que escriu, dotze escassament. La majoria de coses que promet no es troben en el contingut. Aquesta part consta de dos capítols un de diagnòstic i un altre de pronòstic.

Al diagnòstic li treu importància; el que interessa, segons Moreau és conèixer les causes que han provocat el trastorn. Demanar això en psicopatologia infantil és demanar molt. Més de cent anys després encara seguim sense saber la majoria de causes de les alteracions mentals a la infància. Però Moreau no es donava per vençut i escrivia: "el coneixement de les causes que han provocat l'afecció que hem estat requerits a determinar, constitueix l'element essencial, fonamental del diagnòstic" (56). I per fer aquest diagnòstic es basa en els antecedents i en l'examen directe del malalt. El capítol és molt curt: no arriba a tres pàgines en un text que en té 444.

En canvi Moreau dedica molta més atenció al pronòstic i escriu que aquest té una gran importància (57) i ha hagut de contestar a moltes preguntes sobre el futur dels nens malalts mentals. Moreau cita sovint altres autors contemporanis o anteriors. Però en el capítol del pronòstic diu que no ha trobat a ningú que hagi tractat aquest tema i ens dona per tant la seva pròpia opinió.

Moreau afirma que els accessos de deliri agut acostumen a acabar bé a curt termini però que és molt difícil de preveure el futur. Quan ha de fer un pronòstic dóna més valor a l'herència que no a l'entorn i ja apunta la combinació dels dos factors en psicopatologia.

Pel que fa als antecedents infantils de la patologia mental de l'adult fa referència a la tesi doctoral de Pottier (58). Aquest assenyala que els individus que estan destinats a ser malalts mentals presenten de menuts unes disposicions de caràcter particulars, com per exemple una gran susceptibilitat, aïllament dels

companys, por de que es riguin d'ells, ganes de discutir per qualsevol cosa, etc. Moreau és determinista: pensa que quan hi ha una base hereditària forta no hi ha res que eviti que en un moment donat es presenti la malaltia mental. I, com a bon determinista, creu molt en el caràcter de l'individu i parla del mal pronòstic dels nens rars, cruels amb els animals, que no suporten la vida familiar i els fan fora de les escoles.

La visió que té de l'entorn és essencialment profilàctica i diu que "per fer un bon cervell cal primer fer uns bons múscles"(59). Seguint aquesta norma aconsella als pares de no pretendre que el seu fill sigui el primer de la classe a costa de la seva salut física, perquè si es posa malalt se li pot presentar un trastorn delirant que pot tenir repercussions negatives sobre el seu psiquisme. Hem de recordar que en el temps de Moreau hi havien moltes malalties infeccioses greus a la infància que s'acompanyaven de deliris.

I en acabar el llibre Moreau diu ben clarament que la gran terapèutica moral de la infància, és a dir, el que actualment anomenaríem terapèutica psiquiàtrica, ha de ser per damunt de tot eminentment profilàctica (60).

ALGUNES CONCLUSIONS

Aquesta obra, "La folie chez les enfants" de Paul Moreau de Tours és una font immensa de dades. Es un llibre per estudiar-hi en detall aspectes parcials, com per exemple els trastorns delirants, les depressions o altres. Moreau coneix una gran quantitat de bibliografia i l'obra d'altres autors que va citant al llarg del seu text. Aquest sol fet ja es pot considerar molt meritori en el seu temps.

Moreau basa la psicopatologia infantil en un model mèdic. Les alteracions del comportament dels nens són per l'autor sinònim de malaltia com hem pogut veure, per exemple, en el cas de les epidèmies d'histèria. I cal conèixer les causes de la malaltia per a poder eliminar la patologia.

Dintre de les causes de patologia mental Moreau considera en primer lloc els factors hereditaris i dóna molta importància al caràcter dels individus. Valora per tant com a essencial l'element orgànic tot i que no tant com el seu contemporani, l'alemany Emminghaus, autor d'un manual de psicopatologia infantil publicat el 1887, que segueix més la tradició organicista de Griesinger.

Moreau de Tours sembla que va ser un clínic de primer ordre. Dintre del seu text inclou una gran quantitat de casos que descriu molt acuradament. Moreau segueix el corrent clínic dels grans psiquiatres francesos del segle passat, i com a bon francès es deixa també seduir pels aspectes psicogenètics i socials de la malaltia mental, tot i que li va tocar viure i treballar en una era prefreudiana.

El llibre de Moreau de Tours sobre "la folie chez les enfants" dona una visió clara de quines eren les patologies més importants cap a finals del segle XIX. Algunes han variat. Actualment no es veuen, ni de lluny, tants deliris infantils. Altres són semblants a les d'ara. Però considerem que té un gran interès la descripció d'algunes síndromes que ara també veiem a la clínica i que havien quedat oblidades en els manuals de psiquiatria infantil de finals del segle XX i en les grans classificacions multiaxials de la patologia mental. Un exemple serien les alteracions de les passions com la gelosia o la còlera, el deliri de persecució a la infància o els mateixos trastorns de caràcter.

Assenyallem finalment l'interès de Moreau pels aspectes profilàctics de la patologia mental infantil. El podem considerar un precursor de la prevenció a la que tanta importància es dona actualment en medicina i en psiquiatria. I el gran interrogant que es plantejava Moreau sobre l'esdevenidor i el futur dels infants que han presentat alteracions mentals segueix estant plantejat un segle més tard. Esperem que el proper mil·lenni ens doni una resposta.

NOTES

- 1.- Postel, Jacques; Quételet, Claude: "Nouvelle histoire de la psychiatrie". Toulouse (Privat) 1984 v.p. 684.
- 2.- Emminghaus, H.: "Die psychischen Störungen des Kindersalters" Laupp, Tübingen, 1887.
- 3.- Harms, E.: "At the cradle of child psychiatry" Amer.J. Orthopsychiat., 1960, 30, 186-190.
- 4.- Filibilliu, P.: "Contribution à l' étude de la folie chez les enfants". Paris, 1887.
- 5.- Domènech Llaberia, E.: "En torn del centenari de l'obra de psiquiatria infantil de Pierre Filibilliu". Gimbernat, 1987, VIII, 147-156.
- 6.- Langdon Down, J.: "Mental Affection of Childhood and Youth". Londres, 1887.
- 7.- Le Paulmier, Claude Stephen: "Des affections mentales chez les enfants et en particulier de la manie". v. Abbattucci, Marie-Gabrielle; Meurisse, J Claude: "Index Généraux des thèses parues en France du début du XVIIIème à 1934". Laboratoire Spécia. Série Confrontations Psychiatriques. Documents 1985. Es el n. 2167.
- 8.- El jove Crichton-Browne no tenia encara vint anys i era estudiant a Edimburg quan publicà "Psychical Diseases of Early Life" (1860) a J. Ment. Sci" 6, 284-320. cit. per Alexander Walk: "The Pre-History of Child Psychiatry" Brit J. Psychiat. 1964, 110, 754-767, v. p. 758.
- 9.- Moreau (de Tours), Paul: "La Folie chez les Enfants". Paris, Baillière et fils, 1888.
- 10.- Sémelaigne, René: "Les pionniers de la psychiatrie française avant et après Pinel". Paris (libr. J.B.Baillière) 1930. 2 vols. I, 294-301.
- 11.- Moreau, loc cit, p. 330.
- 12.- Ibid. p. 16.
- 13.- Delasiauve, L.: "Forme maniaque spéciale chez les enfants". v. An. Méd. Psicol. 1855, I, . p.527.
- 14.- Moreau, loc cit p.65.
- 15.- Moreau de Tours, P.: "Contagion du suicide à propos de l'épidémie actuelle", Paris, 1875. Citat per Moreau a "La folie chez les enfants", v. portada i p. 395.

- 16.- Moreau, loc cit p. 316.
- 17.- v. Domènech, Edelmira: "El desenvolupament de la psicopatologia infantil al segle XIX" *Quaderns de Psicologia*, 1990, 10, segona època", 7-28.
- 18.- Gaubert A.: "Etude sur les formes de la folie chez l'enfant et chez l'adolescent". Thèse pour le doctorat en médecine. Toulouse (Imp. J.M. Pinel), 1894. v. Domènech, Edelmira: "Anàlisi del text de psiquiatria del nen i de l'adolescent d'Alexandre Gaubert (1894)". Gimbernat, 1988, IX, 127-144.
- 19.- v. nota 5.
- 20.- Ireland, W.W.: "The mental affections of children". Philadelphia (Blakiston), 1898.
- 21.- Manheimer, M.: "Les troubles mentaux de l'enfance", Soc Ed Sci. Paris, 1899. Aquest llibre es troba citat per Duché i per Kanner amb el títol de "Précis de psychiatrie infantile". Alexander Walk el cita amb títol i subtítol: Manheimer, Marcel (1899): "Les troubles mentaux de l'enfance: précis de psychiatrie infantile". Paris. v. A. Walk: loc. cit. nota 8, p. 767.
- 22.- Vidal Perera, A.: "Compendio de psiquiatria infantil" Barcelona, 1907. No consta editor.
- 23.- Domènech, Edelmira: "Augusto Vidal-Perera: análisis del primer texto español de psiquiatria infantil (1907)". in Domènech, E.; Corbella, J. i Parellada, D. : "Bases històriques de la psiquiatria catalana moderna". Barcelona, 1987 (PPU), pp. 307-319.
- 24.- v. nota 8.
- 25.- Moreau, loc cit p.2.
- 26.- Hippocrate: Aphorismes, 24, 5, III. Traduction E. Littré. cit per Moreau P.: loc. cit. p 13.
- 27.- Moreau, loc cit p. 14.
- 28.- Esquirol, Dict. des Sc. Méd. art."Folie et des Maladies mentales", Paris, 1838, v. Moreau p.14.
- 29.- v. nota 7.
- 30.- Moreau, loc cit p. 47.
- 31.- Ibid. p.55.
- 32.- Ibid. v. p 73, on escriu textualment: en el segon període de la vida, el nen pot presentar una excitació maníaca o al contrari una depressió ben clara, veritable lipemania.
- 33.- Ibid. p. 163.
- 34.- Ibid. p. 164.
- 35.- Ibid. p. 231.
- 36.- Ibid. pp 232-233. El mateix Moreau havia publicat un llibre amb el títol "De la folie jalouse".
- 37.- Moreau (de Tours): "Un chapitre oublié de la pathologie mentale". Union Médicale, 1859. cit per Sémelaigne.
- 38.- Moreau, loc cit p. 198.
- 39.- Corbella, J; Domènech, E: "Alguns aspectes de l'obra mèdica de Pere Mata". Act. I Congr. Int. Hist. Med. Catalana. Barcelona-Montpellier, 1970, III, 403-408.
- 40.- Falret: "Traité de l'hypocondrie et du suicide" Paris, J.B. Baillièrre, 1822.
- 41.- Moreau, loc cit p. 315.
- 42.- Ibid. p.324.
- 43.- Ibid. p. 321.
- 44.- Ibid. p. 322
- 45.- Ibid. p. 164.
- 46.- v. index de tesis, nota 7.
- 47.- Calmeil, L.F.: "De la folie considérée sous le point de vue pathologique, philosophique, historique et judiciaire. Paris, 1845.

- 48.- Moreau, loc cit p. 382.
- 49.- Aquesta epidèmia, de la que Kniper descriu la simptomatologia, es troba recollida per Balth-Becker a "Le monde enchanté", t. IV, p. 523. Loc cit Calmeil, t. II p. 155. Moreau p. 384.
- 50.- Citat per Calmeil, p. 264. Moreau també l'esmenta a la p. 401.
- 51.- Moreau, loc cit p. 387.
- 52.- Ibid. p. 394.
- 53.- Ibid. p. 408.
- 54.- Ibid. p. 414.
- 55.- Ibid. p. 416.
- 56.- Ibid. p. 419.
- 57.- Ibid. p. 420.
- 58.- Pottier, Paul: "Les aliénés persécuteurs", thèse de Paris, 1886.
- 59.- Moreau, loc cit p.440.
- 60.- Ibid. p.442.

Publicat a Gimbernat, 1989, 12, 85-98.

ANALISI DEL TEXT DE PSIQUIATRIA DEL NEN I DE L'ADOLESCENT D'ALEXANDRE GAUBERT (1894).

Edelmira DOMENECH i LLABERIA

INTRODUCCIO

Cal esperar fins a finals del segle XIX per trobar publicats llibres sencers que tractin de psiquiatria infantil. Abans d'aquesta època el contingut de la matèria paidopsiquiàtrica sol estar dispers en alguns manuals de pediatria, de pedagogia, de psiquiatria i inclús de medicina general. També es troben, en aquesta etapa anterior, publicacions a l'entorn d'un tema concret o parcial. Així estudis sobre la mania o el suïcidi, de Louis Delasiauve (1852 i 1855); el treball també sobre el suïcidi de Durand-Fardel (1853) (3) o alguns altres (4).

A mesura que avança el segle, el material paidopsiquiàtric que estava dispers, lentament es va reunint. A partir de la meitat de la centúria, aquestes fonts de l'especialitat apareixen com a capítols sencers dintre de tractats més amplis que no són pròpiament paidopsiquiàtrics (Griesinger 1845, (5) West 1854 (6), Morel 1863 (7), Maudsley 1883) (8).

L'any 1887 ja hem trobat un text sencer monogràfic de psiquiatria infantil (9). El seu autor és Pierre Filibiliu i el títol del llibre, que té 119 pàgines és: "Contribution à l'étude de la folie chez les enfants" (10). Un anys després es publica, també a França un altre llibre bastant més extens i molt més conegut: "La folie chez les enfants" de Moreau de Tours (11). Entre 1888 i 1900 existeixen alguns tractats més sobre el mateix tema. Hem pogut reunir-ne quatre més fins ara. Un d'ells és un tractat en alemany de Hermann Emminghaus (12), estudi complet i molt ben sistematitzat, en el que l'autor marca clarament l'autonomia de la psiquiatria infantil respecte a la de l'adult. Un altre tractat de l'època és el de Manheimer (13), publicat en francès a Paris l'any 1899. L'únic text del grup escrit en anglès, que coneixem és: "The mental affections of children" que fou publicat el 1898 a Filadèlfia. El seu autor es W. Ireland. (14).

L'obra d'Alexandre Gaubert forma part del grup de textos independents de psiquiatria infantil de finals del segle passat. Està escrit en francès, igual que el de Filibiliu i el de Moreau de Tours. No n'hem trobat referències. I per aquest motiu, perquè és un estudi no conegut que el considerem un treball capdavanter d'un cert interès, volem analitzar-lo i fer-lo conèixer.

El "Etude sur les formes de la folie chez l'enfant et chez l'adolescent" es publicà a Toulouse l'any 1894. Correspon al text d'una tesi de doctorat en medicina, presentada a Toulouse el 24 d'abril de 1894 (25). Es consideren els aspectes següents: l'autor, l'estructura i el contingut de l'obra; un comentari crític i l'interès que pot tenir aquest text actualment.

L'AUTOR

Alexandre Gaubert nasqué a Ste.-Foy-de-Peyrolières, un poble de l'Haute-Garonne, el dia 20 d'octubre de 1869. Sabem que estudià medicina a Toulouse i que fou un estudiant brillant. Fou condecorat amb el "Lauréat de la Faculté de Médecine de Toulouse" (Prix troisième année) el 1891; l'any següent, el 1892, obtingué el Prix Lasserre (medalla d'or) (16).

Poc després de llicenciar-se, a l'edat de 24 anys defensà i publicà una tesi doctoral sobre el tema de les formes de la bogeria en el nen i l'adolescent. Sembla ser que el qui inspirà aquesta temàtica de psicopatologia infantil fou un dels seus mestres, el Dr. M. Bézy. Aquest era un agregat, encarregat de curs a la clínica infantil de la facultat de medicina (17) que formà part també del tribunal de la tesi. A Bézy li devia interessar aquest tema perquè el mateix any que es llegí la tesi de Gaubert publicà un article propi sobre la bogeria en els nens en un tractat de pediatria (médecine infantile) (18). Probablement un altre impulsor de la tesi de Gaubert fou Désiré Bourneville, que ja havia deixat tot el seu material clínic a Pierre Filibiliu per a poder redactar un annex de 51 casos clínics dins del seu text de psiquiatria infantil de 1887. Una part important dels nens malalts mentals del llibre de Gaubert també formaven part de la casuística de Désiré Bourneville.

Gaubert defensà la seva tesi en el que era llavors facultat mixta de medicina i farmàcia de Toulouse. En la portada del seu llibre consten molts noms, entre ells els del seu Tribunal: el President, M.M. Caubet i tres assessors: Guiraud, Rémond y Bézy. Però encara que no estigui a la portada es fa sentir la influència de Bourneville. Dintre de la seva obra Gaubert el cita bastant, especialment en el capítol on tracta la deficiència mental per hipotiroïdisme (19). Bourneville era deixeble de Delasiauve i estava especialitzat en nens deficients. S'interessà molt pels aspectes socials d'aquests nens. Dins d'aquesta línia fou un continuador de l'obra iniciada a França per Falret, Voisin, Ferrus, Vallée, Séguin, el mateix Delasiauve ... de promoció de centres mentals independents per als nens (20).

Gaubert tenia almenys alguna experiència clínica tot i ésser encara molt jove quan escrigué el seu llibre ja que en ell hi aporta alguns casos d'observació personal. Era un home estudiós amant de les biblioteques (21) que va saber fer una revisió bibliogràfica interessant. Creia que faltava una visió de conjunt (22) de tot el material dispers que anava trobant i va intentar fer-la limitant-se

expressament als aspectes psicopatològics sense entrar en el vessant terapèutic.

Va creure que l'únic llibre anterior al seu que estudiés exclusivament la bogeria en el nen era el de Moreau de Tours i en fa la crítica en el seu text (23). Aquí també podríem criticar a Gaubert el no haver trobat en la seva recerca el llibre d'Emminghaus, obra important publicada set anys abans. Tampoc cita el text anterior de Filibiliu. Això ens demostra que l'avui cèlebre Moreau de Tours ja era conegut al seu temps, i ens ensenya a ser prudents i a no pensar de seguida que les referències històriques que anem trobant són les úniques que existeixen.

ESTRUCTURA I ORIENTACIO DEL LLIBRE DE GAUBERT

L'obra de Gaubert és un text més aviat breu, sobretot si el comparem amb les 444 pp. del llibre de Moreau de Tours o les 294 pp. del tractat d'Emminghaus. Té en total 82 pp. i consta de dues parts ben diferenciades.

La primera, 20 pp., és un recull d'història de la psiquiatria infantil fins aquell moment. La segona, 54 pp., està dividida en nou capítols de contingut paidopsiquiàtric que analitzarem breument. La resta correspon a una introducció.

Tot el text està il·lustrat per casos clínics, la majoria trets d'altres autors o clínics, i alguns personals de la seva pròpia casuística. Estan intercalats en el text i no en forma d'annex com ho feu Filibiliu.

També cal assenyalar que la bibliografia que aporta Gaubert en forma de notes a peu de pàgina està força ben documentada i encara té interès avui. Adhuc cita un treball amb el títol de "La locura en el niño" escrit per un autor espanyol: "Manuel de Tolosa Latour" de Madrid, presentat en un Congrés a Roma (24). Gaubert va consultar no solament manuals ans també bastants revistes de l'època. La seva informació no es redueix a material francès: també abraça fonts d'altres llengües principalment alemanya.

L'obra en si és una síntesi a partir d'una àmplia recollida de dades històriques i de coneixements de l'època, acompanyada d'observacions clíniques, algunes personals. Se centra en aspectes psicopatològics del nen i de l'adolescent i es limita expressament a aquestes etapes evolutives (25). L'autor no vol entrar per res en el que sigui patologia de l'adult.

Es un llibre eminentment clínic (26), que dóna la màxima importància a la psicopatologia i a la simptomatologia i que no pretén aprofundir els aspectes etiològics ni entrar en els terapèutics. La tesi de Gaubert és per tant un estudi de psicopatologia infantil característic.

ANALISI DE LA PRIMERA PART HISTORICA I BIBLIOGRAFICA DEL TEXT DE GAUBERT

La història de la psiquiatria infantil ocupa un 25% de tota l'obra. Es una aportació original en el seu temps. El propi Gaubert assenyalava que després de la revisió bibliogràfica, no ha trobat enlloc cap història de la psicopatologia infantil abans de la seva (27). Per aquesta sola aportació a la història de la nostra especialitat, ja tindria un valor el llibre que analitzem.

Els dos temes psicopatològics que Gaubert estudia amb més amplitud en la revisió que fa són les depressions i els deliris.

Dintre del que avui es considera depressions Gaubert tracta tant el tema de la mania com el de la malenconia i dedica als dos una extensió considerable. Aquesta és una dada de gran interès ja que després, en entrar al segle XX, les depressions infantils es van eclipsar durant molts anys dels llibres de psiquiatria.

La paraula mania, que encara s'utilitza molt avui, arrenca de molt lluny i ja es troba, com indica Gaubert, en Sorà d'Efès, comentat per Caelius Aurelianus "generatur autem (mania) difficilis in pueris" (28).

En el segle passat els frenòlegs, i en concret Spurzheim (29), també utilitzen aquest terme. Un autor Joseph Franck (30) l'aplica a un nen a partir de dos anys. Esquirol també utilitza aquesta paraula quan fa referència a la infància en el seu tractat de psiquiatria en tres volums, (31). A Bicêtre, el primer centre que junt amb la Salpêtrière s'independitzà dels centres psiquiàtrics per a adults (32), es troben diagnosticats vuit casos de mania i un de malenconia durant l'any 1839 (33). Griesinger, l'any 1865 citava la mania com la segona forma de patologia mental per ordre de freqüència en els nens, després de les deficiències intel·lectuals (34).

Gaubert també aporta nombroses referències a la malenconia: Broussais (1828) (35), un cas d'un nen d'11 anys descrit per Esquirol; una observació de Greding als 18 mesos (36); la descripció del deliri depressiu feta per Voisin (37) i la referència, amb el nom de depressió, a partir de 7 anys que treu del llibre de Moreau de Tours (38).

Al llarg del relat de Gaubert es veu com la pugna actual sobre la possible existència o no de la depressió abans de certa edat no és un fet nou. Un autor, Guillaïn, considerava (1852) molt rara la malenconia en els primers anys (39). En canvi Morel (1863) considera que l'edat no és cap protector (40). Inclús el suïcidi no és un fet estrany entre els 6 i els 15 anys. Régis (41) l'any 1893 escriu que tot tipus de bogeria és rara durant la primera infància i excepcional abans de la pubertat. En canvi parla de diferents formes de "depressió" relacionades amb la pubertat.

Apuntem com a dada interessant la relació que estableix Gaubert entre pubertat i folia: ens parla del deliri malencònic amb tendència al suïcidi a aquesta edat. Es recolza en Mairat (1899) i Régis, que defensen la idea de que a la pubertat hi ha més formes depressives que no pas maníques. I seguint a Régis assenyala que les impulsions mòrbides a la pubertat condueixen els malalts a cometre actes perillosos o criminals (42).

Gaubert no s'oblida de citar també la tesi de Le Paulmier sobre "Des affections mentales chez les enfants et en particulier de la manie" (43). També esmenta a Delasiauve però no cita els seus treballs sobre la mania. Aquests són poc coneguts tot i essent importants. En canvi Delasiauve fou un home conegut per altres tasques i publicacions (44).

Aquí el que volem deixar clar és la importància que dóna a les depressions un text de psiquiatria del segle passat, i la quantitat de referències històriques que ens aporta sobre depressions en els nens. Actualment aquest tema torna a ser d'actualitat rabiosa. Però durant molt de temps havia estat oblidat.

Els deliris també ocupen una part considerable de l'atenció de Gaubert. En parla en relació amb les grans epidèmies a França i Anglaterra al llarg dels segles XVI a XVIII. Afectaren una part important de la població i dins d'ella a molts nens. Suposen que es tractava de psicosis simptomàtiques. Però llavors es parla d'imitació contagiosa" de la bogeria epidèmica (Voisin 1883) (45).

També relaciona els deliris amb la pubertat citant l'obra de Ball (46). Seguint a Tuke (47) proporcionava xifres de prevalença de malalties mentals per sota de 10 anys i entre els 10 i 20. Segons aquells autors, la folia, amb molta freqüència començaria amb la pubertat i el deliri a aquesta edat tindria una forma malencònica. Aquestes descripcions recorden aquelles formes d'esquizofrènia dels adolescents que en el seu inici tenen una expressió simptomatològica depressiva; o bé inclús algunes formes psicoafectives.

Aquests trastorns serien poc freqüents abans de la pubertat. Se cita com a cas excepcional, descrit per Brierre de Boismont (48), el d'una nena que als 7 anys presentava un quadre delirant. També avui pensem que la malaltia esquizofrènica és raríssima abans de la pubertat i que alguna vegada es pot presentar a partir de 7 anys. Per això se suposa que aquests casos que cita Gaubert deuriem ser possiblement malalts esquizofrènics. A més assenyala clarament la delimitació entre aquesta patologia i la deficiència mental (49).

Gaubert fa referència encara a les manifestacions delirants en nens i adolescents descrites a les obres de Voisin, Maudsley (50) i Le Paulmier, entre altres. Aquests autors del segle passat acostumen atribuir els fenòmens delirants a traumatismes cranians, masturbació, helmintiasi, agents tòxics com l'alcohol o el plom i alguns altres (51).

Altres temes psicopatològics que tracta l'autor d'aquest llibre, encara que més breument són: les idiècies i les demències, la "maladie du doute" (52) i per últim uns quadres que descriu amb noms diversos i que ens recorden el que avui en diem síndrome hiperquinètica.

ANALISI DE LA SEGONA PART DEL LLIBRE O "FORMES"

Aquí l'autor es limita a la descripció de nou formes clíniques de psicopatologia a la infància i adolescència. La valoració que es pot fer d'aquesta part és desigual. Trobem molta diferència en el contingut, extensió i enfocament de cadascun d'aquests capítols. Aquesta irregularitat pot sorprendre en un llibre fet per un sol autor. Però probablement Gaubert tenia encara poc bagatge propi i molta bibliografia quan es llençà a escriure un text de psicopatologia infantil. De fet només tenia 24 anys i després no sabem que seguís, amb un mínim d'activitat important en aquest camp. La riquesa de cada capítol varia segons les fonts on s'inspira. Aquesta diversitat fa necessari fer un comentari capítol per capítol encara que sigui en forma molt breu.

Capítol primer: "Idiècia Cretinoide"

Amb aquest nom Gaubert tracta, durant onze pàgines, de la deficiència dismetabòlica hipotiroïdea. La descripció clínica que fa és molt bona i revela una capacitat d'observació molt fina. Gaubert diu sincerament que en escriure aquest capítol ha resumit els treballs de Bourneville, Voisin i Ballet (53) sobre aquest tema. Aquests autors havien treballat durant anys amb nens deficients i en degueren tenir molta experiència. Bourneville devia ser el més pròxim a Gaubert. Voisin (1794-1872) havia mort quan Gaubert tenia tres anys, en canvi Bourneville (1840-1909) encara exercia a Paris quan Gaubert redacta el text on cita 25 observacions clíniques recollides per Bourneville.

En aquell temps es desconeixien les causes de l'hipotiroïdisme. Ho atribueix a la consanguinitat o bé a una causa emocional de la mare per un mecanisme psicosomàtic (54). Aquest és un exemple dels errors que es poden cometre quan es teoritza sobre el que encara no se sap.

En canvi Gaubert descriu molt bé l'evolució de la malaltia i aporta dos tractaments interessants: l'injecció de líquid extret de la glàndula tiroide i els empelts de glàndula animal o humana (55).

Capítol segon: "Bogeria de la pubertat"

En aquest apartat es recull el concepte d'hebefrènia de Kahlbaum, descrita per Hecker l'any 1871 (56) i negada per molts. Gaubert defensa la influència de la pubertat damunt de la bogeria, basant-se en una sola observació que no és

personal, però no deixa clar el tipus de bogeria de la que parla. En conjunt és un apartat curt i poc convincent.

Capítol tercer: "Bogeria coreica"

S'aplica aquesta denominació als trastorns psíquics que poden associar-se a la corea de Sydenham. L'autor els separa de les alteracions motores de la corea que poden no acompanyar-se d'alteracions mentals. Descriu una "psicosi coreica" amb al·lucinacions i la relaciona amb la histèria.

El propi autor diu que aquesta "psicosi" és poc freqüent. Aquest capítol ens sembla avui una mica superflu en un llibre de psicopatologia infantil on per altra banda falten síndromes psicopatològiques importants i freqüents que no estan dintre de les "formes" de la segona part del llibre de Gaubert. Ens referim, per exemple, a la mateixa histèria infantil que fou un tema molt estudiat a finals del segle passat i que va donar lloc, al menys a França, a vàries tesis doctorals (57).

Capítol quart: "Malenconia de les noies anèmiques"

Per aquest capítol Gaubert treu tota la informació d'una tesi doctoral presentada a Lyon per M. Viallon l'any 1893 (58). Es tracta d'una descripció bastant ben feta d'una depressió a l'adolescència. El quadre aquí descrit és una forma de depressió distímica. No és cap depressió major ni psicòtica. S'assenyala el bon pronòstic d'aquestes noies amb l'administració oral de tònicos i de ferro.

Capítol cinquè: "Paràlisi general juvenil"

Aquest capítol està molt més cuidat. En primer lloc l'autor no treu les dades d'una font única, ans reuneix informació d'autors molt diversos que han tingut experiència personal amb aquest tipus de malalts: Cluston, Turnbull, Wigleworth, Régis, Rey i Mairière, Vrain, Charcot, Dutil, Bristowe, Mickle, Doutrebente, Luys, ... (59). Val a dir que aquest tema estava molt ben estudiat a finals de segle i no és estrany que Gaubert pogués reunir-ne molta bibliografia.

La seva aportació té un valor com a document històric perquè reuneix unes quinze descripcions clíniques per sota dels quinze anys, tot i que la malaltia era poc freqüent a aquesta edat.

Una vegada més, Gaubert es limita a reproduir les observacions fetes per altres, a qui cita. Però a més assenyala les diferències entre la paràlisi general juvenil i la dels adults. Aquesta clara separació de la psicopatologia infantojuvenil i la psicopatologia dels adults constitueix una idea bàsica al llarg de tot el text.

Concretament en la paràlisi general dels adolescents les idees de grandesa característiques d'aquesta malaltia estarien substituïdes per una gran pobresa

intel·lectual que podria arribar fins a una demència. A més, sembla ser que les formes juvenils eren més greus. Aquests malalts podien morir en dos o tres anys i la necròpsia demostrava una atròfia cerebral més important que la que se solia trobar en malalts grans.

Capítol sisè: "Follia de les malalties agudes"

Es un capítol especialment interessant que aborda el problema del que avui se'n podria dir psicosis simptomàtiques i tòxiques. Són quadres clínics amb les característiques d'una psicosi --llavors en deien follia o bogeria-- que eren provocades per malalties infeccioses, en primer lloc la febre tifoide (60) i també l'escarlatina i la diftèria, la grip, les pneumònies o alguns tòxics. En aquest manual de finals del XIX, aquest tema, que segons Gaubert era de molta actualitat en el seu temps, ocupa 11 planes és a dir una part molt important d'un text de psiquiatria infantil que en total té 82 pàgines. Avui, quasi cent anys després, aquest tema pràcticament ha desaparegut dels llibres de psiquiatria infantil. No obstant i això, la simptomatologia del que avui en diem "psicosis infantils" recorda en molts aspectes la dels casos clínics del llibre de Gaubert. Això podria recolzar una etiologia orgànica d'algunes psicosis infantils de les que encara es desconeixen les causes. Les que provocaren psicosis en els nens en el temps de Gaubert ja no existeixen perquè malalties com la diftèria o la febre tifoide es prevenen o es tracten abans de produir quadres delirants i demència. Però en deuen quedar bastants que no sabem com evitar, i que poden passar com a psicosis infantils a seques quan deuen de ser psicosis simptomàtiques o be psicosis orgàniques.

En aquest capítol Gaubert descriu veritables quadres psicòtics infantils relacionats amb malalties infeccioses. Aporta casos clínics molt interessants de diferents autors i alguns personals (61). Un d'aquest és una "follia post-tífica" en un nen de 10 anys que va evolucionar cap a una "imbecil·litat total".

Capítol setè: "Irritació cerebral"

La irritació cerebral que descriu Gaubert el 1894 s'hauria denominat molts anys més tard disfunció cerebral mínima i actualment síndrome hiperquinètica.

Com a altres patologies d'aquest tractat, l'observació clínica està molt ben feta. S'hi troben el dèficit atencional, la intranquil·litat psicomotora, la conservació de les aptituds intel·lectuals, l'absència de lesió orgànica, etc. Gaubert diu que es pot presentar en nens entre 3 i 8 anys i també en edats inferiors.

Es pot considerar un mèrit haver proporcionat una visió sintètica d'aquesta síndrome i haver-la separat de la deficiència mental i d'altres entitats nosològiques.

La font d'informació de Gaubert era un autor anomenat J. Simon (62) que fou el qui agrupà els símptomes d'hiperquinèsia en un conjunt sindròmic. Però és obra de Gaubert haver diferenciat aquest quadre clínic d'altres patologies mentals i haver-lo col·locat en un capítol a part. Quasi noranta anys després, la classificació americana de les malalties mentals el DSM-III ha fet el mateix.

Capítol vuitè: "Mentida"

Es curiós que després d'haver definit molt bé tota una síndrome, el capítol següent estigui dedicat a un sol símptoma. Però del que tracta realment aquest apartat és de les simulacions i dels testimonis falsos en relació amb el jutjat i de les conseqüències negatives que pot tenir.

Devia ser un tema que tenia interès i preocupava en aquella època perquè Gaubert parla d'una gran quantitat de treballs que ha consultat (63) i dedica força extensió als diferents tipus de mentides que poden dir les infants. Adhuc al final menciona els mentiders histèrics que han estat suggestionats (64). És l'únic moment del text en que es troba una referència a la histèria infantil i a Charcot. Com en la resta de capítols aquí també s'aporten casos clínics.

Capítol novè: "Formes amb lesions cerebrals"

En aquest últim capítol del seu llibre Alexandre Gaubert toca el tema de la paràlisi cerebral. Justifica el fet de separar aquests malalts dels deficients al·legant que aquí el fonamental és el trastorn motor. Però assenyalava que encara que hi pugui haver una alteració motora greu aquesta no ha de tapar les dificultats psíquiques d'aquests nens.

Una vegada més il·lustra el capítol amb un cas clínic i aquest, el darrer que s'aporta, és una observació personal de Gaubert (65). L'aprofita per aclarir les diferències entre els que denomina "idiotes", que vénen a ser els deficients profunds, i els que entrarien en el títol de l'apartat, és a dir paralítics cerebrals amb un grau de deficiència mental recuperable. Insisteix que es poden tractar i millorar des del punt de vista psíquic.

VISIO GLOBAL DE L'OBRA. INTERES DEL LLIBRE DE GAUBERT

El text de Gaubert està escrit per un metge nou de trinca, que no tenia temps encara de plasmar la seva experiència personal. Tot i això és un llibre que reuneix l'interès pels aspectes clínics, amb la teoria, la recerca bibliogràfica i l'erudició. L'autor és un estudiós que ha sabut trobar moltes dades, tant anteriors com de l'època en que escrigué la tesi, i les ha fet conèixer.

La seva tasca ens permet, a través del seu text, accedir a uns documents d'un

valor històric incontestable i ens ajuda a conèixer la visió psicopatològica que es tenia del nen a finals del segle passat. Per això sol, és a dir per la seva aportació a la història de la psiquiatria infantil ja ens sembla interessant el llibre que publicà Alexandre Gaubert.

Una de les idees centrals de l'obra de Gaubert és la delimitació clara entre psicopatologia de l'adult i la del nen i l'adolescent. Aquesta idea avui encara està vigent i es manté entre la majoria dels qui ens dediquem a la psicopatologia infantil, infanto-juvenil, evolutiva o com se la vulgui denominar. L'any 1894 Gaubert escrivia: "Nous nous proposons d'étudier surtout ce qui est relatif aux formes que l'on ne rencontre que dans l'enfance et l'adolescence ou auxquelles cet âge imprime un cachet spécial" (66). Aquesta frase es podria repetir textualment en un manual de psiquiatria infantil el 1988, quasi un segle després.

En quant al contingut de la psicopatologia infantil en si, el llibre de Gaubert té alguns buits. I no ens referim a l'etiologia o als tractaments ja que Gaubert expressament se centra en els aspectes clínics, no pretén entrar en els altres i ho diu clarament (67). Però en el que és clínica propiament dita, deixa per tractar moltes qüestions que altres llibres de l'època com el de Moreau de Tours o el d'Emminghaus tracten àmpliament. Inclús quan aborda el tema de deficiència mental es limita puntualment a l'hipotiroïdisme i als dèficits que acompanyen la paràlisi cerebral. Gaubert exposa nou temes puntals i deixa caure els altres. Aquests nou temes són desiguals; uns són símptomes com la mentida, altres veritables síndromes. Alguns d'ells estan molt ben descrits. Considerem un aspecte positiu el fet d'haver il·lustrat cada capítol amb casuística de la qual alguns casos, pocs, són observacions personals.

Les aportacions històriques de la primera part del llibre, soles, són suficients per a valorar l'obra positivament. A més cal assenyalar com a dada d'interès la recollida de coneixements clínics sobre psicosis simptomàtiques i orgàniques, principalment infeccions, la delimitació de la síndrome d'"irritació cerebral" (avui hiperquinèsia), i la reunió de dades disperses a l'entorn de l'estudi de dos grans temes de la psicopatologia: els deliris i les depressions. La contribució de Gaubert a la història de les depressions infantils es mereix que es comentí i se li doni un ressò que no ha tingut.

NOTES

1- Gaubert, Alexandre: "Etudes sur les formes de la folie chez l'enfant et chez l'adolescent". Thèse pour le doctorat en médecine. Toulouse (Imp. J.M. Pinel) 1894.

2- Delasiauve, Louis: "Leçons sur la manie infantile". Gazette des hôpitaux, num. 115. 1852.

... "Lettres sur le suicide". Gaz. Hebdomadaire, 1952, cit. per Sémelaigne, R: "Les pionniers de la psychiatrie française avant et après Pinel" (Baillièere et fils) 1930 2 vols.

... "Forme maniaque spéciale chez les enfants". Ann. Med. Psychol. 1885, p. 527.

- 3- Durand-Fardel: "Etude sur le suicide chez les enfants". Ann. Med. Psychol. 1855, p. 61.
- 4- Domènech, Edelmira; Polaino, Aquilino: "Breve recuerdo histórico" in Polaino, A.: "Depresiones infantiles", Madrid, (Morata) 1988, pp. 13-35.
- 5- Griesinger dedica a psicopatologia infantil una part de la seva obra (1845). v. Alexander, F.G.: Selesnick, S.T: "Historia de la psiquiatria" Barcelona (Espaxs) 1970, pp. 444-445.
Wilhelm Griesinger fou un professor de Berlin que va tenir una forta influència, en sentit biològic i humanitari, sobre la psiquiatria alemanya. La seva obra "Pathologie und Therapie der Psychisches Krankheiten", que dedica una part a la psicopatologia infantil, fou traduïda al francès i publicada a Paris l'any 1865 amb el títol "Maladies mentales" cit. Gaubert, p. 15.
- 6- Charles West en la tercera edició del manual "Lectures of the diseases of infancy and childhood" (1854) va incloure un capítol sobre psiquiatria infantil. v. Hunter,R; Macalpine, I: "Three hundred years of psychiatry 1535-1860". London (Oxford Univ. Press) 1963, pp. 1021-1024.
- 7- Morel (1863) "Traité des maladies mentales".
- 8- Maudsley (1883). "La pathologie de l'esprit". Cit. Gaubert p. 18. Dedicava part de la seva obra a patologia infantil. v. Alexander-Selesnick loc. cit. p. 444.
- 9- Domènech Llaberia, E.: "Entorn del centenari de l'obra de psiquiatria infantil de Pierre Filibiliu", Gimbernat 1987, 8, 147-156.
- 10- Filibiliu, P.N.: "Contribution à l'étude de la folie chez les enfants" Paris (thèse) 1887.
- 11- Moreau de Tours. P.: "La folie chez les enfants" Paris (Baillièere et fils) 1888.
- 12- Emminghaus, H. "Die Psychisches Storungen des Kindesalters". Tubingen (Laupp) 1887.
- 13- Manheimer, M.: "Les troubles mentaux de l'enfance" Paris (Soc. Ed. Sci.) 1899.
- 14- Ireland W.W. "The mental affections of children". Philadelphia (Blackistok) 1898.
- 15- v. Gaubert, portada.
- 16- Ibid. portada.
- 17- Ibid. p. 4.
- 18- Bézy, M.: "Médecine infantile", 15-février-1894, p. 75.
- 19- Gaubert. loc. cit. pp. 29, 30 i 31.
- 20- Domènech Llaberia, E.: "El pasado de la psicopatología infantil" in R. Alzate de Heredia (edit) "Trastornos de conducta en la infancia" Bilbao (Serv. Edit. Univ. Pais Vasco) 1987, pp. 43-76.
- 21- Gaubert, loc. cit. p. 8.
- 22- "Nous avons pensé que nous ferions bien de réunir les principaux de ces documents, ce que nous n'avons trouvé fait nulle part..." Gaubert, p. 5.
- 23- Gaubert, p. 27.
- 24- Ibid. p. 28.
- 25- Ibid. p. 6. Escriví textualment: "Nous nous proposons d'étudier surtout ce qui est relatif aux formes que l'on ne reconte que dans l'enfance et l'adolescence, ou auxquelles cet âge imprime un cachet spécial..."
- 26- Ibid, p. 6. "Nous avons donc simplement envisagé la question par son côté clinique".
- 27- Ibid. p. 6.
- 28- Caelius Aurelianus "De Chron. Morb." cap. 5, cit I. cit. per Gaubert. p. 9.
- 29- Spurzheim, J.C.: "Observations sur la folie" (1819). p. 113,, cit, Gaubert p. 10. Sobre Spurzheim i la frenologia v. Domènech, Edelmira: "La frenologia. Análisis histórico de una doctrina psicológica organicista".(Seminari Pere Mata. Univ. Barcelona) 1977. v. pp. 22-24.
- 30- Joseph Franck "Pathologie interne" III, p. 184, cit. Gaubert, p. 11.
- 31- Esquirol, D. "Traité des maladies mentales" Paris, 1838. Reeditat per Arno Press. New York,

1976.

32- Domènech, Edelmira: "El desenvolupament de la psicopatologia infantil en el segle XIX". Quaderns de Psicologia U.A.B. 1990, 10, 7-28.

33- Parchappe: "Recherches statistiques sur l'aliénation mentale" p. 42. cit. per Gaubert, p. 12.

34- Griesinger: "Maladies mentales" (1865), p. 169 v. nota 5.

35- Broussais: "Irritation et folie" t. II, p. 337. cit. Gaubert p. 12.

36- Gaubert, loc. cit p. 13.

37- Voisin, F: "Maladies mentales et nerveuses". 1883. 15ème leçon, p. 199. cit. Gaubert p. 20.

38- Moreau de Tours, P.: "La folie chez les enfants" Paris (Baillièere et fils) 1888, p. 73.

39- Guislain: "Leçons sur les phrénopaties" 1852, p. 105, cit. Gaubert p. 13.

40- Ibid. cit. 7.

41- Régis: "Manuel pratique des maladies mentales" 1893, p. 340. cit. Gaubert, p. 23.

42- Gaubert, pp. 23-24.

43- Le Paulmier, Claude Stephen: "Des affections mentales chez les enfants et en particulier de la manie" Paris (thèse) 1856.

44- Domènech Llaberia, E.: v. cit 32.

45- Gaubert, pp. 19-20. cita a Voisin (v. nota 37) 1883, p. 199.

46- Ball: "Leçons sur les maladies mentales" pp. 380-381. (1880) cit. Gaubert, p. 14.

47- Tuke D. Hack: "A Dictionary of Psychological medicine" v.t. artículo de Clifford Albutt, 1892, sobre la locura en los niños. cit. Gaubert, p. 22.

48- Briere de Boismont, A: "Des hallucinations et de la folie du suicide" p. 74. cit. Gaubert. p. 14.

49- Gaubert, p. 22.

50- Maudsley: "La pathologie de l'esprit", 1883, pp. 280-293.

51- Gaubert, pp. 19-20.

52- Ibid. p. 23.

53- Ibid. p. 29. Cita a D. Bourneville, F. Voisin i G. Ballet. Progr. Med. 1880, num. 30.

54- Gaubert, p. 29.

55- Ibid. p. 34.

56- Hecker Ewald. in Wirchow's Arch. 1871, t. 52, pp. 394-429.

57- Domènech Llaberia, E.: v. nota 20. S'esmenten les tesis de H. Paris (Paris, 1880), de P. Peugnez (Paris, 1885) i altres aportacions al tema de la histèria infantil.

58- Viallon, thèse de Lyon, 1893. v. Gaubert, col. cit. p. 49.

59- Gaubert, loc. cit. pp. 54-55. Hi ha una relació llarga.

60- Régis: (1881) "Folie consécutive à la fièvre typhoïde" Encéphale, cit. Gaubert, p. 64.

61- Gaubert, pp. 64 i 66.

62- Simon, J.: "Conférences thérapeutiques et cliniques sur les maladies des enfants. t. 2; 1888, p. 290 cit. Gaubert, p. 70.

63- Gaubert, p. 73.

64- Ibid. p. 78.

65- Ibid, p. 80.

66- Ibid. p. 6.

67- Ibid. p. 6.

TRES TEXTOS FRANCESES DE PSIQUIATRIA INFANTIL EN EL SIGLO XIX

Edelmira DOMENECH
Jacinto CORBELLA

1. INTRODUCCION.

Conocimientos sobre aspectos aislados de alteraciones infantiles en la esfera psicopatológica, como pueden ser los trastornos del sueño o la epilepsia, se encuentran, de modo disperso, en algunos textos antiguos. En la etapa del Renacimiento de la medicina, a partir del siglo XVI, pueden encontrarse con una cierta frecuencia sobre todo en textos dedicados a las enfermedades de la infancia. Más tarde surge, también de modo relativamente aislado, el interés por las grandes deficiencias mentales (idiotas), minusvalías sensoriales (sordomudos) o el caso concreto de los niños salvajes. Un punto de considerable importancia fueron los intentos de establecer una terapéutica que permitiera su recuperación: abbé de l'Épée y otros en el caso de los sordomudos.

Ya en el siglo XIX, después del impacto de la obra de Pinel, asistimos a un incremento de las aportaciones sobre puntos concretos. Algunos textos de psiquiatría dedican en parte su atención a problemas de la infancia. Igualmente algunos libros de pediatría. En este sentido destacan los textos de Griesinger (1845), West (1854), Morel (1863) y Maudsley (1883) en los diversos ámbitos culturales. Sólo hacia fines de siglo llega la sistematización en forma de monografías que comprenden una visión global de toda la psicopatología infantil. Clásicamente se han citado como textos iniciales los de Emminghaus (1887) en lengua alemana y de Moreau de Tours en lengua francesa (1888). Y hasta fin de siglo no llegan a diez el número de monografías que son conocidas y han tenido una cierta difusión.

En este trabajo queremos analizar tres monografías francesas de psiquiatría infantil, que coinciden en el tiempo. El texto clásico y más amplio de Moreau de Tours y otros dos libros, menores y casi desconocidos, uno anterior, el de Filibiliu (1887) y otro algo posterior, el de Gaubert (1894).

2. EL TEXTO DE FILIBILIU (1887).

Es un libro prácticamente desconocido. Es un verdadero pequeño tratado de psiquiatría infantil, de 119 páginas, centrado en el estudio de la patología mental del niño hasta los 16 años. Comprende casi todos los aspectos que se valoraban entonces de la psicopatología infantil, dejando aparte las deficiencias, que se prolongaban más allá de la infancia y tenían otras connotaciones. Los datos que hemos logrado sobre el autor no son excesivos. Sabemos que trabajaba en Bicêtre, donde era discípulo de Desiré Bourneville, figura importante de la psiquiatría francesa de su tiempo. La experiencia clínica que tiene procede sin duda de Bourneville, y así lo reconoce al exponer su casuística.

El texto tiene dos partes bastante bien delimitadas. Dedicó poco más del 60 % de la obra a los aspectos teóricos y casi un 40 % a la casuística práctica. En la parte teórica se observa que algunos temas se abordan con mayor interés. Así en el caso de la delincuencia infantojuvenil, que es una de las preocupaciones sociales de la época. Filibiliu considera que la herencia es un factor importante en la génesis de las actitudes delictivas (pp. 21-23). Manifiesta una cierta inclinación por las teorías lombrosianas (p. 43), aunque acepta un origen múltiple de este tipo de conductas. En la parte de casuística menciona cinco casos de homicidio o suicidio en niños entre 7 y 15 años.

Un tema que puede sorprender, por el enfoque que le da, es el del recién nacido. Hace cien años, al igual que ahora, ya se aceptaba que el recién nacido podía desarrollar una serie de capacidades: ver, oír, fijar la atención, tener una participación en las relaciones con el entorno. Estas ideas se perdieron y durante una gran parte de nuestro siglo XX el neonato se ha considerado como un ser pasivo y escasamente receptivo. Por ello puede sorprender el enfoque, diríamos hoy moderno, de los escritos de hace un siglo. Se acepta incluso la excitabilidad sensorial en la etapa embrionaria, apoyada en experimentación animal.

Otro aspecto interesante abordado en el libro de Filibiliu es la manía y la relación con la depresión. Las referencias a la melancolía son numerosas, y señala que a menudo el estado de ánimo triste de los niños pasa desapercibido. Otros puntos de interés son los de los celos infantiles, o las alucinaciones.

En conjunto, del análisis del texto de Filibiliu pueden extraerse algunas deducciones de interés. La primera es remarcar la existencia de una cierta madurez en el cuerpo de doctrina de la psiquiatría infantil que hace que en pocos años se publiquen diversas obras, algunas más conocidas que otras, pero sobre un mismo tema común. Se ha progresado mucho desde las antiguas ideas de Esquirol quien aceptaba muy escasamente la existencia de una psicopatología infantil. También vemos que muchas de las cuestiones que son de actualidad, y algunas se consideran incluso novedad, en la psiquiatría infantil de hoy, eran ya conocidas y valoradas hace un siglo. Destacan aquí la valoración de la depresión

infantil, o la capacidad del recién nacido. La obra tiene un carácter principalmente organicista, pero también intenta integrar los factores ambientales en la génesis de la patología. De otro lado es un texto claro y ágil, con frecuentes alusiones a casos prácticos, procedentes de Bicêtre, lo que demuestra un cierto nivel asistencial. Igualmente la bibliografía es relativamente extensa y bien escogida, lo que no es la regla en textos posteriores. Creemos que debe rescatarse el recuerdo de la obra de Filibiliu como la de un pionero, integrado en un servicio, en el que Bourneville, "le patron", facilita el material clínico. La obra, aunque pionera, no viene sola sino que en poco tiempo encontramos por lo menos otros dos textos, uno también del foco parisino y otro más alejado, en el sur del país.

3. EL LIBRO DE MOREAU DE TOURS (1888).

Es el gran texto de la psiquiatría infantil francesa y el mejor conocido. Es una obra amplia, de 444 páginas, con información extensa. El autor es Paul Moreau. Debe hacerse alguna precisión. Con el nombre de Moreau de Tours se conocen dos psiquiatras, padre e hijo. El primero, Jacques-Joseph, (1804-1884) publicó más de cincuenta trabajos, entre ellos uno muy famoso sobre el haschich (1845). Su hijo Paul (1844-1908) es el autor del libro "La folie chez les enfants". Fue discípulo de Delasiauve quien ya en 1855 había publicado un trabajo sobre la manía infantil. Paul Moreau realizó su tesis sobre el suicidio infantil.

La obra está dividida en tres partes muy desiguales. En la primera trata de las causas. La segunda, que comprende más de la mitad de la extensión del libro trata de las formas clínicas. La tercera, relativamente corta, trata del diagnóstico, pronóstico, tratamiento y otros aspectos. La obra está bien estructurada, bien documentada, con abundante casuística clínica, y con numerosas notas a pie de página.

Moreau tiene una visión del niño mucho más pesimista que Filibiliu, sobre todo hasta los siete años. Dentro de la etiología concede un papel de primer orden a la herencia. Cree que la imitación es un factor importante en la conducta patológica. Un punto que debe valorarse es el valor que da a la patología según la edad; en este sentido puede considerarse como un precursor de los estudios de psicopatología evolutiva. Valora también las causas morales.

La segunda parte se dedica a las formas clínicas. Las descripciones de los casos son a menudo perfectamente válidas para nuestro tiempo, lo que nos permite orientar el diagnóstico de muchos de los casos que describe. En la terminología que emplea Moreau se distinguen tres grandes tipos de trastornos: las "formas puramente nerviosas", las "formas puramente morales" y las "formas morales y nerviosas". El detalle de las clasificaciones no siempre es coherente, encontrando algunas mezclas. El capítulo de las formas nerviosas comprende desde las

convulsiones al hipo y los bostezos. Es bastante corto, con sólo 23 páginas.

El capítulo de las formas psíquicas (en otro lado las llamas morales) es el mayor, con 163 páginas. Lo estructura en tres partes: exaltación psíquica, depresión psíquica y debilidad psíquica. Se corresponde bastante con nuestra terminología actual. En el apartado de la exaltación psíquica se comprenden alteraciones a las que antes se dio mucha importancia y hoy son poco frecuentes, así los cuadros delirantes y alucinatorios en niños o los comportamientos muy violentos. Da importancia a los celos, que son estudiados en el capítulo de las pasiones. Un aspecto original es la descripción de los estados mixtos.

Dentro de los estados de depresión situa la melancolía. Moreau admite la existencia de la depresión infantil, apoyándose en Griesinger. El capítulo de la debilidad psíquica corresponde al actual de las deficiencias mentales. El capítulo de las formas morales y nerviosas incluye las que denomina neurosis, término amplio en el que caben de las epilepsias a la histeria. Esta merece comentarios muy amplios; recordemos que es la época de Charcot en la Salpêtrière. Marginalmente señalaremos que en este período se leyeron un cierto número de tesis doctorales sobre temas de histeria infantil. Otro capítulo importante son las diez páginas que dedica a los niños prodigio. El tema de la inteligencia precoz, los superdotados o el exceso de trabajo preocupaba y se aceptaba que podía haber una relación estrecha entre genio y locura. El tema había sido analizado ya por Moreau padre.

En resumen, el libro de Moreau es una fuente muy importante de datos y conocimientos. La aportación bibliográfica es muy rica. Probablemente exista una buena experiencia clínica y la obra nos ofrece un panorama válido del estado de la patología mental infantil de la época. Moreau también enfoca el tema de la profilaxis y el futuro que espera a los niños que han sufrido alteraciones psicopatológicas. De hecho es un texto importante en su tiempo que ha marcado la evolución de la especialidad sobre todo en el área cultural de lengua francesa.

4. EL LIBRO DE ALEXANDRE GAUBERT (1894).

Es la tercera de las monografías francesas que hemos encontrado en menos de un decenio. Es la tesis de doctorado de Alexandre Gaubert "Etude sur les formes de la folie chez l'enfant et chez l'adolescent", presentada en Toulouse en 1894. El autor había nacido en la propia región tolosana en 1869 y allí realizó los estudios de medicina. El inspirador de su tesis fue el Dr. M. Bézy, pediatra. Una parte importante de la casuística la debe a Bourneville, que fue el maestro de Filibiliu. También hay algunos casos de observación personal.

Es una monografía relativamente breve, de 82 páginas, estructurada en dos partes bien diferenciadas. La primera, que comprende el 15 % de extensión de la obra es una recopilación de la historia de la especialidad. La segunda comprende nueve capítulos de interés clínico. La casuística está intercalada en el texto y no al final de la obra, como en el caso de Filibiliu. La bibliografía, en forma de notas a pie de página, está bastante documentada, lo que no impide que olvide textos de interés. Se trata de una obra de síntesis, con una orientación principalmente clínica, dando más importancia a los síntomas que a los aspectos etiológicos o terapéuticos. En la parte de revisión histórica concede mayor importancia a las depresiones y los delirios.

La parte clínica comprende la descripción de nueve grandes tipos de alteraciones psicopatológicas infantiles. La valoración de esta parte es desigual. El capítulo primero lo dedica a la "idiocia cretinoide" y está influido por la experiencia y trabajos de Bourneville. El capítulo segundo describe la "locura de la pubertad", recogiendo el concepto de hebefrenia de Kahlbaum. En el tercero trata de la "locura coreica", trastornos psíquicos que se asocian a la corea de Sydenham. Siguen después los apartados dedicados a la "melancolía de las jóvenes anémicas" y la "parálisis general juvenil", este último muy detallado y con quince descripciones clínicas.

Particular interés tiene el capítulo dedicado a la "locura de las enfermedades agudas", que corresponde a las actuales psicosis sintomáticas y tóxicas; concede mayor interés a las alteraciones que aparecen en el curso de una fiebre tifoidea. En otro apartado describe la que denomina "irritación cerebral". La descripción clínica se corresponde con lo que luego se consideró disfunción cerebral mínima y actualmente síndrome hiperquinético. Los relatos clínicos son buenos. Siguen los capítulos dedicados a la mentira y las formas con lesiones cerebrales.

En resumen el texto de Gaubert nos ofrece una información de interés sobre el estado de las alteraciones psicopatológicas en la infancia en su tiempo, en buena parte muy distinta de la actual (enfermedades que han pasado, por ejemplo la psicosis posttífica, o la propia PGP), pero también alteraciones que continúan siendo propias de nuestro tiempo. En todo caso destacan más la información bibliográfica que la experiencia propia en una persona entonces muy joven. Asimismo debemos considerar que la contribución de Gaubert al conocimiento histórico de las depresiones infantiles debe ser convenientemente valorada.

5. VALORACION DE CONJUNTO.

El hecho de que en un período corto de tiempo, en menos de un decenio, se publiquen en el área cultural de lengua francesa tres textos de psiquiatría infantil, demuestra la madurez de la especialidad hace ya cien años. De otro lado en otros focos culturales existe también una valoración notable de estos temas,

en particular en los de lengua alemana (libro de Emminghaus) e inglesa (texto de J. Langdon Down de 1887). Asimismo el hecho de que el autor realizara el trabajo fuera del centro de influencia inmediata de París demuestra el nivel, elevado para su tiempo, de la psiquiatría de lengua francesa con focos científicos diseminados a lo largo del país. En los mismos años hubo además un cierto número de tesis dedicadas a temas monográficos más concretos de la psiquiatría infantil, principalmente la histeria, desde la de Georges Guiraud de 1880. Asimismo el análisis detallado del contenido de los tres textos demuestra la importancia que se concedía a las depresiones infantiles; la finura de las descripciones clínicas, el valor de la descripción de alteraciones como el síndrome hiperquinético y, evidentemente, la existencia de tipos de patología que hoy ya han desaparecido de nuestro medio.

*Publicat a Actes XXXIII Congrés Internacional d'Història de la Medicina.
Granada-Sevilla, setembre 1992. pp. 997-1003*

APORTACION A LA HISTORIA DE LA PSIQUIATRIA INFANTIL EN ESPAÑA. EL PERIODO DE FORMACION DE LA ESPECIALIDAD. 1880-1936(*)

Edelmira DOMENECH LLABERIA
Jacinto CORBELLA CORBELLA

I - INTRODUCCION

En este período, 1880-1936, el contenido de la psiquiatría infantil española pasó desde una etapa casi embrionaria y no estructurada hasta llegar cerca de su consolidación. La guerra cortó esta evolución y retrasó la plena maduración de la especialidad. Esto marca un retraso respecto a su evolución en el mundo (1).

En la formación del cuerpo de lo que será la psiquiatría infantil confluyen esfuerzos desde campos muy diversos que, sumándose, irán creando un contenido cada vez más homogéneo. Este origen a partir de campos de estudio distintos constituye un carácter diferencial frente a otras especialidades, y es muy propio de la Psiquiatría Infantil. El interés por los temas de la salud mental del niño nos llega, insistimos, desde campos muy distintos, algunos aislados en principio, pero que se van imbrincando hasta formar un tejido consolidado. Las principales aportaciones vienen de los siguientes puntos:

1. La experiencia de los maestros. A principios de siglo, sobre todo por influencia francesa, tanto de la legislación como de los trabajos de Binet, se valora el retraso mental. Pero no tanto en el grado muy intenso (idiotismo, imbecilidad, en la terminología al uso) sino los retrasos menores que permiten una cierta vida escolar. Junto a ello también los niños con trastornos de conducta en la escuela. Por esto no es extraño que se escriban textos de psiquiatría infantil dirigidos al medio escolar. El primero es el Compendio de A. Vidal Perera, que aparece en Barcelona en 1907. Vidal era maestro y no médico; a pesar de ello titula su obra "Compendio de Psiquiatría Infantil". La obra tuvo éxito y tenemos noticia de cuatro ediciones. En una vía paralela están los tratados, destinados al ambiente escolar, escritos por médicos. En esta etapa tenemos las traducciones de los libros de Philippe y Boncour; Demoor, Fay y Amaldi.

En la propia línea de interés primario del mundo del magisterio destacan otros

dos aspectos. Uno es la introducción del interés por la psicometría, principalmente a partir de la obra de Binet. En este sentido es importante el trabajo de Anselmo González. Otro es valorar la repercusión social del problema; aquí es muy notable la obra sensibilizadora de Francisco Pereira.

2. Otro mundo distinto que también se ocupa de los problemas del niño, esta vez en relación con los trastornos de conducta, es el jurídico. Se valora la delincuencia infantil, en principio aparentemente para proteger al niño; pero en la traducción real la defensa de la sociedad pasa por aplicar medidas que suponen un castigo para el niño. Aunque no sea su intención, esta es a veces la realidad. Así aparecen los Tribunales Tutelares de Menores. Pronto se busca la ayuda de pedagogos y al cabo de algún tiempo la de médicos. Se desarrolla una obra de un cierto interés que quizá culmina con la aparición de revistas. Las primeras revistas específicas de Psiquiatría Infantil que hemos visto en España, llevadas ya por médicos, tienen origen en este tipo de institución.

3. Ya en la década de los veinte desde un punto de inicio pedagógico, y en parte psicológico, asistimos a un incremento importante de publicaciones de libros y monografías sobre temas relacionados, a cargo de diversas editoriales que sacan a luz colecciones de interés. Así los editores Francisco Beltrán, con su colección de Actualidades Pedagógicas; Manuel Aguilar, Daniel Jorro, todos en Madrid; o la colección Labor de alta divulgación en Barcelona. En su conjunto se trata de una fuente importante de introducción de los conocimientos europeos, al nivel más actualizado, en nuestro medio. Creemos que su eficacia fue grande para hacer madurar los conocimientos en nuestro campo. Insistimos que aquí se da un componente mixto pedagógico-psicológico.

4. Otro punto de vista esencial es el médico, pero no ha sido primario en la consolidación inicial. Es una fuente importante de conocimientos pero no logran cristalizar la especialidad, por lo menos en este período. Quizá por una diferencia de enfoque respecto a otros ambientes. En Francia por ejemplo, ya en la primera mitad del siglo XIX, la principal fuente de estudios médicos de estos temas fue el idiotismo, los grandes retrasos. Había una preocupación social y los médicos de los grandes nosocomios dedicaron su atención a estos niños. Así tenemos la obra de Falret, Voisin y otros. Esto en España no se dió: quedó un vacío. El interés mayor por los "subnormales" viene de las escuelas, casi un siglo más tarde y con retrasos no tan profundos. Los médicos se ocuparon mucho menos del tema.

En el campo de la medicina intervienen dos especialidades, sin que durante muchos años ninguna consolide nada. De un lado los psiquiatras, que son de adultos y tienen un reducido interés por los niños. Las publicaciones propias son escasas y las referencias de trabajos europeos también. Incluso publicaciones específicas de psiquiatría, como la Revista Frenopática Española, publican raramente sobre niños. Más tarde aparece algún psiquiatra que se dedica a ello,

pero bien de más a más, como es el caso de Lafora, o bien desde los tribunales de niños, como es el caso de Claudio Bassols o Ramon Trinchet.

En la otra especialidad interesada en el tema, la pediatría, pasa lo mismo. Los pediatras suelen hacer poco caso de los problemas psíquicos de los niños. En alguna revista hay algo, pero poco. En libros de texto, como el de Antonio Jover, algún capítulo, pero sin exceso. También aquí queda un vacío. Es evidente que hay trabajos, pero no en cantidad suficiente. No ocupan un espacio, que queda, hasta la década de los treinta, diluido en diversos orígenes. Intervienen muchos pero nadie culmina la jugada.

Por tanto ha de quedar evidente este origen múltiple, en el que hay el concurso de muchos campos, pero con una integración sólo parcial. Es importante el Compendio de Vidal Perera de 1907, el primer texto de la especialidad. Lo escribe un maestro. También destaca el interés de Anselmo González, maestro y médico, en la introducción de la psicometría para valorar la inteligencia. Otro maestro, Francisco Pereira, lanzará el primer grito desgarrado en defensa de los derechos de los que también se llaman "niños anormales". Los médicos que vienen del campo pediátrico escriben capítulos, como el de Jover de 1893. Aquí tenemos también la primera descripción española del mongolismo, por Luis Cardona, pediatra, en 1908. Después los psiquiatras, procedentes sobre todo del campo de los tribunales de menores, así Claudio Bassols y Ramon Trinchet, con sus revistas, "Infantia Nostra" (1922) y los "Arxius de Psicologia y Psiquiatria Infantil" de 1933. Y queda el esfuerzo editorial, más pedagógico que psicológico.

Ya en los años treinta, justo en el límite del período y del corte, notamos un gran empuje y parece que la especialidad puede consolidarse. Está llevado casi todo él de la mano de Emilio Mira, el primer profesor específico de psiquiatria en la universidad de Barcelona. Destacamos tres aspectos. Mira se había interesado por la medición de la inteligencia ya a principios de los años veinte; fue uno de los introductores del psicoanálisis en España; impulsaba el conocimiento de las nuevas corrientes.

El primero es la preocupación por introducir la enseñanza de la psiquiatria infantil. Y es revelador de su visión que siendo él mismo el profesor titular de psiquiatria de la facultad de medicina, dedicara el mayor esfuerzo en el campo de la psiquiatria infantil, la psicopatología infantil, a su enseñanza en la facultad de Filosofía y Pedagogía. Vio por donde iban las cosas entonces y la explicó mucho más a futuros maestros que a futuros médicos. Los maestros tratan mucho más con niños y esta formación era fundamental. Entre lo médicos sólo una pequeña parte se dedicará a estos temas: de ahí que lo dejara más en el postgrado.

El segundo es la creación de un centro asistencial para niños con problemas mentales, pero más en el sentido de los trastornos de conducta que no los grandes retrasos. Es el centro "La Sageta", que pudo funcionar poco tiempo.

El tercero es la creación de un grupo de trabajo, que colaboró con él, tanto en la docencia en la universidad como en la asistencia en La Sageta. Es un intento de pasar de la obra aislada a la obra colectiva. El grupo no pudo fraguar porque la guerra lo disolvió. Destacan principalmente dos colaboradores: Alfredo Strauss, más maduro, huido de la Alemania nazi, con experiencia sobre el tema en Heidelberg, y Jerónimo Moragas, procedente inicialmente de la pediatría. Aquí estaba el germen de la cristalización de la especialidad. Acabada la guerra, lentamente, Moragas, que fue el único que permaneció aquí, acabó convirtiéndose en el primer psiquiatra infantil específico del país, con obra reconocida.

II - LAS APORTACIONES A LA PSIQUIATRIA INFANTIL DESDE LA OBRA DE LOS PEDAGOGOS

La introducción de pruebas para el diagnóstico del nivel de inteligencia tuvo una clara incidencia en la vertiente escolar. Algunos pedagogos más inquietos emprendieron la aplicación de estas técnicas en nuestro medio.

El primer intento se hizo de cara al diagnóstico de los que se denominaban, de manera genérica, "niños anormales", o sea los deficientes. La mayor facilidad y precisión del diagnóstico tuvo como consecuencia separarlos de los escolares normales, que es lo que entonces se creía que debía hacerse.

1. La introducción de los tests. La obra de Anselmo González.

En Madrid, desde muy pronto, destaca la labor de A. Anselmo González, que era profesor de pedagogía especial de la escuela Superior de Magisterio. Su intención en principio es la del diagnóstico, sin entrar en más, valiéndose sobre todo del método de Binet.

A. Anselmo González es autor de un texto, editado en Madrid por El Magisterio Español, e impreso sin fecha. Por el estudio de la bibliografía, que es bastante compacta en el tercer lustro del siglo, con la cita más tardía de 1914, creemos que pudo ser editado este año o poco más tarde. El título es "Diagnóstico de niños anormales". Es un libro relativamente amplio, de 211 páginas, editado dentro de la "Biblioteca de Pedagogía científica" (2).

Su intención es la de lograr un diagnóstico correcto de los niños deficientes y

hace una exposición detallada de los diversos medios. Valora sobre todo las técnicas psicométricas y la conclusión a que llega es: "ninguno de los métodos de diagnóstico propuesto supera, ni siquiera iguala, al de Binet, para hacer la necesaria separación de los escolares anormales de la escuela ordinaria" (3). Su idea es pues primariamente diagnóstica, entreviendo la necesidad de una cierta formación del maestro en el campo de la psicopatología, que aquí circunscribe casi únicamente a las deficiencias.

En la misma editorial publicó, mucho más tardíamente, un folleto breve, también sin fecha sobre Alfredo Binet (4). Otra obra posterior del autor es "Nacimiento y evolución de la inteligencia", publicada en la Biblioteca de Ideas y Estudios Contemporáneos, del editor M. Aguilar de Madrid (1930).

También es autor de una "Técnica de psicología experimental sin aparatos", publicado en Madrid. Hemos visto una segunda edición de 1925 con 279 páginas (5). Tiene como subtítulo Manual de Investigación Psicológica. Parece que la primera edición se publicó con seudónimo (6). Entonces el autor era director del colegio nacional de sordomudos, ciegos y anormales. Consta de nueve capítulos, el último de los cuales está dedicado a la medida de la fatiga intelectual. En conjunto la obra de Anselmo González marca un punto importante en la introducción de las técnicas de exploración psicológica en la práctica pedagógica habitual, principalmente en el caso de los niños que presentan deficiencias psíquicas o sensoriales.

2. La obra social de Francisco Pereira.

Desde la misma vertiente pedagógica pero con un criterio mucho más social, destaca la aportación de Francisco Pereira, autor de una obra muy interesante. Un folleto suyo trata de la infancia degenerada (7). Insiste, ya desde el inicio de la introducción de un diagnóstico rápido de la anormalidad mental, en la que expone como conclusión: "Para atender en España a la urgentísima necesidad señalada, es necesario preparar personal adecuado y crear escuelas especiales".

En otros folletos trata "De la organización de las escuelas especiales para niños mentalmente anormales" (8). Es autor también de un volumen extenso, de 245 páginas, "Por los niños mentalmente anormales" (9). Pereira tiene una vocación de apóstol, para convencer de la necesidad de asistencia a estos niños que entonces recibían el nombre de "degenerados". Así cuando comenta: "Creo que basta con lo que antecede para que se comprenda la necesidad que estos seres tienen de asistencia y lo injusto que sería negársela. Más no de asistencia profana, que se limita a prolongar su vida vegetativa...sino de asistencia científica y reformadora... que dé al cuerpo fuerza y al espíritu luz..." (10).

Pereira anunció una revista "La Infancia Anormal" con el subtítulo 'Boletín

dedicado al estudio y defensa de los niños anormales y su educación especial'. Su objeto es claro: "Destinado muy particularmente a plantear y a agitar entre nosotros el problema de la educación especial y de la protección científica de los niños anormales...". La revista, o boletín, se fundó en enero de 1907 y tuvo una vida bastante larga (11).

El libro de Pereira "Por los niños mentalmente anormales" se publicó en Madrid en 1907. Ya en el prólogo señala que "más que como libro de estudio deseo se le considere como libro de propaganda". La obra es bastante extensa y tiene una visión más claramente social que estrictamente pedagógica. Concluye con un "Llamamiento": "A los pedagogos, a los médicos, a los sociólogos, a toda persona de ideas humanitarias..." (12).

En otro folleto más tardío "Necesidad de que el estado atienda educativamente a los niños mentalmente anormales", recoge una comunicación presentada al Congreso Nacional de Pediatría de San Sebastián de 1923 (13).

El autor consta entonces como profesor de la Escuela superior del Magisterio y Director de la Escuela sanatorio para niños y niñas mentalmente deficientes. Incluye a niños y jóvenes "mentalmente retrasados, hebefrénicos, psicasténicos, nerviosos, etc". La escuela estaba situada en Charnatín. En la contraportada del folleto se dice "primera institución de su género en España. Tratamiento psiquiátrico-pedagógico, individualizado y continuo".

En resumen, Francisco Pereira fue probablemente el impulsor más apasionado de la idea de la necesidad de una educación especial, que les protegiera, para los niños retrasados, mentalmente anormales.

3. Otros trabajos. El estudio de las aptitudes de los escolares

****** La literatura sobre el tema va siendo relativamente abundante, con incorporación directa de algunos textos europeos, que son traducidos y editados aquí, o con aportación de pedagogos españoles. Entre estos trabajos podemos mencionar, sin agotar la lista sobre este tema:

- El folleto de W. Stern "La selección de alumnos", con una presentación de Lorenzo Luzuriaga, editado en 1928 por Publicaciones de la Revista de Pedagogía, dentro de la sección "La Pedagogía contemporánea" (14).

- Otra colección, la ya mencionada de Aguilar, publicó en 1933, en traducción de José Xandri Pich, un texto básico en este campo de Edouard Claparède, el profesor de Ginebra: "Como diagnosticar las aptitudes de los escolares" (15).

Fue una obra importante en su tiempo. Aunque se centra principalmente en la

evaluación del nivel mental, separa lo que denomina tests de desarrollo (nivel mental) de los tests de aptitudes (fisonomía mental). En algunos puntos de la obra se refiere también a los trastornos de la conducta y directamente a la delincuencia infantil (crueldad, robo).

- En la misma colección **Gervasio Manrique de Lara**, inspector de primera enseñanza, publicó en 1933 la obra "La selección de los niños bien dotados" (16) y **Alexandre Galf** "La medida objetiva del trabajo escolar", traducción de la edición en lengua catalana (17).

- **L. Cabós** es autor de un trabajo sobre "Escala mètrica de la intel·ligència dels escolars de Barcelona" (18).

- Desde el mismo punto de vista, pero con mayor precocidad en la evaluación, tiene interés la obra de **Charlotte Buhler** y **Hildegard Hetzer** "Tests para la primera infancia" con el subtítulo "pruebas para el desarrollo para el primero al sexto años de la vida" (19). El prólogo de la edición española es de Emilio Mira.

- Algo anterior, pero con el mismo enfoque, es el libro de **Alice Descoedres** "El desarrollo el niño de dos a siete años. Investigaciones de Psicología experimental", traducido por Jacobo Orellana (20). De la misma autora se había publicado, años antes, el texto "La educación de los niños anormales" (21).

Ambas obras, la de Charlotte Buhler y la de Alice Descoedres, demuestran el interés existente en los años veinte por el diagnóstico de las habilidades del niño en una etapa precoz, empezando ya en el primer mes de vida. En este sentido L. Frankl y K. Wolf señalan series de diez ítems para cada uno de los meses del primer año de vida (22).

La eficacia de la introducción de estudios psicométricos en la escuela no era valorada por igual por todos. Así en el Congreso Nacional de Medicina de 1919 en Madrid, en uno de los trabajos "Falsedad e inutilidad de la psicometría en las escuelas", José María Serra Martínez señala textualmente "La psicometría en el niño no tiene ningún valor" y "La psicometría aplicada a las escuelas es inútil, porque no resuelve el problema del porvenir intelectual del niño" (23). Otra comunicación al Congreso fue: "Sobre el método de Binet-Simon en la determinación del grado de inteligencia de niños normales y anormales" de José M. Villaverde (24).

* Con un enfoque al final parecido, aunque con un punto de partida algo distinto, es el trabajo de **Jesús Marín Agramunt** "Tratamiento y educación de los niños anormales de uno y otro sexo en la familia y en la escuela", con el subtítulo "Acción del Estado en este sistema educativo". Ganó el premio del legado Roel de la Sociedad Española de Higiene del año 1913. Divide a los anormales en físicos y mentales. Entre estos sitúa "dementes precoces, locomaníacos

deprimidos, ciclotímicos, neurasténicos (que forman los niños difíciles), semicretinos, cretinosos epilépticos, ..." (25). La monografía, de 41 páginas, tiene su interés. Posteriormente publicó "La anormalidad mental" (26).

4. Textos de Psiquiatría Infantil para escuelas

**** El enfoque pedagógico-psiquiátrico.** En esta etapa encontramos referencias directas a la necesidad de que los pedagogos tengan una formación psiquiátrica. Quizá el paso más claro fue el que dio **A. Vidal Perera**, pedagogo barcelonés que en 1907 publica un "Compendio de Psiquiatría Infantil" y además se titula catedrático de esta materia (27). En un trabajo anterior hemos analizado ampliamente esta obra (28). Vidal tiene también otros trabajos en esta dirección (29).

Vidal había nacido en Barcelona en 1872. Hizo estudios de magisterio y fue profesor de Escuela Normal por lo menos en cuatro destinos: Barcelona, Granada, Tarragona y Huesca. El libro es una obra nueva en nuestro ambiente. Amplía el contenido de la psiquiatría infantil, no limitándolo exclusivamente a las deficiencias; da a conocer a los pedagogos la necesidad de tratar y no de castigar a los niños y, aunque era pedagogo, ubica la psiquiatría infantil dentro de las ciencias médicas. El prólogo del libro lo hizo el doctor Rafael Rodríguez Méndez, catedrático de Higiene, psiquiatra él mismo y reciente rector de la Universidad. El libro de Vidal es notable, valorado en su tiempo, no tanto por su contenido sino por su oportunidad y su papel precursor. Concede una gran importancia y extensión a lo que son tratamientos pedagógicos de las enfermedades mentales (30).

**** Un segundo texto importante de psiquiatría infantil para maestros es el de Jean Philippe y G. Paul Boncour "Las anomalías mentales en los escolares. Estudio médico pedagógico".** Se publicó en Barcelona en 1916, en traducción hecha por Mariano Roig de la tercera edición francesa. El texto inicial es de 1905, año que marcó un cambio decisivo en la orientación escolar en Francia. Es un libro importante, claro, de lectura fácil, con los conceptos bien definidos y precisos, preocupado por las clasificaciones. Denota una considerable experiencia clínica de los autores. Es una muestra clara de la importancia de la colaboración médica para la mejor comprensión de los escolares con problemas (31).

**** En la misma orientación se encuentra la obra de Jean Demoor, que era profesor de la facultad de medicina y médico jefe de la Escuela de Anormales de Bruselas.** También es una obra importante y en la misma línea. El título de la edición española es: "Psiquiatría infantil. Los niños anormales y su tratamiento educativo en la casa y en la escuela" (32). La traducción está hecha por María del Pilar Oñate, maestra. Hay pues, desde el texto original y su versión, el doble

En Barcelona, donde ya existía una casa de corrección desde 1834, se creó en 1890 el Asilo Toribio Durán. También había otro centro conocido como "Grupo Benéfico". Asimismo la casa asilo de San José de Tarragona se transformó, en 1912, en Escuela de Reforma. También tuvo una cierta importancia el Reformatorio de Amurrio, creado en 1920, entre otros (38).

** Desde un punto de vista legislativo debe señalarse la Ley de Protección a la Infancia, de 12 de agosto de 1904, que afecta a niños menores de diez años y especialmente la Ley de 25 de noviembre de 1918 sobre Organización y atribuciones de los Tribunales para niños. Estas son las disposiciones clave, dentro de una cierta maraña burocrática que se modificó en más de una ocasión, esto llevó directamente a la puesta en marcha de este tipo de Tribunales. Quizá el impulsor más activo para su creación fue Avelino Montero-Ríos. Hay memorias de su actividad con datos sobre numerosos aspectos, más de interés jurídico y social, pero también en parte médico.

Entre la labor precursora y sensibilizadora debe recordarse la actividad de **Avelino Montero-Ríos y Villegas** autor de una serie de artículos en 'La Correspondencia de España' recogidos después en libro con el título "Tribunales para niños" (39). También es interesante su texto: "Antecedentes y comentarios a la Ley de Tribunales para niños". Mencionamos aquí lo que parece más interesante, aunque su obra en este campo es más extensa (40).

*** El Tribunal de Barcelona se instituyó el 21 de febrero de 1921. En él fue fundamental la labor de Ramon Albó, que lo presidió bastantes años, en el aspecto jurídico. En el terreno pedagógico fue notable la obra de Lluís Folch y Torres y en el más social la de José Pedragosa, sacerdote. Los tres son el grupo inicial más activo en la protección a la infancia dentro de este campo en Barcelona (41).

En los seis primeros años de actuación (1921-1926) el Tribunal de Barcelona vio 3519 expedientes. De ellos el 17.5 % fueron por hechos delictivos cometidos por menores y el 41.6 % por faltas. Entre los delitos predominaban mayoritariamente los hurtos y robos (14.0 % del total de expedientes). En el conjunto la vagancia era el sector mayoritario (18.1 %). Las lesiones, esto es daño directo a las personas, constituían también un factor importante, representando el 14.2 % del total de expedientes. Vemos pues que hay tres grandes polos en la actividad considerada antisocial de los menores: la denominada "vagancia", los actos contra la propiedad y las lesiones a personas. Entre los grupos numéricamente menores, pero con un alto riesgo social tenemos 5 tentativas de suicidio y 3 homicidios. La distribución por sexos es de 70.9 % varones y 29.0 % hembras (42).

La distribución por edades señala una proporción cuantitativamente pequeña,

pero numéricamente importante: 131 niños, hasta siete años cumplidos, fueron enjuiciados por faltas. Esto significa el 3.7 % del total de expedientes, pero el 6.2 % si contamos solamente la cifra de niños enjuiciados. Si se consideran los menores de diez años la tasa se eleva al 13.%. El Tribunal de Barcelona publicó desde el principio una revista "Infantia Nostra" que comentamos en otro apartado.

* **Ramón Albó** fue el motor más importante de la etapa inicial del TTM de Barcelona. Escribió bastante, a veces quizá de modo repetitivo, pero su obra es notable en este campo. Fue uno de los pioneros. Ya en 1895 publicó una monografía "El Patronato de niños y adolescentes presos" (43). En 1905 aparece en Madrid su "Corrección de la infancia delincuente" (44). Otro de sus escritos iniciales es "La Protección a la Infancia en Barcelona" (45). Una primera memoria de la actuación del Tribunal la encontramos en una monografía de 1922 (46) y después en el libro "Seis años de vida del Tribunal Tutelar".

* Otra de las personalidades motoras de la actividad del tribunal en este período es mosén **José Pedragosa**, sacerdote de la casa de familia, que tiene también una obra extensa en este sector (47). En los "Arxius de PPI" publicó en 1935 un artículo sobre "Los problemas de la beneficencia. Orientaciones y métodos" (48).

* Otro elemento valioso en el TTM de Barcelona fue **Luis Folch y Torres**, (n. 1878). Su colaboración en *Infantia Nostra* fue frecuente e importante (49). Trabajó con Albó en la Junta de protección a la Infancia donde creó un laboratorio psicológico e inició la orientación psicológica en la protección de menores, en el departamento de observación trabajando con Pedragosa. En 1928 creó el Instituto Torremar en Vilassar (50).

- Sobre este tema también escribió J. de Solano "Tribunales para niños" (51) Zarandieta Mirabent es también autor en 1916 de una obra "La delincuencia de los menores y los Tribunales para niños" (52). El tema de los TTM fue incluso tema de la lección inaugural de curso de la universidad de Zaragoza en el año 1932, a cargo de I. Jiménez Vicente "Los Tribunales Tutelares de Menores" (53).

Trabajos sobre la infancia delincuente

** Los trabajos sobre el tema sin ser excesivos no son escasos. Uno de los más clásicos es el de **Henri Joly** "La Infancia delincuente", conciso e interesante, con capítulos dedicados al suicidio, los delitos, el crimen. Tuvo una cierta influencia en su tiempo. El autor (1839-1925) era psicólogo y miembro del Instituto de Francia. (54)

En 1909 **B. de Echegaray** publicó en Bilbao un libro sobre "La delincuencia infantil" (55). La terminología empleada puede parecer hoy chocante, sobre todo

en esta etapa previa, en que implícitamente parece que se asocian valoraciones morales sobre aspectos de conducta de niños. Así en el escrito de G. G. Revilla "La protección a la infancia pervertida" (56).

* **Víctor Melcior y Farré** publicó "La delincuencia en los niños. Causas, remedios" que había ganado un premio de la Sociedad Barcelonesa de Amigos de la Instrucción del año 1910 (57). Es un texto de 230 páginas, en el que parece que la información bibliográfica predomina sobre la experiencia propia. Melcior era médico y ejerció algunos años en Manresa. Tiene una obra más extensa y fue una personalidad conocida dentro del movimiento espiritista (58).

* **Enrique Serrano Fernández**, maestro nacional, publicó una obra breve "La delincuencia infantil en su aspecto paidológico" (59).

* De mucha mayor entidad es la obra de **Enrique Cuello Calón** "Criminalidad infantil y juvenil" (60). Tiene información abundante, desde el punto de vista de la actividad del autor que era catedrático de Derecho Penal de la universidad de Barcelona y había sido presidente del Tribunal Tutelar de esta ciudad. Es un texto, como no podía ser menos, mucho más jurídico, alejado en buena parte de la visión médica y paidopsiquiátrica. Cuello había publicado anteriormente, antes incluso de su creación, un libro sobre "Tribunales para niños" (61) en que aporta información amplia del estado del tema en otros países, principalmente Estados Unidos (62).

* **Domingo Barnés**, activo en tantos aspectos de este tema, desde su vertiente pedagógica, fue el traductor de la obra de Elisabeth Huguenin "Los tribunales para niños" (63). Expone principalmente los datos de la experiencia en países de lengua francesa, en especial Bélgica.

* **José Sanchís Banús** realizó su tesis doctoral sobre "Estudio médico social del niño golfo", publicada en 1916. El tema quizá esté influido por los trabajos de su padre, José Sanchís Bergón, autor de un estudio sobre la "Etiología y profilaxis de la criminalidad infantil" (64).

* Sobre "La delincuencia en los niños. Sus causas y sus remedios" publicó un libro **Narciso Sicars y Salvadó**. Es una obra interesante por la información que aporta, más bibliográfica que de experiencia propia. Entre otros temas trata del suicidio infantil y del alcoholismo. Sicars había estudiado el suicidio en otra de sus obras (65). Un enfoque mucho más psicológico se encuentra en la obra "La conciencia moral del niño" del sacerdote barcelonés **Alberto Bonet** (66).

* **J. Juderías Loyot** se ocupó ampliamente del tema de la infancia desprotegida, abandonada y delincuente, desde un punto de vista social. Antes ya de la creación de los tribunales de menores escribió sobre el tema: "Los tribunales para niños. Medios de implantarlos en España" (67). En 1912 la Real Academia

de Ciencias Morales y Políticas le premió una memoria "La juventud delincuente. Leyes e instituciones protectoras", Algunos años más tarde, en 1917, publicó "Problemas de la infancia delincuente. La criminalidad. El Tribunal. El Reformatorio". Otros trabajos suyos inciden sobre el tema de modo más genérico. (68)

Algunos trabajos en este sentido se publicaron en la revista Pro Infancia, que inició su labor en 1909 y reunió una parte de preocupaciones sobre el tema de la infancia desprotegida, más desde el punto de vista social que no médico.

En los años que precedieron a la creación de los Tribunales de Menores se percibe un fuerte movimiento en pro de esta institución. Entre otros autores podemos recordar los siguientes: - R. Clavería y Llovet es autor de un estudio sobre "El problema de la infancia delincuente", aparecido en 1912 (69). - F. Cadalso publicó en los primeros tiempos de Infancia Nostra un trabajo: "Sociedades tutelares de menores delincuentes" (70). - A. Gómez Mesa es autor de un ensayo: "Sobre el menor delincuente. Un ensayo psicológico" (71). - E. Bonilla es autor de "El tratamiento médico preventivo de la delincuencia y prostitución de menores" (72).

IV - LAS MONOGRAFÍAS PEDAGÓGICAS Y PSICOLÓGICAS

** Dentro de la línea pedagógica y psicológica la Colección Labor, en su extensa "Biblioteca de Iniciación Cultural", publicó diversas obras que por su tirada larga y el público al que iban destinadas tuvieron una considerable repercusión.

Quizá el más importante fue el libro clásico de **Robert Gaupp** "Psicología del niño" que tuvo cuatro ediciones entre 1927 y 1936. Fue traducido por Antonio Vallejo Nájera, psiquiatra militar entonces en Ciempozuelos. A pesar de su título concluye con un capítulo breve dedicado a la adolescencia. En el apéndice Vallejo expone una "forma práctica para la determinación de la edad y coeficiente mentales" (73).

Años más tarde Vallejo, que fue el primer catedrático de psiquiatría de Madrid, publicó un texto sobre "Niños y jóvenes anormales". También tenemos noticia de otras dos obras suyas sobre el tema (74).

Domingo Barnés, que más tarde sería ministro de Instrucción Pública con la República, es autor de un texto interesante desde el punto de vista pedagógico "El desenvolvimiento del niño". Es en buena parte un texto de psicología evolutiva (75).

Barnés tiene además una obra propia de una cierta importancia, en la que desde la base pedagógica, incide en los aspectos psicológicos, con alguna, aunque algo

lejana referencia a los trastornos de conducta. Así sus libros sobre "La psicología de la adolescencia", "La salud del espíritu del niño" (76) o el "Manual de Paidología", sin agotar el tema. Barnés fue además traductor eficaz de diversos libros que comentamos en otros apartados, y que valorados en conjunto demuestran la amplitud de la contribución de Barnés al progreso de la pedagogía en España (77).

En la misma colección y enlazando quizá más con el enfoque inicial educativo debe mencionarse el libro de **Erich Stern** "Anormalidades mentales y educabilidad difícil de niños y jóvenes" (1933). Trata más ampliamente de algunos aspectos patológicos y de trastornos de conducta (78).

****** Dentro de este enfoque debe considerarse también una obra importante y clásica, la de **Auguste Lemaître**, publicada en Madrid (79), en traducción de Domingo Barnés, que consta como secretario del Museo Pedagógico Nacional. Es "La vida mental del adolescente y sus anomalías", editado dentro de la colección de "Actualidades Pedagógicas". Es un texto de 248 páginas, en la edición que comentamos.

Su contenido es amplio, con secciones monográficas extensas. Presta una particular atención a las sinopsias, la audición coloreada, los fotismos. Dedicamos también capítulos completos a las paramnesias, disociaciones mentales y alucinaciones. Casi al final trata extensamente de "los adolescentes que se suicidan". Es un capítulo importante (80).

****** Mucho más en el campo de la psicología que de la patología debe situarse la obra del padre **Francisco de Barbens**, religioso capuchino (81). Su producción es abundante y aquí debemos comentar su texto "Curso de Psicología Escolar para maestros" (82). Es un libro de 501 páginas. Aunque el texto no es propiamente psiquiátrico trata de muchos temas, así en los capítulos sobre "enfermedades de la voluntad" necesidad de la Psiquiatría, o sobre la juventud delincuente (83).

***** En este mismo sentido debe valorarse la obra de **Juan Jaén Sánchez y José Peinado Altable** "Manual de Paidología". Hemos consultado la 2ª edición de 1935, de 419 páginas (84). En buena parte intenta ser un tratado casi completo de psicología infantil, y un capítulo último, el vigésimo, trata sobre "El niño anormal". El libro tiene una bibliografía estimable. Los mismos autores, en orden inverso de firmantes, publicaron en la misma colección una "Psicología pedagógica". Peinado (n. Valladolid, 1909) tuvo un largo exilio en México, donde publicó con una cierta amplitud (85).

***** En la misma colección ya citada de Actualidades pedagógicas se publicó el libro de **Gilbert Robin** "El niño sin defectos (estudio psicológico)" (86). El autor había sido Jefe de Clínica en la facultad de medicina de París. El traductor era

Jacobo Orellana Garrido, profesor en el Colegio Nacional de Sordomudos de Madrid. Se repite aquí el binomio médico-pedagogo. Es una obra de 332 páginas, muy cuidada, en la que se abordan como capítulos independientes algunos trastornos de conducta infantil, como son la agitación, la cólera, la mentira, el robo, los celos y la crueldad, los malos hábitos. Orellana es autor de una extensa obra, como traductor, en esta colección.

* También llegó hasta nosotros noticia de la obra de "Las Clínicas psicológicas para la infancia en los Estados Unidos y la obra del doctor Healy", explicadas en el libro de **Harold H. Anderson**, publicado en 1935 (87). El traductor es Luis Munuera, inspector médico escolar de Madrid. Aquí el binomio pedagogo-médico, se ha invertido. El contenido estrictamente paidopsiquiátrico de la obra es importante.

* La colaboración entre médicos y pedagogos fue probablemente el factor más activo de progreso de la paidopsiquiatría durante un período importante en el primer tercio de este siglo. La influencia de los textos europeos en nuestro medio fue muy intensa. Otra obra característica de esta orientación es la de **Margarita Loosli-Usteri** "Los niños difíciles y su medio ambiente familiar", con el subtítulo "(La actividad de una consulta médico pedagógica)", publicado en Madrid en plena guerra civil (88). La autora era encargada de curso en el Instituto de Ciencias de la Educación de Ginebra. La traducción española es de **Teresa G^a. del Diestro**. Aborda una lista larga de problemas desde el rendimiento escolar insuficiente, a temas como la enuresis, reacciones en ambientes extraños, la agitación y la indisciplina, o tendencias delictivas como el robo. Tiene además el valor añadido, externo a nuestro tema, de ver como en una sociedad que estaba perdiendo una dura guerra civil, se intentaba mantener el ambiente científico.

* En la vertiente psicológica es también importante el trabajo de **Juan Vicente Viqueira**, autor de obra notable en diversos campos. Aquí debemos destacar su "Introducción a la Psicología Pedagógica" (89). Viqueira fue uno de los primeros que estudiaron entre nosotros el dibujo infantil, ya en 1915, en dos trabajos "Sobre el dibujo de los niños" y "Forma y color en el dibujo infantil". Aunque el texto no es propiamente psiquiátrico, ni tiene esta intención, es interesante desde nuestro punto de vista. En otro aspecto es clásico su libro "La psicología contemporánea" (90).

* En la misma línea debe recordarse la clásica "Psicología Pedagógica" de **James Sully**, traducida al español por **Eduardo Molina**, publicada en Nueva York en 1888 dentro de una "Biblioteca del maestro" (91). Es una obra importante en su tiempo, de 468 páginas, destinada principalmente al mercado de la América española.

** Con alguna conexión en este campo, debemos todavía señalar, entre otras

obras, los trabajos de Eleizegui. El doctor José Eleizegui, formado en Santiago de Compostela, fue catedrático de Higiene escolar de la Escuela Nacional de Puericultura de Madrid. Su obra es otro ejemplo claro de la interrelación entre los mundos de la pedagogía y la medicina. Explicaba nociones generales de medicina, de psicología y psicopatología del niño, a los maestros. El mismo también se hizo maestro. Autor de bastantes escritos entre los que aquí destacamos: "Las rebeldías de la infancia escolar" Madrid, 1931 y "La sexualidad infantil". Madrid, 1934 (92).

** La introducción del psicoanálisis infantil desde el campo de la pedagogía tiene su expresión en la obra de Charles Baudouin, profesor de la universidad de Ginebra, "El alma infantil y el psicoanálisis", en traducción de Juan Comas, inspector de primera enseñanza, diplomado en Ginebra. Es una obra extensa, de 286 páginas (93). En el campo médico es importante la aportación de Emilio Mira, autor de una monografía "La psicoanálisi" (94).

** Ya claramente como "Manual de Psicología del niño", título que esconde un verdadero tratado de 1163 páginas, destaca el magnífico libro dirigido por Carl Murchison, de la Clark University de Worcester, con 24 colaboradores, (entre ellos Charlotte Buhler, Leonard Carmichael, Arnold Gesell, Florence Goodenough, Kurt Levin, Jean Piaget, Lewis Terman). Está traducido por Luis Ortega Durán y Anthony Brook, y prologado por Emilio Mira que entonces consta como "profesor de Psicología Infantil de la facultad de pedagogía de la Universidad de Barcelona. Se publicó en Barcelona en 1935 (95). Su primera edición americana era de 1931. Es un texto importante, con alusiones no excesivamente frecuentes a los aspectos patológicos, que se centran principalmente en las deficiencias y las dificultades de adaptación. La actualización bibliográfica es también importante.

V - EL ENFOQUE MEDICO

Los trabajos desde el punto de vista médico se inician antes, pero tienen un desarrollo no excesivamente intenso. Los médicos por lo general no se ocupaban muy directamente de los trastornos mentales infantiles. La psiquiatría no estaba todavía independizada como especialidad y los problemas de los niños quedaban muy minoritarios. Primero porque la gran patología mental del adulto absorbía casi totalmente su atención. También por las dificultades de diagnóstico de las afecciones infantiles, que si no eran muy floridas pasaban desapercibidas o en todo caso no eran valoradas. Además porque cuando había algún problema tampoco se sabía como curarlo. Esto hizo que la atención al niño desde el punto de vista de la actividad del psiquiatra fuera escasa.

Otro grupo era el de los pediatras. La pediatría ya estaba mejor individualizada, pero la atención se centraba en otros problemas. Mientras la mortalidad por enfermedades infecciosas era muy elevada, y los grandes retrasos visibles (idiotia infantil) no se curaban, era difícil que los médicos de niños centraran su atención en problemas valorados como menores, como podían ser los trastornos de conducta.

Los niños que hoy llamaríamos subnormales o discapacitados profundos se quedaban en casa y a menudo morían pronto. Los pequeños trastornos permitían ir a la escuela. Mientras el analfabetismo fue la regla general de la población y la escolarización era mínima, los niños con afecciones mentales no salían del ámbito familiar. Sólo cuando, ya en este siglo, empezó a desarrollarse más ampliamente la actividad escolar, quienes tenían un mayor contacto con los niños eran los maestros. De ahí que fuera este uno de los campos más fértiles en trabajos sobre la salud mental de los niños, o por lo menos en expresar su preocupación por el tema. Algunas veces hubo una buena colaboración entre psiquiatras, o médicos en general, y maestros. En otro lugar comentamos ampliamente esta colaboración de doble enfoque, que tuvo su campo de acción más claro en el terreno de la educación especial.

En el campo estrictamente médico también hay aportaciones, que al cabo del tiempo van teniendo su interés. La mayor cantidad de información la hemos encontrado en los focos médicos fraguados alrededor de las dos mayores ciudades del país, Madrid y Barcelona, aunque también aparecen algunas aportaciones en otras zonas, y probablemente su difusión ha sido menor. Un ejemplo lo tenemos en la publicación en Valladolid, en 1889, de la tesis de Ramiro Valdivieso del Villar sobre "El histerismo de los niños". (96).

1. Los niños internados

Probablemente este no es el mejor parámetro para conocer el estado de la psiquiatría infantil de su tiempo, pero traduce una realidad. Los estudios son escasos. En un cuadro sobre "edades al ingreso" del manicomio de Zaragoza en el siglo XIX, de un total de 2548 ingresos hay sólo 4 en el grupo de 0 a 10 años (0.15 % del total). En el de 11 a 20 años hay 147 (5.76 %), sin mayor detalle. En una muestra de 609 internados del Hospital de Sant Boi de Barcelona, en el primer tercio del siglo XX, P. Antón encuentra 11 casos de niños con edad de hasta 10 años (1.8 %) y 52 historias de menos de 18 años (8.59 %). En los casos de niños hasta los 10 años hay 15 diagnósticos: idiotismo, 5; oligofrenia, 4; imbecilidad 2 (en total 11 de este grupo); epilepsia, 2; encefalopatía infantil, 1; psicopatía, 1. (97).

2. El capítulo de Antonio Jover (1893)

Antonio Jover y Puig fue catedrático de pediatría de la universidad de La Habana. Había nacido en Barcelona en 1860, se instaló en Cuba en 1886, fue catedrático de pediatría en 1890 y regresó la península tras la guerra colonial. En 1893 publicó "Lecciones de Enfermedades de los niños", impreso en Barcelona. Es un libro para estudiantes, dividido en 136 lecciones, todas ellas breves, casi esquemáticas. Dentro del capítulo "De las afecciones nerviosas" dedica ocho lecciones a temas de psicopatología: "epilepsia", "histerismo", "hipnotismo", "semi-psicopatías", "impulsiones, ilusiones, alucinaciones", "manía, lipemanía, simplicidad de espíritu", "imbecilidad, idiotismo, cretinismo" y "etiología de la locura, tratamiento de la locura", aparte del "tic convulsivo" que forma parte de otra lección. En conjunto son 20 páginas, en un texto que tiene en total 391. El análisis crítico del contenido desborda los límites de una visión general.

3. La escuela de Nueva Belén: de Juan Giné a Rodríguez Morini. La Revista Frenopática Española

Juan Giné y Partagás fue el primer creador eficaz de escuela en la psiquiatría española alrededor del sanatorio de Nueva Belén. Allí reunió el primer congreso español de la especialidad en 1883. Sus principales discípulos dedicaron algunos trabajos a temas de paidopsiquiatría. Arturo Galcerán, el discípulo más activo, autor de un texto de psiquiatría, prestó relativamente menos atención a los problemas infantiles. Otros, en cambio, realizaron aportaciones estimables en su tiempo (98).

Pedro Ribas y Pujol es autor de dos artículos acerca de "Algunas consideraciones sobre la higiene cerebral de la niñez", publicados en una revista pediátrica, "El Protector de la Infancia" (99). La revista se publicó entre 1884 y 1886. Dentro de esta orientación hay algunas referencias a la higiene mental del niño, así cuando se trata de la literatura infantil se pide la supresión de los periódicos terroríficos y se señala que hay una correlación entre la educación física y la intelectual (100).

Antonio Rodríguez Morini pasó después a san Baudilio y fue el director de la **Revista Frenopática Española**, en la que también podemos encontrar algunas referencias a temas de psiquiatría infantil (101). Entre los artículos y recensiones de mayor interés recordamos:

El director de la revista que era también director de san Baudilio, publicó en 1903, una recensión sobre "Escuelas especiales para niños nerviosos". Señala la idea de H. Stadelmann de crear escuelas exclusivamente para niños nerviosos. Recuerda que Bourneville ya había hecho esta sugerencia en "Le Progrès Médical" y que sólo había escuelas de este tipo en Bélgica (102).

Una recensión de dos obras de Bourneville, sobre tratamiento médico pedagógico de idiotas y los niños anormales desde el punto de vista intelectual y moral, la hace también Rodríguez Morini (103).

Josep Rius i Matas es autor en 1904 de una nota sobre "Algunos casos de monstruosidad anencefálica" referida a trabajos aparecidos en la prensa europea. También publicó el mismo año una recensión del trabajo de Bertillon sobre "El método hipno-pedagógico. Sus aplicaciones al tratamiento de los hábitos viciosos infantiles" (104). Sobre este tema del alcoholismo el mismo Rius y Matas había publicado una nota de un trabajo sobre "El alcoholismo en la Infancia" (105).

José Grau Solé publicó, inicialmente en La Medicina de los niños, "Un caso de locura infantil. Curación". Se trata de un episodio maníaco agudo, con depresión anterior, alucinaciones y delirio. que curó en cuatro meses (106).

En la misma revista Isidro Martínez Roig, médico de la beneficencia municipal barcelonesa, publicó una nota sobre "Un caso de depresión melancólica delirante en un niño de 10 años", aparecido de modo súbito, que curó. Señala el autor: "esta observación es curiosa en nuestro concepto porque revela la precocidad de las reacciones psíquicas anormales en este individuo". También apunta el riesgo futuro "que ha de reportarle sin duda, en su existencia, amargos sinsabores" y la importancia de la educación especial a que como "profilaxis deben ser sometidos los hijos de neurópatas", en los que la herencia se considera un factor decisivo (el padre era epiléptico). Así señala: "dificilmente podrá sustraerse a la fatal influencia de su predisposición congénita para las psicopatías" (107).

Andrés Martínez Vargas comenta un artículo de Guilloz sobre "Alcoholismo en un niño de 8 años", aparecido inicialmente en "La Medicina de los Niños", que dirige el propio Martínez Vargas, catedrático de pediatría de Barcelona (108).

Norberto Llinás de la Tejera, médico de san Baudilio (m. 1911), comenta un caso de "Suicidio de una niña de 8 años". El mismo autor comenta un trabajo sobre "Las indicaciones de la sábana mojada en las neuropatías de los niños", tanto en afecciones orgánicas como psíquicas, entre las que incluye la neurastenia e histeria infantil (109).

El texto de "Locura Infantil" de Rasmus es objeto de una recensión por Fernando Bravo Moreno, médico forense y psiquiatra (110). Belarmino Rodríguez Arias, entonces estudiante, hace la recensión del trabajo de Wallon "Psicosis circular en una niña de 12 años" (111).

4. Los trastornos del lenguaje

En el campo del lenguaje debe señalarse la actividad del pedagogo **Pere Barnils y Giol** (1882-1933), del que conocemos diversas aportaciones: "Els elements hereditaris en el llenguatge" (1919); "Guia per al primer ensenyament oral dels sords-muts" (1920), i "Defectes del parlar" (1930). Barnils había tenido una buena formación europea, en Alemania, en la universidad de Halle y en Hamburgo, y en Francia en la Escuela de Altos Estudios de París. Fue director del Instituto Municipal de sordomudos de Barcelona. Creó el denominado "Laboratorio de la palabra" donde desde 1914 se aplicó a la corrección de defectos del lenguaje y un Laboratorio de Fonética, anejo al Institut d'Estudis Catalans. Aplicó las técnicas de investigación de los laboratorios de fisiología y sus resultados parece que eran buenos. Fundó además, en 1918, la revista "La Paraula", que era el boletín de la escuela municipal de sordomudos. Creó algunos instrumentos (cromófono, ideopropulsor) y participó en el X congreso internacional de Otología, París en 1922 (112).

Barnils, en colaboración con Fernando Bravo Moreno, es también autor de un opúsculo, "Els defectes de llenguatge i el seu tractament pedagògic". La obra importante de Pedro Barnils es un ejemplo claro de la situación de la época. Una persona que procede del campo de las letras, se introduce y especializa en la terapéutica de los trastornos de lenguaje, de la tartamudez y la afasia, a los retrasos escolares, o la mudez y sordomudez, enlazando su labor con la terapéutica médica (113).

Desde un aspecto más médico que pedagógico el doctor **Agustín Bassols y Prim** (1853-1919), publicó inicialmente en este período, por lo menos tres trabajos sobre la tartamudez: "De la tartamudez" (114); "Las gráficas de la tartamudez para el estudio gráfico de la misma", en el Congreso de Ciencias Médicas de 1888 (115) y "Sobre la tartamudez". Aunque los trabajos se refieren al tema global, señala claramente su inicio en la infancia y cuando aporta un caso suyo, que se inició a los 12 años lo considera ya excepcional (116).

Faustino Barberá, valenciano, publicó en 1895 un texto de 264 páginas, sobre "La enseñanza del sordomudo" (117).

5. Aportaciones diversas de esta etapa

A lo largo de todo este período hemos encontrado más de un centenar de publicaciones en el foco catalán. Su nivel es muy diverso. Entre las más iniciales en el tiempo deben señalarse:

* **Josep Dexeus** es autor de un trabajo sobre "El desarrollo de las facultades intelectuales de los niños" leído en 1884 en la Academia Médico Farmacéutica

(118). **Baldomero Comulada** publicó en *La Independencia Médica* un artículo sobre "La casas de caridad de Barcelona" (119). **José A. del Cueto**, médico del sanatorio de san Baudilio publicó en 1904 una nota sobre "Tratamiento de los niños psicoanormales" (120).

Juan Alzina Melis, que fue director del Instituto de Vilajoana, estudió el reflejo oculocardíaco en psiquiatría y neuropatología y en los niños sanos (121). En 1934 publicó en los *Anales de la Academia de Medicina* un breve trabajo sobre "Bases biológicas de la psiquiatría infantil" (122). Publicó también una memoria sobre el sanatorio de Vilajoana, en la montaña de Vallvidrera, creado por el Ayuntamiento de Barcelona en 1918 (123). La idea de Alzina era la de proporcionar una educación profesional a los deficientes que les permitiera desenvolverse con alguna utilidad.

Un psiquiatra que llegó a tener una cierta fama y fue director de la Clínica Mental de Santa Coloma, **Tomàs Busquet i Teixidor**, tiene algun trabajo sobre los deficientes, así "La educación de los niños psico-anormales en la provincia de Barcelona" (124). Conocemos también un largo artículo sobre "Preceptes de la Higiene Mental en les diferents edats de la vida" (125). En *Infantia Nostra* publicó un trabajo sobre "La educación de los niños psico anormales en la provincia de Barcelona" (126).

Sobre temas de Higiene Escolar debemos emncionar tres trabajos de **Luis Comenge**, higienista pero más conocido por su obra como historiador de la medicina: "Diagnóstico mental de los niños en las escuelas municipales de Barcelona", "Antropología escolar", ambos sin fecha en el folleto consultado y "Mentalidad infantil en Barcelona según las clases sociales", en 1900. (127).

José Blanc i Benet, médico, miembro de la Liga Barcelonesa de Higiene Escolar, tiene una obra vasta. En algún momento se preocupa de temas paidopsiquiátricos. En un folleto "La precocidad infantil" reúne dos conferencias sobre el tema. Roza levemente nuestro tema, cuando trata de aspectos relativos a la precocidad sexual o la agresividad.

Arturo Galcerán Gaspar publicó en 1907 un trabajo algo extenso sobre "Estigmas físicos de degeneración de la cabeza en los niños anormales" (128).

Victor Melcior y Farré, que es autor de una monografía sobre el niño delincuente, que analizamos en otro apartado, tiene un trabajo extenso "Los niños anormales en medicina social" (1911). Publicó un artículo con el mismo título, en francés, "Les enfants anormaux en médecine sociale" (129)

Victor Conill y Montobbio, que veinte años después sería catedrático de Obstetricia y Ginecología, publicó en 1913 un trabajo sobre "Psicología y Psicopatología de la Edad Infantil" (130).

Eliseo Jubert i Saliati publicó en 1918, en el Boletín del Colegio de Médicos de Gerona un trabajo sobre "Quatre casos de mongolisme" (131).

S. Soler Farnés publica en 1909 en Revista de Medicina y Cirugía un trabajo sobre "Un caso de idiocia mongólica" (132).

El doctor **Joan Vilató y Gómez**, médico de san Baudilio, es autor de algunos trabajos sobre patología mental de los niños. Publica sobre "El Gabinete paidométrico" (133). También en *Infantia Nostra*: "El carácter del niño y sus relaciones endocrinas" (134). Asimismo fue autor de algún artículo de divulgación en la prensa diaria (135).

* Encontramos también un cierto interés por el **dibujo infantil**. El grupo escolar de la calle de Caspe de Barcelona realizó en mayo de 1936 una "Exposición de Dibujo Infantil". **A. Gelabert**, profesor de la escuela, publicó un estudio psicológico interpretativo del material de esta exposición. (136)

* El tema de la orientación profesional, si bien afecta también a los adolescentes, queda un poco al margen de lo que es propiamente la especialidad, aunque en algún aspecto se relaciona ya con la escuela primaria. La labor del Instituto Psicotécnico de Barcelona en este sentido fue muy intensa. **J. Ruiz Castilla**, que fue director del mismo es autor de una monografía "L'Escola Primària i l'Orientació Professional" (137). Años más tarde **Emilio Mira** impulsó muy activamente la institución.

En relación a **delincuencia infantil** encontramos alguna aportación. **Francisco Xercavins**, que fue director del Instituto Mental de la Santa Cruz: "¿Cabe una institución entre la escuela y la cárcel?", 1889 (138). **Manuel Saforcada** publicó, en 1914: "Selección y tratamiento médico psicológico de los niños anormales".

*** En la **Gaceta Médica Catalana** hay también algunas aportaciones, sea en forma de artículos o reseñas.

Arturo Galcerán Granés (1850-1919), discípulo directo de Giné hace una reseña de un trabajo de **Josep Blanc i Benet** sobre "La precocidad infantil" y del Curso de Psicología escolar para maestros impartido por el **P. Francesc de Barbens** (139)

También escribe la del trabajo de **A. Rius y Borrell** sobre "Educación de los niños retrasados", publicado en Barcelona en 1897. El autor llevaba muchos años dedicado a la enseñanza y se refiere principalmente a los niños retrasados y a "los defectuosos de la palabra" (140).

Juan Coll y Bofill, hizo la referencia del manual de **O. Berkham**, publicado en

Brunswick, sobre "La imbecilidad congénita y precoz" (141). **Fernando Bravo Moreno**, autor de numerosos artículos y recensiones, comenta dos trabajos: "Las tendencias criminales en los jóvenes frenasténicos", de Tramonti y "Las fugas en la Infancia" de Benon-Froissar (142).

Isidro Calvet y Nava, médico de san Baudilio, comenta dos traducciones: "La imbecilidad congénita y precoz" de Berkham y "Infantilismo y puerilismo" de Sancte de Sanctis (143).

Belarmino Rodríguez Arias hace la recensión de un trabajo de Frantz "Demencia precoz en gemelos" (144).

*** En *Annals de Medicina*, revista de la Academia de Ciencias Médicas, se encuentran algunas referencias paidopsiquiátricas.

Luis Cardona era médico del Hospital de Niños de Barcelona, dirigido por F. Vidal Solares. En 1908 publicó un trabajo que creemos importante sobre el mongolismo. El autor señala que son los tres primeros casos publicados en España. Es "El mongolisme infantil. Tres cassos personals; els primers publicats a Espanya" (145). Dice que ha observado tres casos, dentro de una casuística de 800 niños visitados en seis meses en el dispensario del Hospital. Se trata de dos varones de 5 y 9 meses y una niña de 12 meses. Las madres tenían 26, 26 y 39 años. Hay la fotografía de uno de los niños. Aporta 22 citas bibliográficas, entre ellas varias de Bourneville y Comby.

F. Pons y Pascual publicó en 1912 un largo trabajo sobre "Nerviositat en la Infància" (146). **J.E. Oliveira Esteves** aporta un trabajo sobre "La salut mental en els escolars" (147).

En *Revista Médica de Barcelona*, publicación importante de 1924 a 1936, encontramos algunos trabajos interesantes.

El "Tratamiento de los deficientes mentales" es estudiado por **Juan Alzina Melis** (148). **Rodríguez Arias** publicó en 1929 una nota clínica sobre "Un probable caso de PGP infantil" Una nota sobre el mismo tema "Un cas de PGP infantile" se publicó en *Annales Médico Psychologiques* (149).

Jeroni de Moragas, en la fase inicial de su larga actividad, publicó en este período, un trabajo "Consideraciones sobre las zonas eróticas en el niño" y una nota sobre "Col.laboració mèdico pedagògica" (150).

Publicaciones en revistas extranjeras

En este período es excepcional la publicación de algún trabajo fuera del país. Entre los reseñados anteriormente recordamos uno de Victor Melcior y otro de

Belarmino Rodríguez Arias, ambos en *Annales Médico Psychologiques* (151).

Cursos

En 1930 sabemos que el doctor José Córdoba Rodríguez, que fue director del Instituto Frenopático y del sanatorio masculino de san Baudilio, dio un curso de Psiquiatría Infantil, en 17 lecciones, impartido en la Academia y Laboratorio de Ciencias Médicas de Cataluña y Baleares (152). En 1933 dio conferencias en un curso de educación infantil. Igualmente intervino en ellas Emilio Mira (153).

6. Dos revistas precursoras

A partir de 1922, hasta 1935, aparecen sucesivamente dos revistas, que aunque dependen oficialmente del Tribunal Tutelar de Menores de Barcelona tienen una visión y empuje claramente médicos. Son "Infantia Nostra" y los "Arxius de Psicologia i Psiquiatría Infantil", movidas principalmente por la actividad de Claudio Bassols la primera y de Ramón Trinchet la segunda. Analizaremos brevemente su contenido y la obra de sus impulsores y colaboradores.

Infantia Nostra

"Infantia Nostra" empezó su publicación en el año 1922, inicialmente como "órgano mensual del Tribunal Tutelar de Menores" de Barcelona. Así apareció durante cinco años, hasta 1926, período en el que salieron 36 números. Después se desconectó del Tribunal y funcionó como una revista de puericultura hasta 1932. Reapareció en 1945 (154). En 1933 sale a luz una nueva revista del TTM, aunque con un enfoque marcadamente médico, incluso en su título, los "Arxius de Psicologia i Psiquiatría Infantil". Constan como una continuación de Infantia Nostra y se publicaron durante tres años.

Los principales motores de las revistas fueron Claudio Bassols en la primera y Ramón Trinchet en la segunda. Otros colaboradores de Infantia Nostra, con aportación de interés fueron M. Peiret, autor de "Importància del dibuix espontani en les classes anormals" (155). Folch y Torres, pedagogo, con obra importante en los tribunales de menores, escribe sobre "L'ànima dels infants" y "Infants perversos: rehabilitació per l'educació de l'atenció voluntària" (156).

También Juan Garriga y Masó: "Tribunals de nois a Espanya (un gran perill)" (157) y Juan Roca Caball, que era secretario del Patronato de Menores, escribe sobre: "L'empresonament de menors" en la fase inicial de la revista (158).

La obra de Claudio Bassols

Claudio Bassols Iglesias fue una personalidad que tuvo una cierta relevancia en

el campo de la pediatría, la psiquiatría, la higiene escolar y el estudio de la delincuencia infantil. Su obra es hasta cierto punto mixta aunque dominando siempre el enfoque médico. Era de hecho un pediatra que se ocupó ampliamente de los aspectos psicológico y pedagógico de los niños. Fue presidente de la Sociedad Catalana de Pediatría (1932-34). Nacido en Barcelona, vivió entre los años 1886 y 1970. Era hijo de Agustín Bassols y Prim, ya mencionado (159).

Bassols fue director del laboratorio psicotécnico del TTM y parte de sus artículos versan sobre esta labor. Algunos se publicaron en *Infantia Nostra*, analizando diversas formas de exploración. Uno de los primeros es "De re medica a favor dels nois": cómo se practica el examen psicológico en el Tribunal de menores de Barcelona. Sobre el mismo tema hay otros artículos (160).

En otros trabajos analiza aspectos más generales de la obra del TTM, de la educación infantil o el papel de la herencia (161). En la vertiente más clínica podemos recordar su monografía sobre mongolismo o el artículo sobre Psiconeurosis (162).

En conjunto la obra de Bassols, junto con la de Trinchet, tiene un considerable valor desde el punto de vista de la unión de los aspectos pedagógico-escolar, psicológico y médico, en el estudio de los trastornos graves de la conducta infantil. Otros trabajos suyos inciden sobre los mismos temas: el examen psicológico infantil, el concepto de falsos anormales, y la que denomina "fórmula algebraica del niño" (163).

La obra de Ramon Trinchet

Forma junto con Bassols un tándem importante en la vertiente médica que procede del campo del TTM. Inició su colaboración en *Infantia Nostra*, pero su papel más importante es en los "Arxius" (APPI).

Trinchet era algo más joven que Bassols. Nació en 1889, se licenció en Barcelona en 1911 y fue profesor auxiliar de Medicina Legal en la facultad de medicina, junto al doctor Manuel Saforcada como catedrático. Era vicesecretario de la facultad, desempeñando en numerosas ocasiones la función titular. Murió en diciembre de 1976 (164).

Trinchet tiene también una obra de una cierta amplitud en nuestro campo. En *Infantia Nostra* publicó un artículo sobre "L'hematografia i el seu determinisme en les reaccions delictògenes dels infants" (165). En los APPI hemos visto siete trabajos relacionados principalmente con el estudio de la personalidad y los factores sociales y ambientales que inducen a la actividad delictiva. Algunos escritos tienen un componente antropológico (166).

Los "Arxius de Psicologia i Psiquiatria Infantil"

Ya hemos señalado el papel fundamental de Trinchet y Bassols en la revista. De hecho es una continuación de *Infantia Nostra*. También es una revista órgano de una institución más jurídica que médica, el TTM de Barcelona. A pesar de ello es la primera revista que hemos encontrado en España en que consta el concepto de *Psiquiatria Infantil* en su título. Ello presenta un cierto paralelismo con lo que ocurrió con la obra de Vidal Perera. El primer libro en cuyo título consta la *Psiquiatria Infantil* procede del campo de la pedagogía, del magisterio. La primera revista procede de una institución jurídica, del campo del Derecho. Esto es muy ilustrativo de donde se encuentran los orígenes del interés por la salud mental del niño, y de cuales eran las corrientes más activas en la época. Cuando analizamos la obra de las personas el papel de los médicos aumenta, pero debe quedar claro donde se ubican.

La revista tiene además otras aportaciones. Entre sus colaboradores iniciales está Jerónimo de Moragas (167), con un trabajo sobre "La descubierta del món exterior". También Juan Córdoba, pediatra, que en 1927 era médico de la Protección de Menores. Además Xavier Ysart (168), Narciso Massó, un muy joven Octavio Pérez Vitoria (169) y aún José Pedragosa, el sacerdote pionero en estos trabajos y que entonces era director de la casa de Familia.

7. Otros autores

Hemos analizado con una cierta extensión la producción del foco médico catalán, en parte porque creemos que ha sido el más activo en este período y en parte porque teníamos el material más a mano. También debe ser conocida la aportación notable de otros autores, que quizá trabajaron en un ambiente menos cohesionado sobre este tema.

Ya hemos señalado la intensa producción editorial, desde la vertiente pedagógica y psicológica, del foco madrileño. En el campo estrictamente médico destaca, de modo muy claro, la obra pionera de **Gonzalo Rodríguez Lafora**, autor del libro más conocido en estos temas: "Los niños mentalmente anormales", con una primera edición en 1917 y otra en 1934. Es una obra muy buena para su tiempo (170).

La obra de Lafora es muy extensa, en el sentido lato de la neurología y la psiquiatria, pero su trabajo en el campo de los niños anormales es notable (171). Pertenecía al grupo de la Institución de Libre Enseñanza. La posible influencia de las ideas de Francisco Giner de los Ríos, acerca de estos niños, ha sido analizada por Gonzalo Moya.

Su obra principal es "Los niños mentalmente anormales". Es un libro extenso,

denso, de 576 páginas. De hecho es un tratado completo, en 27 capítulos, muy puesto al día en relación a la medicina de la época. Valora quizá muy marcadamente las enfermedades infecciosas, en la etiología y da mucho énfasis a la psicometría en el diagnóstico. Es un libro excelente para su tiempo en el que el autor demuestra estar muy enterado de lo que se publicaba sobre las cuestiones que trata.

* Un hombre precursor, por razones de edad, con una mentalidad abierta y progresista, es **Jaime Vera y López** (1859-1918) médico dedicado a la psiquiatría, pero sobre todo a la política. Fué uno de los fundadores, en 1879, del Partido Socialista Obrero Español. Persona valorada en su tiempo, uno de sus escritos tuvo una mayor repercusión en nuestro campo. En febrero de 1916 publicó en el periódico madrileño *El Liberal* un artículo: "La locura en los niños. Camino del remedio". Señala la escasa organización de la enseñanza especializada. Es un duro alegato frente a la desprotección que tienen estos niños. Dice claramente: "Aunque nos avergüence, no existe aquí establecimiento público ni privado que especialmente se consagre a la asistencia de los niños locos, ni para ricos ni para pobres". (172)

* **Manuel Tolosa Latour** (Madrid, 1857-1919) se preocupó del tema desde un punto de vista más de pediatría social que de paidopsiquiatría, pero sus escritos tienen algún interés, sobre todo en el campo de la sensibilización. Así en la descripción y valoración de la obra del Patronato de Libertos y de la Infancia abandonada de Barcelona: "Una gran obra protectora en Barcelona" (173). Tolosa fue uno de los más asiduos colaboradores de la revista *Pro Infancia* en su etapa inicial. Tuvo una considerable influencia social y política en la estructuración de los servicios de protección a la infancia (174).

César Juarros (Madrid, 1879 - 1942) fue otro psiquiatra de alto nivel, con obra extensa, en la que algunos trabajos se refieren a la psicopatología infantil y a temas de educación. Algunos de sus libros parecen más de un pediatra que de un psiquiatra, con una vertiente pedagógica y psicológica muy marcadas. Así "La Crianza del hijo" con ediciones en 1919 y 1930. En esta edición incluye un capítulo sobre "Nociones de psicoanálisis", en el que señala "la psicoanálisis aportó al arte de educar nociones, perspectivas e itinerarios cuyo conocimiento resulta indispensable a los padres..." (175). En "La profesión del hijo", dentro de la colección "Biblioteca popular de España médica" hay también datos de interés.

Juarros fue médico director de la Escuela Central de Anormales, establecida por R.D. de 14 de septiembre de 1922. El Patronato nacional de Anormales que no resolvía los problemas fue reorganizado por Decreto de 13 de septiembre de 1924. Entre las materias de estudio estaban la Psiquiatría y Psicopatología Infantil. Juarros explicó su funcionamiento en el Tercer Congreso Nacional de Pediatría, de Zaragoza. Fue director de la Escuela central de Anormales.

Los estudios sobre el alcoholismo son muy numerosos en este período y a menudo se aborda también el problema del alcoholismo infantil. En el Segundo Congreso Penitenciario Español, de 1914 en La Coruña, Manuel Casas Fernández, abogado, vicepresidente del comité organizador, presentó una ponencia sobre "El alcoholismo infantil como causa de degeneración y delincuencia de los menores. Medios para combatir este mal".

Tiene una cierta importancia, aunque su desarrollo principal es posterior, la obra de **Federico Pascual del Roncal** (Zaragoza, 1903 - m. 1958). Trabajó en el ministerio de Sanidad de la República, estuvo un tiempo en la URSS y llegó exiliado a México en 1939 (176). Allí realizó una obra importante y fue profesor de Psicoterapia en la Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM). Dentro del campo de la psiquiatría infantil destaca un Manual que editó al poco tiempo de su llegada, en 1940 (177), aparte de otros escritos.

VI - LA OBRA INTEGRADORA DE EMILIO MIRA

Emilio Mira aparece como un fenómeno integrador. Desde su primer tiempo postlicenciado trabajó en psicotecnia, después, en plena juventud, fue un motor de la introducción del conocimiento europeo aquí. Introdujo muchas tendencias, desde el psicoanálisis a la orientación profesional.

Nació en 1896 en Santiago de Cuba, estudió medicina en Barcelona, donde realizó su obra española, se exilió después de 1939 y murió en Rio de Janeiro en 1964. Mira maduró una obra psiquiátrica y psicológica propia en muchos campos. Uno de sus frutos tardíos es el libro "Psicología evolutiva del niño y el adolescente" cuya primera edición se hizo en Buenos Aires (El Ateneo) 1941 (178). Mira fue posiblemente el primer psiquiatra, por lo menos entre los de mayor nivel, que se dedicó tan ampliamente a la psicología, sin dejar por ello la clínica ni la terapéutica psiquiátricas. Mira hizo crecer el nivel de la psicología aquí, tirando de ella desde el vector de la psiquiatría, y en parte en el campo de la psicología y psicopatología infantil (179).

Mira tiene una obra extensa en la vertiente infantil y de la adolescencia, como autor y como impulsor. Uno de sus campos preferidos de trabajo fue durante años la orientación profesional y el trabajo de campo en escuelas. Muy inicial, cuando tenía sólo 24 años, es su trabajo: "Primers resultats del Laboratori Psicomètric" (180). En su Manual de Psicología Jurídica aporta datos sobre casi 900 escolares barceloneses entre 5 y 15 años (181).

En la obra de Mira en el campo de la orientación profesional, iniciada muy pronto en su trayectoria psiquiátrica, se abordan ya los estudios desde la infancia. Aparte de otros trabajos en el aspecto de la orientación ("El

funcionamiento del Laboratorio de Psicología Profesional del Instituto de Orientación de Barcelona" (I y II) (182), debemos mencionar en este período una aportación a la determinación de la inteligencia en los niños (183) y un trabajo sobre oligofrenias (184). Más tarde, ya en el exilio argentino, vendrán dos libros sobre nuestro tema: "Psicología evolutiva del niño y del adolescente" ya mencionado y "El niño que no aprende" (185).

En la obra paidopsiquiátrica de Mira deben destacarse otros dos puntos: su centro La Sageta y su actividad docente en la Universidad de Barcelona. Cuando esta adquirió su autonomía, en 1933, cada facultad modificó sus planes de estudio. La obra de Mira se reparte en enseñanza: en Medicina como psiquiatra y en pedagogía como psicólogo principalmente. Además tuvo alguna actividad en la facultad de derecho (186).

En la facultad de medicina Emilio Mira fue nombrado profesor agregado de Psiquiatría. Esta era una materia nueva que se introducía en el período de licenciatura. Existían además materias optativas, como cursos de ampliación en el mismo período de licenciatura. La unidad de Psiquiatría, bajo la dirección de Mira, ofrece cuatro cursos monográficos de ampliación. Uno de ellos es el de Psiquiatría Infantil, con los doctores Alfredo Strauss, G. Moragas y J. Córdoba. El propio Mira se reservaba el curso de "Técnicas modernas de exploración psiquiátrica".

En la facultad de Filosofía y Letras y Pedagogía, Mira constaba como profesor encargado de curso, de la unidad de "Psicología Infantil y Psicotecnia". Entre las ocho materias que eran específicas de la sección de pedagogía, dos estaban a cargo de Mira: "Psicología Infantil" y "Psicotecnia educativa y Psicopatología Infantil". Cada asignatura tenía tres horas semanales de clase.

Existían además los Trabajos de seminario y laboratorio, entre los que Mira desempeña el de "Estudi experimental de l'afectivitat". Otro curso de "Els mètodes psicològics per a l'ensenyament dels anormals mentals. Caràcters psicopàtics. Educació correctiva i assistència social" fue dirigido por Alfredo Straus.

Entre los cursos monográficos de la misma facultad Mira impartía uno sobre "La delinqüència infantil" y Alfredo Strauss el de "Psicopatologia de la primera infància. Psicopatologia de l'edat escolar. Psicopatologia de l'adolescència".

Vemos pues que hay una enseñanza amplia de estas materias, impulsada por Emilio Mira, bien directamente o por medio de sus colaboradores de La Sageta, principalmente Strauss, en Pedagogía y los tres (Strauss, Moragas y Córdoba) en medicina. Es hasta cierto punto curioso considerar como Mira aparece en la facultad de medicina como psiquiatra y en la de pedagogía como psicólogo, dejando la materia de psicopatología para Strauss. Igualmente en medicina el

curso de psiquiatría infantil lo deja a sus colaboradores de La Sageta. Por su posición, por la orientación de sus colaboradores, Mira queda como el impulsor de la enseñanza de la psicología y psicopatología del niño en la universidad de Barcelona del período de la Autónoma de 1933 (187).

Otro punto que debe valorarse es su obra en "La Sageta", un centro privado del que era propietario y director, situado en la falda del Tibidabo en Barcelona, donde constaban como colaboradores Alfredo Strauss, Jerónimo Moragas y Adolfo Azoy. La Sageta se definía, en el folleto de difusión, como "Instituto de Observación Psicológica La Sageta para niños y jóvenes. 'Child Guidance Clinic'. Estudio de los trastornos del carácter, de la conducta, de la capacidad escolar. Diagnóstico de los trastornos de lenguaje" (188).

** Dos autores procedentes de la Europa central, desplazados principalmente por razones ideológicas, hallaron su lugar de trabajo en Barcelona, ayudados en parte por el espíritu abierto de Emilio Mira. Son Alfred Strauss, más directamente ligado a la actividad paidopsiquiátrica, y F. Oliver Brachfeld, de obra más amplia.

* De duración relativamente breve pero importante fue la obra de Alfred Strauss. Era profesor de la universidad de Heidelberg y se exilió en Cataluña huyendo del ambiente político de su país. Colaboró con Emilio Mira y otros en la institución "La Sageta". Aquí debe situarse su obra: "Introducción al estudio de la pedagogía terapéutica" con el subtítulo: para maestros, educadores, médicos y padres de familia. Es un libro claro de 225 páginas. La primera redacción había sido en lengua alemana (189).

Strauss investigó, junto con Adolfo Azoy, las alteraciones de la palabra en una muestra de 3852 escolares de Barcelona, en un trabajo: "Resultats de la investigació dels defectes de la paraula en els nens dels Grups Escolars de l'Ajuntament de Barcelona" (190).

En la misma revista se publicó un estudio de W. Wolff: "Estudi caracterològic de l'aprenent català mitjançant el qüestionari íntim de l'Institut Psicotècnic, de Mira" (191).

* Otro autor desplazado, con obra importante en España, es F. Oliver Brachfeld. En 1936 consta como miembro de la Sociedad húngara de Psicología individual y profesor encargado de curso en el Instituto Psicotécnico de Barcelona. Su obra fue extensa. Aquí apuntamos su libro "El examen de la inteligencia en los niños" (192).

* Hasta cierto punto paralelo al enfoque de Mira es el de José Germain en Madrid. Nació en Málaga en 1897, era médico, discípulo de Lafora y se dedicó intensamente a la Psicotecnia. Junto con Mercedes Rodrigo realizó la

adaptación española del test de Terman y trabajó parcialmente en psicología escolar (193).

La obra de Jerónimo de Moragas

Jerónimo de Moragas y Gallissà (Barcelona, 1901- 1965) fue un pediatra que colaboró con Mira en la clínica de La Sageta, en el Instituto Psicotécnico y en sus cursos de antes de la guerra. Era inicialmente pediatra y como tal consta en sus primeros trabajos. Así en la portada de su monografía de 1933 dice textualmente: "médico pediatra del Hospital de san Pablo, del Instituto Psicotécnico de la Generalidad". Era pues un íntimo colaborador de Mira, cinco años más joven.

Moragas publicó en la colección de Monografías Médicas dirigida por Jaime Aiguader, con más de cien números de 1926 a 1937, dos monografías sobre temas paidopsiquiátricos: "La Infancia Anormal" (1933, núm. 67) y "Evolució sexual de l'infant" (1935, núm. 85). Entonces el apellido constaba como "Moragues".

En la primera obra señala lúcidamente la situación de la especialidad entonces: "el estudio del anormal lo hacen hombres de tres profesiones diferentes... el médico, el pedagogo y el psicólogo... son los que se preocupan de la infancia anormal" (194). Deja fuera el apartado de la infancia delincuente y la versión jurídica, más represiva que terapéutica, en todo caso es marginal para el conjunto de la especialidad aunque tuviera su interés en su momento de despegue.

En este período publicó también algunos artículos. En Revista Médica de Barcelona, llevada principalmente por Mira, Rodríguez Arias y Martínez García, el catedrático de pediatría del Hospital de san Pablo, donde trabajaba Moragas, hemos visto cuatro trabajos, entre ellos uno dedicado a la sexualidad del niño "El comienzo de la sexualidad en el niño" (195). Otro, en colaboración con Strauss, es sobre "Diagnóstico cinematográfico de una lesión cerebral" (196).

En los "Arxius" de Trinchet hemos visto un trabajo sobre "La descoberta del món exterior" (197) y también el anuncio de un curso de educación infantil (198). En Annals de Medicina, de la Academia de Ciencias Médicas, publicó un nota sobre "Col.laboració mèdico escolar" (199) y un artículo sobre "Intent de prova per a descobrir l'afectivitat de l'infant" (200).

Después de la guerra civil se polarizó ya más claramente en el campo de la psiquiatría. En 1940 fundó el Instituto de Pedagogía Terapéutica. Publicó algunos libros de la especialidad: "Las Oligofrenias" (1942), "Niños psicópatas" (1948), "Psicología del niño y del adolescente" (1957) y otros. Fue presidente de la Societat Catalana de Pediatria en el bienio 1948-50 (201).

NOTAS

1. Domènech, E; Corbella, J: "Antecedentes históricos de la psiquiatría infantil" IMP Psiquiatría, 1991, III (4), 204-208. Para una historia general amplia de la psiquiatría infantil v. Duché, Didier-Jacques: "Histoire de la psychiatrie de l'enfant" Paris (PUF) 1990, 424 pp.
2. González, A. Anselmo: "Diagnóstico de niños anormales" Madrid (El Magisterio Español) s.a. En la portada consta como "Dr. A. Anselmo González. Profesor de Pedagogía especial en la Escuela Superior del Magisterio". En algunos libros hemos visto la A. inicial, mientras en otros ha desaparecido. Su nombre completo era Anastasio Anselmo González Fernández.
3. González, A. loc. cit. p. 199.
4. González, Anselmo: "Alfredo Binet" Madrid (El Magisterio Español) s.a. 63 pp. En todo caso, atendiendo a las citas, no es anterior a 1925. Se cita también un folleto: "Nuevas aplicaciones de los reactivos de Binet y Simon" s.a. (v. Piquer, ob. cit. nota 6, p. 309, núm. 497).
5. González, A. Anselmo: "Técnica de Psicología experimental sin aparatos". Madrid (Imp. J.Pueyo) 1925.
6. v. Piquer y Jover, José J: "El niño abandonado y delincuente" Madrid (CSIC) 1945. v. p.306, cita 496, donde indica que en la primera edición (Madrid, Ed. F. Delmo, 1921), empleó el seudónimo Alejandro Miquis. El libro de Piquer es una fuente importante de datos sobre publicaciones de esta etapa, con una extensa bibliografía integrada en el texto, con más de 2000 citas.
7. Pereira, F: "De la educación de la infancia degenerada" Madrid (Imp. Perlado, Páez y Cia) 1908, 35 pp. 2ª ed.
8. Es un folleto de 16 págs. publicado en 1907. Sabemos que también publicó, en 1903, un folleto de 35 págs: "De la educación de la infancia degenerada".
9. Pereira, F: "Por los niños mentalmente anormales" Madrid (Libr. Suc. Hernando) 1907.
10. Pereira, loc. cit nota 7, pág. 16.
11. En un folleto del autor de 1923 se indica que la revista todavía se publica.
12. Pereira, F, loc. cit. nota 9, pp. 233-241.
13. Pereira, Francisco: "Necesidad de que el Estado atienda educativamente a los niños mentalmente anormales" Madrid (Tipogr. Asilo Niño Jesús), 1923, 15 pp.
14. Stern, W: "La selección de alumnos" Madrid (Publ. Rev. Pedagogía) 1928, 47 pp.
15. Claparède, E: "Cómo diagnosticar las aptitudes de los escolares". Madrid (M. Aguilar, ed.) 1933.
16. Manrique, Gervasio: "La selección de los niños bien dotados" Madrid (M. Aguilar, ed.) 1933.
17. Galí, Alexandre: "La mesura objectiva del treball escolar" Barcelona (Imp. La Neotipia) 1928. Sobre Galí v. Piquer, loc. cit. pp. 356-357.
18. Cabós, L: "Escala mètrica de la intel·ligència dels escolars de Barcelona". An. Inst. Orient. Prof. (Barcelona), 1922, 331-345. Se publicó un resumen en Rev. Pedagogía, 1922, 1 (3), pp. 90-94.
19. Bühler, Ch; Hetzer, H: "Tests para la primera infancia" Barcelona (Labor) 1934, 194 pp.
20. Descoedres, Alice: "El desarrollo del niño de dos a siete años" Madrid (F.Beltrán, ed.) 1929, 237 pp.
21. Descoedres, A. "La educación de los niños anormales" Madrid (F. Beltrán, ed.) 1920.

22. v. Buhler y Hetzer, loc. cit. nota 19, pp. 29-67.
23. I Congreso Nacional de Medicina. Madrid 20-26 abril 1919. "Programas y conclusiones de los trabajos presentados" M. (Imp.Graf. Excelsior) 1919, 385 pp. v. p. 351.
24. Ibid. p. 20. Está anunciada la comunicación en el índice. No hemos visto el resumen.
25. Agramunt, J.M: "Tratamiento y educación de los niños anormales de uno y otro sexo en la escuela". Madrid (Impr. Art. Sáez Hnos.) 1913. 41 pp.
26. Agramunt, J.M: "La anomalía mental" Madrid (Bibl. Pro Infancia; Impr. Asilo Huérfanos) 1916. cit Piquer núm. 1454.
27. Vidal Perera, A. Augusto: "Compendio de Psiquiatría Infantil". Barcelona (Libr. Magisterio) 1907. Hemos visto también una cuarta edición de 1919.
28. Domènech, E: "Augusto Vidal Perera: análisis del primer texto español de Psiquiatría Infantil" (1907)" in Domènech, E; Corbella, J; Parellada, D: "Bases históricas de la psiquiatría catalana moderna" Barcelona (Sem. P. Mata - PPU) 1987, pp. 305-319.
29. Vidal Perera, A: "Teoría y arte de la Educación (Tratado de Pedagogía)". Granada (Tip. Noticiero Granadino) 1913, 3ª ed. La primera edición data de 1902 y la segunda de 1911.
30. Domènech, E. loc. cit. nota 28.
31. Domènech, E: "La classificació de la psicopatologia dels escolars de Jean Philippe i G. Paul Boncour (1905)". Gimbernat, 1988, 10, 115-127.
32. Demoor, Juan: "Psiquiatría Infantil. Los niños anormales y su tratamiento educativo en la casa y en la escuela" Madrid (F. Beltrán, ed.) 1918. La segunda edición es de 1930.
33. Ibid. p. 5.
34. Fay, H.M: "Psiquiatría infantil para uso de educadores" Madrid (B. del Amo, ed.) 1928.
35. Amaldi, Paolo: "Elementos de antropología del crecimiento y de patología nerviosa mental de la infancia y de la adolescencia" Barcelona (Araluce) 1935.
36. Natam, M; Durot, H: "Los retrasados escolares" Madrid (ed. Jorro) 1915; Vermeyleylen, G: "Los débiles mentales" Madrid (Hernando, ed.) 1926.
37. Bugallo Sánchez, J: "Los reformatorios de niños. Lo que son y lo que debían ser". Madrid (Ed. Castro) s.a. (1932). v.p. 23
38. Seguimos en este relato la exposición de Bugallo. v. loc. cit. pp. 29, 53, 63, 69 y 74.
39. Montero-Ríos y Villegas, A: "Tribunales para niños" Madrid (Imp. La Editora) 1914.
40. Madrid (Impr. Clásica Española) 1919. v. Piquer, J: "El niño abandonado y delincuente" loc. cit. p. 376, núms. 1644-1646.
41. Folch y Soler, Andreu: "Evolució històrica de la protecció de la infància i l'adolescència a Catalunya". Barcelona, tesis, Univ. Barc. 1992. v. principalmente las referencias sobre Albó (pp. 125-145), Folch (pp. 93-124) y Pedragosa (pp.146-153).
42. Albó, Ramón: "6 años de vida del Tribunal Tutelar para niños de Barcelona" Barcelona (Impr. Henrich) 1927, 310 pp. v. pp. 234-235 y 239.
43. Albó, R: "El Patronato de niños adolescentes y presos" Barcelona (La Hormiga de Oro) 1895. cit. Piquer, núm. 1783.
44. Madrid (Eduardo Arias, ed.) 1905.
45. Barcelona (Junta Prot. Men.) 1911. v. otros trabajos en Piquer, J; loc. cit. núms. 1732 a 1735 y 1788.
46. Albó, R: "Los Tribunales para niños. El Tribunal para niños de Barcelona y su actuación en el primer semestre de funcionamiento" Barcelona (La Hormiga de Oro) 1922.
47. Piquer, J. loc. cit. núms. 1759-1761 y 1814. v.t. Folch, tesis, loc. cit.

48. v. Arxius de Psicologia i Psiquiatria Infantil (APPI), 1935, 3 (10), pp. 11-19 y (11) pp. 1-9.
49. v. Piquer, núm. 1744. pág. 383. Menciona 6 citas.
50. Folch Soler, A. loc. cit. pp. 93-124.
51. Madrid (Ed. Reus) 1922. cit. Piquer, núm. 1663.
52. v. Piquer, loc. cit. p. 378, núms. 1678-1679.
53. v. Piquer, loc. cit. p. 375, núm. 1631.
54. Joly, H: "La infancia delincuente" Madrid (Calleja, ed.) s.a.
55. Bilbao (Imp. Aldama) 1909. cit. Piquer, p. 375. núm. 1618.
56. v. Pro Infancia, 1910, 2 (15), pp. 308-311.
57. Barcelona (Soc. Gral. Publ.) s.f.
58. v. Calbet, JM; Corbella, J: "Diccionari Biogràfic de Metges Catalans" Barcelona (Fund. S. Vives Casajuana) 1981-1983, 3 vols. v. t. II, p. 133.
59. Gerona (Dalmau Carles Pla) 1936, 99 pp.
60. Cuello Calón, E: "Criminalidad infantil y juvenil" Barcelona (ed. Bosch) 1934, 286 pp.
61. Cuello Calón, E: "Tribunales para niños" Madrid (Libr. Gral. V. Suárez) 1917.
62. v. Piquer, loc. cit. núms. 1611-1616, p. 374.
63. Huguenin, Elisabeth: "Los tribunales para niños" Madrid (Espasa Calpe) 1936.
64. Rey González, Antonio: "Estudios médico sociales sobre marginados en la España del siglo XIX". Madrid (Minist. Sanidad y Consumo) 1990, pp. 173-195.
65. Sicars y Salvadó, N: "La delincuencia en los niños. Sus causas y sus remedios". Barcelona (Impr. Casa Caridad) 1917. v.t. Sicars y Salvadó, N: "El suicidio jurídicamente considerado" Barcelona, 1902.
66. Barcelona (Impr. Subirana) 1927
67. v. in Pro Infancia, 1910, 2 (16), pp. 374-378; (17), pp. 419-425; y (18), pp. 467-472.
68. v. Piquer, loc. cit. p. 375, núms. 1633-1635, v.t. núms. 1448-1451 y 1538-1542.
69. Madrid (Asoc. Est. Penitenciarios) 1912. cit. Piquer, núm. 1606.
70. v. in Infancia Nostra 1922, 1 (12), pp. 355-358 y 1923, 2 (14), pp. 35-37.
71. Madrid, 1934. cit. Piquer., núm. 1623.
72. Madrid (Edit. Rev. Der. Priv.) 1935.
73. Gaupp, Robert: "Psicología del niño" Barcelona (Labor, col. Labor, 109) 1927. Otras ediciones en 1930, 1932, 1936.
74. Vallejo Nájera, A: "Niños y jóvenes anormales" Madrid (Soc. Educ. Atenas) 1941, 304 pp.; v.t. Vallejo, A: "El problema de los niños difíciles" Madrid (Publ. Educ. Familiar) 1934; Vallejo, A: "Niños nerviosos y difíciles" Madrid (Col. Educ. Atenas) s.a.
75. Barnés, Domingo: "El desenvolvimiento del niño" Barcelona (Labor, col. Labor, 179).
76. Barnés, Domingo: "La psicología de la adolescencia" Madrid (ed. Páez) 1930; Barnés, D: "La salud del espíritu del niño" Madrid (Ed. Nuestra Raza) s.a. 197 pp.
77. Sobre Barnés, y otros pedagogos activos de la época, v. Marín Eced, Teresa: "Innovadores de la Educación en España", Cuenca (Publ. Univ. Castilla - La Mancha), 1991. Es una fuente importante de información.
78. Stern, Erich: "Anormalidades mentales y educabilidad difícil de niños y jóvenes" Barcelona (Labor, col. Labor, 331) 1933.
79. Lemaître, A: "La vida mental del adolescente y sus anomalías" Madrid (F. Beltrán ed.) 1933, 2ª ed.
80. Ibid. pp. 232 - 254.

81. La obra de Barbens es muy amplia e interesante, abordando numerosos problemas de la psicología y pedagogía candentes a principios de siglo. v. Fedi i Molleví, Rosa: "El pare Francesc de Barbens i 'Los enfermos de la mente'", Gimbernat, 1988, 10, pp. 143-163.
82. Barbens, P.Francisco de: "Curso de psicología escolar para maestros" Barcelona (L. Gili, ed.) 1916.
83. v.pp. 268-279; 352-362; 392-409.
84. Jaén, Juan; Peinado, José: "Manual de Paidología" Madrid (M. Aguilar) 1935, 2ª ed. v. Carpintero, Helio: "Historia de la Psicología en España" Madrid (Eudema) 1994, pp. 225-226.
85. Peinado, José: "Paidología. Psicología Infantil" México (Porrúa) 1967, 6ª ed. v.t. Marín, Teresa, loc. cit. p. 267-268.
86. Robin, Gilberto: "El niño sin defectos (Estudio psicológico) Madrid (F. Beltrán ed.) 1933.
87. Anderson, Harold, H: "Las clínicas psicológicas para la infancia en los Estados Unidos y la obra del doctor Healy". Madrid (Espasa Calpe) 1935.
88. Loosli-Usteri, Margarita: "Los niños difíciles y su medio ambiente familiar" Madrid (Espasa Calpe) 1938.
89. Viqueira, J. Vicente: "Introducción a la Psicología pedagógica" Madrid (F. Beltrán, ed.) 1926.
90. Viqueira, J.V: "La psicología contemporánea" Barcelona (Labor, col. Labor, 241) 1930. v. Carpintero, H: "Historia...", 1994, loc. cit. p. 177.
91. Sully, James: "Psicología pedagógica" Nueva York (D. Appleton y Cia) 1888.
92. Martínez Morás, A: "Semblanzas raciales (primera serie). Madrid (Tall. Espasa Calpe) 1930, v. pp. 157-166.
93. Baudoin, C: "El alma infantil y el psicoanálisis" Madrid (F. Beltrán, ed.) 1934.
94. Mira, Emili: "La psicoanálisi". Barcelona (Col. Monogr. Med, núms. 2 i 3), 1926; 2ª ed. 1935; 3ª ed. 1974 (ed. 62)
95. Murchison, Carl, dir. "Manual de Psicología del niño". Barcelona (F. Seix, ed.) 1935. 1163 pp.
96. Conde López, V; García Cantalapiedra, M.J; Macías Fernández, J.M: "Aproximación al estudio de las instituciones psiquiátricas vallisoletanas desde su origen a la actualidad" Informaciones Psiquiátricas, 1990, (núm. 122) pp. 359-364.
97. Rodríguez Pérez, E: "La asistencia psiquiátrica en Zaragoza en el siglo XIX". Zaragoza (Inst. Fernando el Católico) 1980, p. 67. v.t. Antón Fructuoso, P: "Almacén de razones perdidas" Barcelona (Científico Médica) 1982, p. 196-216.
98. Sobre Juan Giné hay una amplia literatura. Sobre este congreso v. Corbella, J; Domènech, E: "El primer Congreso español de Psiquiatría (1883)" Bol. Inf. Inst. Med. Psicol. 1966, 7 (82), 9-14. Sobre Galcerán v. Domènech, E; Corbella, J: "La obra psiquiátrica de Arturo Galcerán Granés", Asclepio, 1969, 21, 157-171.
99. v. in El Protector de la Infancia 1884, 1 (10) 117-119 y (11), 133-135. Cit. en Orsola i Lecha, Emili: "Evolució de la pediatria catalana en el segle XIX", Barcelona, tesis, Univ. Barc. 1994, v pp. 459-460.
100. Calbet Camarasa, J.M: "Prensa médica en Cataluña en el siglo XIX" Barcelona, tesis UB, 1967, pp. 522 y 527.
101. v. Cabasés, Guadalupe: "Anàlisi de l'aportació de la Revista Frenopática Española, publicada a Catalunya al començament del segle XX, al progrés de la psiquiatria catalana". Barcelona, tesis, Univ. Barc. 1994. v. el capítulo: "Malalties mentals a la infància" pp. 147-150, 299-

308 y 657-673. La detección de estos trabajos ha sido facilitada por la consulta de esta tesis de Cabasés y por la obra, muy importante, de Parellada, Dídac: "L'obra psiquiàtrica catalana impresa a l'entresgle. 1875-1936" Barcelona (Glosa ed.) 1980, donde recoge 1517 citas de publicaciones psiquiàtricas, principalmente artículos. Es una obra básica de consulta. Lo citamos como (P).

102. v. in Revista Frenopática Española (RFE), 1903, 1, p. 319. (Parellada, 1186).
103. RFE, 1906, 4, pp. 91 y 93-94. (P, 1220 y 1221)
104. RFE, 1904, 2, 184-186. (P, 936) 121. RFE, 1904, 2, pp. 391-392. (P, 944)
105. RFE, 1903, 1, pp. 89-90. (P, 922)
106. RFE, 1905, 3, 48-50. En La Medicina de los Niños se publicó en diciembre de 1904. (P, 581)
107. RFE, 1907, 5, pp. 136-140. (P, 668)
108. RFE, 1903, 1, p. 223. (P, 672)
109. RFE, 1903, 1, p. 255. (P, 619); RFE, 1905, 3, pp. 391-392. (P, 628)
110. RFE, 1908, 6, 188-189. (P, 126)
111. RFE, 1911, 9, p. 120. (P, 1006)
112. Parellada, loc. cit. núms. 48, 49, 50.
113. Parellada, loc. cit. núm. 155.
114. v. in Revista de Ciencias Médicas, 1886, 12 (20), 615-619.
115. Parellada, loc. cit. núm. 56.
116. Rev. Cienc. Med. 1896, 22 (9), 193-199.
117. Parellada, loc. cit. núm. 45.
118. Elias de Molins, A: "Diccionario biográfico y bibliográfico de los escritores y artistas catalanes del siglo XIX" Barcelona, 1889-1895, 2 vols. v. t. I, p. 253.
119. v. in La Independencia Médica, 1879, pp.17-20.
120. v. in El Sentido Católico de las Ciencias Médicas, 1904, p. 184.
121. Parellada, loc. cit. núms. 16 y 17.
122. v. in Anal. Acad. Med. Barcelona, 1934, pp. 31-34.
123. Alzina Melis, J: "Vilajoana. Institut de Deficients" Barcelona (Tall. Henrich y Cia.) 1922
124. v. Paidoterapia, núm. de marzo de 1929. Cit. Parellada, loc. cit. núm. 175. Sobre Busquet v. Parellada, D: "El doctor Tomàs Busquet i Teixidor, fundador de la Clínica Mental de la Diputació provincial de Barcelona i de la Generalitat de Catalunya", Gimbernat, 1984, 2, pp.1-7.
125. An. Inst. Med. Farmac. 1931-1932, pp. 267-289.
126. Infancia Nostra, 1929, 8 (72), pp. 80-90. Recogido también por Piquer, J. loc. cit. núm. 1374.
127. Parellada, loc. cit. núms. 230-232.
128. Archiv. Terap. Enf. Nerv. Ment. 1907, 29, 140-147.
129. Annales Médico Psychologiques, 1911, II, p. 111. Cit. Parellada, núms. 686-688.
130. Hemos visto la separata en la biblioteca de la Reial Acad. Med. Catalunya, sin indicación de lugar de publicación.
131. But. Col. Met. Girona, 1918, pp. 31-35. cit. Parellada, núm. 619.
132. Revista de Medicina y Cirugía, 1909, pp. 146-149. cit. Parellada, núm. 1371.
133. Bios, 1930, pp. 657-675.
134. Infancia Nostra, 1923, p. 323 y Rev. Organoterapia, 1924, 69-82. cit. Parellada, núm. 1456.
135. La Vanguardia, 2.12.1915: "La neurastenia en los niños".
136. Ajuntament de Barcelona. Patronat Escolar: "Dibuix infantil", amb un estudi psicològic

- interpretatiu de l'expressió gràfica per A. Gelabert. 1936, 23 pp.
137. Barcelona (Publ. Inst. Orient. Prof. vol. I), 1921. 45 pp.
 138. Parellada, loc. cit. núms. 1488 y 1288.
 139. GMC, 1917, I, 115 y GMC, 1917, I, 117-119.
 140. Gaceta Médica Catalana (GMC), 1897, pp. 406-407.
 141. GMC, 1906, pp. 647-650.
 142. GMC, 1910, I, 455. y GMC, 1910, I, 455-456.
 143. GMC, 1906, II, 389-398 y GMC, 1910, II, 115-117.
 144. GMC, 1920, I, 185.
 145. Cardona, Lluís: "El mongolisme infantil. Tres cassos personals; els primers publicats a Espanya". Anal. Med, 1908, 392-398.
 146. Anal. Med. 1912, 334-362.
 147. Anal. Med. 1930, p. 375. Cit. Parellada, núm. 826.
 148. Revista Médica de Barcelona (RMB), 1924, II, p. 53.
 149. RMB, 1929, II, 303. v.t. Annales Médico Psychologiques, 1929, II, 182.
 150. RMB, 1936, I, 547 y RMB, 1930, I, 469.
 151. v. notas 161 y 177.
 152. Anal. Med, 1930, 1027-1028.
 153. Parellada, loc. cit. núms. 244 y 781.
 154. v. Piquer, J. loc. cit. pág. 389.
 155. Infancia Nostra (IN), 1933, febrer, 41-43.
 156. IN, 1923, (4), 106-108; IN, 1922, (8), 225-228.
 157. IN, 1922 (10), 290-293.
 158. IN, 1922, 202-205 y 232-234. Parellada, loc. cit. núms. 993, 994.
 159. Casassas, O; Ramis, J: "Metges de nens. Cent anys de pediatria a Catalunya" Barcelona (La Magrana) 1993, p. 268.
 160. IN, 1924, 3 (26), 37-45. v.t. Piquer, J. loc. cit. núms. 1795, 1796, 1798, 1801, 1802, 1805, pp. 387-388.
 161. Piquer. loc. cit. v. trabajos, 1800, 1804, 1806, 1797 y 1794.
 162. Piquer, loc. cit. núm. 1803, v.t. Arxius de Psicologia i Psiquiatria Infantil (APPI), 1934, 2 (7), 14-21.
 163. Bassols, Claudio: "Els falsos anormals" IN, 1924, 6-7
 - Bassols, C: "Institut de nois anormals", APPI, 1933, 1 (2), 17-19.
 - Bassols, C: "L'examen psicològic al Tribunal Tutelar de Menors", APPI, 1933, 1 (3), 1-14.
 - Bassols, C: "La fórmula algebraica del nen", APPI, 1934, 2 (5), 1-5.
 164. Domènech, Edelmira; Corbella, Jacint: "Els 'Arxius de Psicologia i Psiquiatria Infantil' (1933), una revista poc coneguda". Gimbernat, 1992, 18, 195-198.
 165. IN, 1932, (4), 1-4.
 166. v. principalmente: Trinchet, R: "Contribución al estudio de la personalidad en los menores delincuentes". APPI, 1933, I (1), 3-24. y Trinchet, R: "La fam i la misèria considerats com a factors delictògens en els menors" APPI, 1934, 2 (5), pp. 13-30 y (7), pp. 1-6.
 167. Moragas, Jeroni: "La descoberta del món exterior", APPI, 1933, 1 (3), 15-20.
 168. Ysart, Xavier: "Llibertat vigilada i tutela en vigilància exercida pel Tribunal Tutelar de Menors", APPI, 1934, 2 (4), 26-38.
 169. Pérez Vitoria, Octavio: "La nueva legislación italiana sobre Tribunal de Menores" APPI,

1935, 3 (8), 12-24.

170. Sobre Lafora v. Moya, Gonzalo: "Gonzalo, R. Lafora. Medicina y cultura en una España en crisis" Madrid (Univ. Aut. Madr.) 1986.

171. v. Moya, G. loc. cit. pp. 203-213, en que aborda principalmente los aspectos de Psiquiatría Infantil de Lafora.

172. Castillo, J.J: "Ciencia y proletariado. Escritos escogidos de Jaime Vera" Madrid (Ed. Cuadernos p. Diálogo) 1973. pp. 300-304.

173. Pro Infantia, 1912, 4 (41), 567-572.

174. v. Piquer, J: loc. cit. núms. 1491-1497 y 1773.

175. Juarros, C: "La crianza del hijo" Madrid (El Mundo Latino) 1919, (1ª ed); 1930 (2ªed.).

176. Giral, Francisco: "Ciencia española en el exilio (1939-1989)" Barcelona (Centro Invest. y Estudios Republicanos - Anthropos) 1994. p.258.

177. Pascual del Roncal, F: "Manual de Neuro-psiquiatría Infantil". México (la Casa de España) 1940., 380 pp. (2ª ed. 1952, La Prensa Médica Mexicana, 404 pp.).

178. Mira, E: "Psicología evolutiva del niño y el adolescente" Buenos Aires (El Ateneo) 1941.

179. La bibliografía sobre Mira es muy extensa. v. principalmente:

- Iruela, Luis M: "Doctor Emilio Mira y López. La vida y la obra" Barcelona (Univ. Barc. Publ.) 1993.

- Carpintero, Helio: "Historia de la Psicología en España" Madrid (Eudeba) 1993. pp. 272-281. El título del capítulo es claro: "Emilio Mira como psicólogo"

- Sáiz Roca, Milagros; Sáiz Roca, Dolores: "El establecimiento de la psicología científica en España" Barcelona (E. Fabregat ed.) 1993. pp. 133-144 y 184-189, con una bibliografía detallada de la obra de Mira.

- Domènech, E; Corbella, J: "L'aportació d'Emili Mira al progrés de la psiquiatria infantil a Catalunya", Gimbernat, 1995, 23, 53-63.

180. v. in An. Inst. Orient. Prof. Barc. 1920, I (1), 93-99.

181. Mira, E: "Manual de Psicología jurídica" Barcelona (Salvat) 1932.

182. v. in Archiv. Neurobiol. 1920, 1, pp. 129-147 y 356-380.

183. Mira, E: "Pruebas para la determinación del tipo de inteligencia en los niños" Actualidad Médica, 1926, 3, 225-246. v.t. Iruela, loc. cit. pp. 403-409.

184. Mira, E: "Oligofrenias" Rev. Psicol. Pedagog. 1935, 3, 19-41.

185. Mira, E: "El niño que no aprende" Buenos Aires (Kapelusz) 1947.

186. Universitat de Barcelona. "Anuari 1934-1935", Barcelona (Tip. Occitana) 1934. v. pp. 118, 133-134 y 136-138 (Pedagogía); 295, 337-338, 348-349 y 370 (Medicina) y 224 y 249-250 (Derecho).

187. Sobre esta etapa v. t. Folch i Camarasa, Lluís: "Notes per a una història de la psiquiatria infantil catalana" Act. I Congr. Int. Hist. Med. Catal. Barc, 1970, III, 331-338. v.t. Bacardí i Pons, R: "Els inicis de la psiquiatria infantil a Catalunya", Act. I Congr. Int. Hist. Med. Catal. 1970, II, 395-396. v.t. Bernardo, M; Casas, R: "Historia de la Psiquiatria a Catalunya" Barcelona (Univ. Barc.) 1983. p. 83.

188. v. el texto en un anuncio, de página entera (pág. 17 fuera texto) del núm. 85 de las Monografies Mèdiques (1935).

189. Strauss, Alfred: "Introducción al estudio de la pedagogía terapéutica" Barcelona (Labor) 1936.

190. v. in Rev. Psicol. Pedagog. 1935, 3 (11), 265-266.

191. v. in. Rev. Psicol. Pedagog. 1935, 3 (11), 235-250.
192. Oliver Brachfeld, F: "El examen de la inteligencia en los niños" Gerona (Dalmau Carles Pla, eds.) 1936.
193. v. Carpintero, H: "Historia...", 1994, loc. cit: 282-287.
194. Moragues, Jeroni: "La Infància Anormal" Barcelona (Col. Monografies Mèdiques, núm. 67, 1933. v. p. 5.
195. RMB, 1934, 1, 434-438.
196. RMB, 1936, I, 89-90; RMB, 1936, I, p. 57; RMB, 1930, I, p. 469.
197. Arxius de Psicologia i Psiquiatria Infantil (APPI), 1933, 3, 15-20.
198. APPI, 1933, 1, p. 32.
199. Anal. Med. 1931, p. 554.
200. Anal. Med. 1932, pp. 720-722.
201. Casassas, O; Ramis, J: loc. cit. nota 159, pp.290-291.

Publicat a Gimbernat, 1994, 22, 61-104

LA CLASSIFICACIÓ DE LA PSICOPATOLOGIA DELS ESCOLARS DE JEAN PHILIPPE I G. PAUL BONCOUR (1905)

Edelmira DOMENECH i LLABERIA

Es diu d'aquests dos autors francesos que foren els qui inventaren la paraula "subnormal". Però el que en tot cas podem demostrar és que Jean Philippe i Paul Boncour, el 1905, crearen una classificació dels trastorns mentals del nens dins de l'àmbit escolar que és prou interessant.

Dita classificació està exposada en un manual que publicaren conjuntament l'any 1905 i que té per títol: "Las anomalías mentales de los escolares" (1). 1905 era l'any que a França Alfred Binet publicà l'escala psicomètrica que duu el seu nom i que segueix vigent avui, després de més de vuitanta anys. L'escala de Binet valora l'edat mental i fou construïda amb la finalitat de separar els nens que eren capaços de seguir una escolaritat dels que no ho eren. Es probable que la publicació al mateix moment del test de Binet i de la classificació de Philippe i Boncour tingués un mateix origen: la promulgació, a la França de començament de segle, d'una llei que declarava l'obligatorietat de l'ensenyament.

La invasió de les escoles per nens de tot tipus va estimular el buscar solucions per a molts nens que no podien adaptar-se. Aquesta preocupació cristal·litzà deu anys més tard en un moviment en favor de les escoles de subnormals. En el pròleg de la tercera edició de l'obra de Philippe i Boncour, els autors diuen que reediten aquest manual per a que serveixi de guia als qui tinguin la intenció de dedicar-se als nens subnormals (2). Precisament la traducció de la tercera edició al castellà que va ser feta per Mariano Roig és la que ens ha arribat a les mans i comentarem aquí.

ELS AUTORS

El primer signant, Jean Philippe, era un metge francès que es dedicà per una banda a estudiar problemes de psicologia bàsica i per altra a qüestions psicopedagògiques. Escrigué en diverses revistes de l'època: "Revue pédagogique", "Revue scientifique", "Revue encyclopédique" i la que més, "Revue philosophique" (3). Dintre de la primera línia dels seus treballs publicà diferents articles bastant citats: "Un recensement des images mentales" (1897), "L'organisation de nos mouvements" (1899), "Qu'est-ce qu'une image mentale" (1902) que va refondre més endavant en un llibre titulat: "L'image mentale:

évolution et dissolution" (Paris, 1903). També publicà: "L'audition colorée des aveugles" (1894), "La conscience dans l'anesthésie chirurgicale", "Pour et contre la psychophysique" (1909) i "Sur une illusion musculaire", aquesta obra en col.laboració amb Jean Clavière (1895).

Dintre de la seva segona línia, la psicopedagògica, li coneixem els treballs següents: "Un médecin pédagogue au XVIIème siècle: Jean Verdier". Aquest és un estudi d'història de Psicologia a Ginebra (1910). D'un caire més psicopedagògic són: "Les petits vagabonds" (Conf. a l'Exp. de L'Enfance) París, A. Malverge (1901); "La véracité des enfants" (in "Correspondance de l'instruction Primaire" 1892, pp. 57-58) (4); "Rôle pédagogique du professeur de gymnastique" (1911); "Les enfants subnormaux" (1912).

A més té tota una altra sèrie d'obres psicopedagògiques fetes en col.laboració. El coautor més assidu fou Paul Boncour, el mateix que signa el llibre que comentem. Altres obres publicades juntament amb Boncour són les següents: "Les écoliers esthéniques" (Gazette des Hopitaux, 28 Mars 1905); "L'éducation des écoliers mentalement anormaux" (Revue Internationale de l'Enseignement, Març 1905); "Genèse du mensonge chez les écoliers mentalement anormaux" (in Annales Médico-Psychologiques, février 1905) (5), "L'éducation des anormaux" (Paris, 1910); "Principes d'éducation physique, intellectuelle et morale" (Paris 1911), traduïda al castellà per Vicente Pinedo, i l'obra que es comenta aquí: "Les anomalies mentales chez les écoliers" (1905). La seva tercera edició fou traduïda al castellà per Mariano Roig i la revisió literària és també de Vicente Pinedo (1916).

EL MANUAL

Es tracta d'un llibre de cent seixanta pàgines, amb bastantes notes molt ben fetes a peu de pàgina i un índex al final, dividit en sis grans capítols. El primer es titula classificació general i els altres cinc corresponen exactament a cadascuna de les cinc grans categories que l'autor considera dintre de les anomalies mentals dels escolars. Hi afegeix un capítol de conclusions al final i un altre d'introducció al començament que denomina "exordio". Tot el manual està marcat per la preocupació per a classificar els escolars portadors de patologia mental, per a definir amb precisió categories psicopatològiques i per a diferenciar les patologies amb base orgànica de les que no en tenen. Es un manual de lectura fàcil on els conceptes que s'aporten estan clarament definits i la delimitació de les categories és molt precisa.

Es pot valorar molt positivament dintre de cada categoria la descripció clínica que fan els autors. Denoten tenir una gran experiència de tracte amb aquest tipus de malalts. La majoria de síndromes que descriuen es poden reconèixer perfectament tot i que avui se'ls denomini de manera diferent. Es detecta la

influència d'algun clínic de la generació anterior, i més concretament de la de Bourneville (6).

LES CLASSIFICACIONS

Els autors del llibre es dedicaren a classificar les anomalies mentals dels escolars des de la primera edició del seu tractat.

En la tercer edició la paraula classificació apareix solament a l'índex quatre vegades, i al llarg del llibre multitud de cops. El tema els obsessiona: "interesa ante todo definir exactamente los diversos tipos de niños que se pretende mejorar, transformar o reformatar y clasificarlos metódicamente" (7).

Ens podríem preguntar d'on ve aquesta preocupació per les classificacions.

La resposta no sembla difícil. Feia sis anys que Kraepelin havia publicat la seva classificació de les malalties mentals en tretze categories i quaranta vuit subcategories dintre de la sisena edició del seu tractat de psiquiatria, l'any 1899 (8). La classificació de Kraepelin havia despertat un gran interès internacional a la seva època. En ella introduïa els conceptes de demència precoç i de psicosi maniaco-depressiva que foren molt discutits. De la classificació kraepeliana de l'any 1899 arrenquen les grans classificacions neokraepelianes actuals DSM-III i ICD-9.

Al començament del segle XX la influència de Kraepelin damunt de la psiquiatria europea i americana era molt gran. L'any 1901 el "Journal of Mental Science" feia referència a la classificació de les malalties mentals de Kraepelin (9). Fou més tard quan es començà a dubtar de la utilitat de les classificacions en psicopatologia. Aquestes caigueren en l'oblit. Tornà a reprendre l'interès per les classificacions quan a rel de la segona guerra mundial esdevingué necessari classificar els nombrosos malalts mentals en els exèrcits. Acabada la guerra es considerà oportú buscar un sistema unificat de classificació.

Davant d'aquesta necessitat, l'any 1951 la classificació ICD incloïa per primera vegada a les malalties mentals en la seva sisena classificació o ICD-6; l'any següent, el 1952, la DSM-I feia el mateix. A partir d'aquest moment va créixer l'interès per les classificacions categorials i multiaxials: DSM-III-R (10) i ICD-9 (11). Però les classificacions categorials ja existien a primers de segle.

La classificació dels nens amb anomalies mentals de Philippe i Boncour és també una classificació categorial. Precisament els autors insisteixen en la importància de definir i de delimitar molt clarament les categories.

DELIMITACIO DEL CONCEPTE D'ESCOLAR MENTALMENT ANORMAL

El grup que Philippe i Boncour descriuen com "escolar mentalment anormal" no inclou als deficients profunds i mitjans d'avui. Això ho deixen molt clar: "El grupo que vamos a describir lo constituyen escolares y no pensionistas de asilo" (12).

Vegem ara quins grups de retardats mentals podien entrar a formar part del grup d'escolars mentalment anormals segons la nomenclatura de l'època. La classificació de deficiència que se seguia en aquell temps era la que havia proposat Bourneville (13) i que comprenia els cinc grups següents: **idiòcia absoluta** (nens que no arriben a reconèixer els pares i que només tenen una vida vegetativa), **idiòcia profunda** (nens que poden caminar però no aprenen a parlar); **imbecil-litat pròpiament dita** (nens que arriben a enraonar encara que el seu llenguatge és deficient); avui en diríem deficiència mitjana; **imbecil-litat lleugera o retard intel·lectual** (tenen unes aptituds intel·lectuals que estan per sota de les dels nens de la seva edat; avui serien retards superficials); s'hi afegia un cinquè grup d'**inestabilitat mental** (nens que no paren de moure's ni mentalment ni físicament i que deuriem ser hiperquinètics). Unicament els dos darrers grups de Bourneville entrarien a formar part dels escolars mentalment anormals.

Una característica important del grup descrit per Philippe i Boncour era la seva possible recuperació. Els "idiotes" i els "imbècils" pròpiament dits de Bourneville eren considerats incurables. En canvi els dos darrers grups eren educables i se'ls podia guarir. El lloc dels primers era l'asil, el dels segons l'escola. "Repetimos el hecho como característico: después de aplicado el tratamiento médico-pedagógico, vuélvese apto el escolar anormal para beneficiarse de la educación normal" (14).

Però a diferència dels escolars normals, els anormals no estan adaptats a l'escola abans del tractament. I això és una constant que els caracteritza: la seva dificultat d'adaptació. Aquesta els feia ser, sense tractament, possibles candidats a la delinqüència. Els autors ens parlen de "criminals joves."2 (15) i en un altre moment de "delinqüència precoç" (16).

El tractament que s'havia d'aplicar als nens mentalment anormals a l'escola era mèdico-pedagògic (17). Es necessitava, deien, la col·laboració dels metges i dels pedagogs per arreglar aquests nens. Els autors insisteixen molt sobre aquest punt al llarg del seu manual. No són suficients ni els pedagogs ni els metges tot sols. Fan falta els uns i els altres al mateix temps.

Els metges eren necessaris perquè Philippe i Boncour creien que els trastorns que presentaven els infants mentalment anormals a l'escola tenien una base orgànica, una alteració dels centres nerviosos superiors que és la causa de la seva

inadaptació al medi ambient.

La lesió pot ser congènita o adquirida o bé pot ser únicament un retard en el desenvolupament del sistema nerviós (el que avui en direm immadura). Però, sigui del tipus que sigui, sempre hi ha una organicitat. "¿Cuál es la característica de todos estos niños? La de ser enfermos del sistema nervioso" (18).

El concepte d'anormal de Philippe i Boncour no coincideix amb el d'altres autors de la mateixa època. Decroly per exemple que era en aquell temps director de l'Institut d'ensenyament especial en Brussel·les tenia un concepte molt més ampli de nen anormal en el que hi cabien els imbècils, els deficientes sensorials, els deficientes intel·lectuals de qualsevol grau i els epilèptics (segons exposà al Congrés Internacional d'assistència als alienats a Anvers l'any 1903) (19).

LES CATEGORIES D'INFANTS MENTALMENT ANORMALS SEGONS PHILIPPE I BONCOUR

Aquests autors establiren cinc grups o categories que descriurem breument.

Categoria primera: endarrerits intel·lectuals, inestables i astènics.

Aquí de fet els autors de la classificació reuneixen a tres grups diferents en una categoria única.

El retardat intel·lectual d'aleshores seria el deficient superficial d'ara. Comparant-lo en la seva època, correspondria al grup quatre de la classificació de Bourneville. Són nens que passen inadvertits abans del període escolar. Els pares no s'adonen de l'anomalia durant la primera infància, que ells consideren fins a set anys. Al col·legi són lents i no aprofiten l'ensenyament: "entró ignorante en clase e ignorante saldrá de ella" (21). Diuen que se'ls ha de detectar aviat per a poder-los tractar però no exposen com se'ls tracta.

En descriure l'escolar inestable els autors fan una excel·lent exposició clínica de la síndrome hiperquinètica: la impulsivitat, el dèficit atencional, la mobilitat física exuberant etc... A l'escola els descriuen com a indisiplinats: "vienen a clase para todo menos para escuchar" (22). Aquesta descripció és una vegada més una còpia de Bourneville. Consideren com a malalts a aquests nens inestables que pertorben la classe i que són futurs inadaptats socials degut a la seva inestabilitat i al seu desequilibri psíquic.

L'astènic és l'escolar inactiu i apàtic. Aquest és un grup heterogeni on cabrien diferents patologies actuals, inclosa la depressió infantil. En el capítol es fa

menció a les paraules depressió (23) i neurastènia (24). És interessant la valoració que fan d'aquests trastorns dintre del concepte de l'època: els autors consideren aquests nens com a malalts i no com a ganduls.

Categoria segona: l'escolar epilèptic i l'escolar histèric

Philippe i Boncour dediquen a l'epilèpsia bastant més extensió que a la resta de patologies dintre l'escola. Això ens fa pensar en la importància que devien tenir llavors aquests trastorns dintre de l'àmbit escolar. També aporten diferents casos clínics com a il·lustració de diversos tipus d'escolars epilèptics.

Descriuen dues formes freqüents de manifestació epilèptica a l'escola: crisis paroxístmiques de duració breu on inclouen formes de pseudoabsències i comportaments postparoxístmics especialment després de paroxismes nocturns que passen desapercebuts. També descriuen la impulsivitat i la "còlera" (25) dels epilèptics i fan el diagnòstic diferencial amb altres formes de còlera i impulsivitat.

La histèria és considerada únicament en les seves manifestacions a l'escola. Tot i amb això la descripció clínica de la histèria infantil és molt més rica que en els llibres actuals. No és estrany ja que a les darreries del segle XIX la histèria fou un tema de gran interès. I aquest interès perdurava a començament del XX. Els autors insisteixen en la importància de la detecció de la histèria a l'escola pel fet d'estar els escolars en una etapa evolutiva en la que un tractament mèdicopedagògic permet guarir la malaltia. "El histerismo en el niño no es perdurable" escrivia Charcot (26). El diagnòstic concret de la histèria cal fer-lo durant el període escolar, escriuen Philippe i Boncour. També fan referència a la coneguda epidèmia de tremolor histèric escolar a Zurich l'any 1906 (27).

Categoria tercera: estats intermedis escolars subnormals

La paraula "subnormal", creada i emprada per Jean Philippe i Paul Boncour, té molt poc a veure amb l'accepció que avui es dona a aquest mot. El subnormal de Philippe i Boncour era tan poc "subnormal" que ara no serviria com a insult en la boca dels nens escolars actuals.

El subnormal era pels nostres autors el nen quasi normal, és a dir el que estava a la frontera entre el normal i l'anormal.

Consideraven molt important el diagnòstic precoç d'aquests infants (28), perquè segons el tractament mèdic i pedagògic que s'apliqués, el subnormal esdevindria normal o bé cauria en la "ruina intel·lectual i moral" (29). Referint-se a la intervenció pedagògica comenten que en les escoles denominades "escuelas

primarias" els subnormals acabaven essent anormals: en canvi en les escoles nomenades "liceo" les mateixes anomalies quedaven estacionàries o desapareixen "porque se ocupan inteligentemente del niño subnormal" (30).

Amb la visió organicista clara dels autors, l'anormal presentava sempre una alteració perceptible del sistema nerviós central; en el subnormal també hi havia una base orgànica, però era mínima. Probablement es podrien incloure tots aquests infants dintre del rètol que es denominà més tard de "disfunció cerebral mínima".

Dintre de la categoria de subnormals els autors del llibre donen cabuda als grups següents:

- Les formes més lleus de les anomalies mentals dels escolars.
- Els nens excèntrics o originals. Són els que Manheimer denominava "degenerats mentals" (31).
- Els nens retardats amb buits o llacunes intel·lectuals. Es el cas per exemple del nen inhàbil com el "patito de la clase" (32). Ara es parlaria de retard psicomotriu.
- Els nens desmotivats: "insensibles al estímulo" y con "pereza de espíritu" (33).
- Els que presenten qualsevol forma d'infantilisme.

Els autors opinen que tots aquests grups de nens necessiten uns mètodes especials d'ensenyament. Es precis el diagnòstic precoç mèdic i pedagògic mitjançant un "riguroso método de observación" (34). Insisteixen aquí una vegada més en els tractaments conjunts mèdics i pedagògics.

Categoria quarta: els retardats pedagògics

La inclusió d'aquesta categoria fou un motiu de discussió en el seu temps. No forma part pròpiament dels escolars anormals. La constitueixen nens ignorats, no anòmals. El concepte de retard pedagògic no és original dels autors com el de subnormal. Es copiat d'un altre autor que citen: el Dr. J. Demoor. I comprèn dos subcategories:

- El nen normal amb un desenvolupament més lent per manca d'estímuls, com per exemple l'assistència irregular a l'escola. Vindria a ser un retard psicosocial.
- I el nen que no sap escriure, ni llegir, ni comptar però sense cap evidència de lesió cerebral.

Aquests nens son retardats pedagògics, no mèdics i no creaven cap mena de problema quan la instrucció era facultativa, però a partir del moment en que fou obligatòria "la cuestión ha cambiado de aspecto, necesítase a menudo diploma para encontrar más tarde un modus vivendi". (35). La llei d'ensenyament primari a França exigia que tot nen assistís a l'escola i s'hi quedés, i "jamás en grado cualesquiera de enseñanza, las tortugas ocasionaron tantas preocupaciones (36). Però la recuperació dels retardats pedagògics pertany a la pedagogia, no a la medicina. "Ignorar la regla de tres y desconocer las letras no es lesión del sistema nervioso" (37) i "el médico no tiene nada que ver con ellos" (38).

Categoria cinquena: anomalies morals

La componen un grup de nens que actualment estarien classificats dintre de les alteracions del comportament i de les conductes "acting-out". Els autors separen els que no són malalts dels que tenen alguna alteració orgànica i el limiten a descriure un sol grup: el de la mentida patològica. Tracten el tema de forma amplia en tretze planes. Recordem que constituïa un tema molt ben conegut per ells i sobre el que havien publicat anteriorment (39). No és d'estranyar per tant que sigui un dels passatges del llibre més complets i més ben analitzats.

CONCLUSIO

El llibre sobre "las anomalías mentales de los escolares" es publicà en un moment important de la història de la psicopedagogia. A França acabava de promulgar-se la llei que declarava l'ensenyament obligatori per a tots els nens sense excepció. A Europa hi havia un corrent ampli de renovació pedagògica amb la creació d'escoles noves: les de Decroly a Bèlgica, de Lietz i Winneken a Alemanya, de Montessori a Itàlia. Tambés les del Padre Manjón a Granada, i, a Catalunya, la de Francesc Flos i Calçat als afores de Barcelona i la d'Alexandre Galí a Terrasa, entre altres. A més a més era una època també marcada per un increment important de les publicacions paidopsiquiàtriques (40).

L'obra de J. Philippe i P. Boncour té el gran mèrit de cridar l'atenció sobre un grup particular de nens que necessitaven unes tècniques diferents d'aprenentatge. Aquest era un problema social important a començament de segle com ho està essent avui. La llei d'integració espanyola promulgada fa poc no resol pas aquest problema millor que ho feien llavors.

A finals, com a començaments, del segle XX el problema de l'educació dels nens educables però amb característiques especials està per a resoldre, malgrat la seva transcendència i malgrat el risc que segueixen tenint aquests infants d'engruixir el grup de joves marginats. Aquest continua essent un problema de considerables dimensions tot i els progressos de la medicina i de la pedagogia en quasi cent anys.

NOTES

1- Jean Philippe i G. Paul-Boncour: "Las anomalías mentales en los escolares". Traducción castellana de la tercera edición francesa por Mariano Roig. Barcelona, librería y tipografía médicas. 1916. La primera edición es de 1905.

2- Loc. cit. p. IX.

3- Enciclopedia Universal Ilustrada. Madrid. Espasa-Calpe, S.A. v. t. 44, p. 381.

4- Loc.cit. p. 139. Nota a peu de página.

5- Idem.

6- Que cita a pp. 5, 21 i 39.

7- Loc. cit. p. 7.

8- Veure: Blashfield, R.K. (1984). "The Classification of Psychopathology: Neokraepelian and Quantitative Approaches". New York. Plenum Press. p. 10.

9- Idem.

10- Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Third Edition-Revised). DSM-III-R. American Psychiatric Association. Washington, D.C. 1987.

11- Mental Disorders: Glossary and guide to their classification in accordance with the Ninth Revision of the International Classification of Diseases. World Health Organization. Gènova 1978.

12- Philippe i Boncour, loc. cit. p. 29.

13- Loc. cit. pp. 21-25.

14- Loc. cit. p. 29.

15- Loc. cit. p. 2.

15- Loc. cit. p. 2.

16- Loc. cit. p. 3.

17- Loc. cit. p. 29.

18- Loc. cit. p. 18.

19- Loc. cit. p. 16, notes.

20- Loc. cit. p. 36.

21- Loc. cit. p. 40.

22- Loc. cit. p. 47.

23- Loc. cit. p. 52.

24- Loc. cit. p. 54, 55, 56.

25- Loc. cit. p. 79.

26- Loc. cit. p. 89.

27- Loc. cit. pp. 90-91.

28- Loc. cit. p. 102.

29- Loc. cit. p. 108.

30- Loc. cit. p. 96.

31- Manheimer, M. "Troubles mentaux de l'enfance". Paris 1899. Citat per Philippe i Boncour, p. 97.

32- Philippe i Boncour, loc. cit. p. 98.

33- Loc. cit. p. 99.

34- Loc. cit. p. 103.

35- Loc. cit. p. 122.

36- Loc. cit. p. 123.

37- Loc. cit. p. 124.

38- Loc. cit. p. 125.

39- Philippe, J. "La véracité des enfants" in *Correspondance de l'Instruction Primaire 1892*. I també: Philippe, J; Boncour, P: "Genèse du mensonge chez les écoliers mentalement anormaux", *Annales Médico-Psychologiques*, février 1900.

40- Domènech, Edelmira (1987). "Augusto Vidal-Perera, análisis del primer texto español de psiquiatria infantil (1907)". V. Domènech, E; Corbella, J; Parellada, D: (eds) "Bases históricas de la Psiquiatria Catalana Moderna". Barcelona, PPU. 1987. 307-319.

Publicat a Gimbernat, 1988, 10, 115-128

AUGUSTO VIDAL PERERA: ANALISIS DEL PRIMER TEXTO ESPAÑOL DE PSIQUIATRIA INFANTIL (1907)

Edelmira DOMENECH

El primer texto español de psiquiatría infantil se publicó en Barcelona en 1907, escrito por Augusto Vidal Perera. Se trata de un autor poco conocido, procedente del campo de la pedagogía, interesado por los niños que, sin ser considerados deficientes graves, tenían dificultad para seguir la enseñanza. Se dio cuenta que muchos niños que no seguían en clase no podían ser considerados como retrasados, aunque pudiera existir algún tipo de patología mental. Tiene el mérito de haber introducido en nuestro medio, a principios del siglo actual, la idea de que el campo de la patología mental en los niños es mucho más amplio que el de la deficiencia. Pensamos que su texto de Psiquiatría infantil es el primer tratado monográfico sobre el tema escrito por un autor español.

En este trabajo queremos señalar esta labor de pionero; valorar el interés de la obra en su tiempo, que tuvo cuatro ediciones en pocos años; analizar las diferencias entre la primera (1907) y la última (1919); y señalar otros aspectos relacionados con la misma.

I. El contexto científico del primer tratado de Psiquiatría Infantil

A) El marco paidopsiquiátrico:

La obra aparece en la primera década del siglo XX, que precede la primera guerra mundial. Corresponde a una época en la historia de la psiquiatría infantil, que en otro lugar, hemos denominado "etapa de consolidación de la psiquiatría infantil". Damos este nombre al período que comprende las dos últimas décadas del siglo XIX y las dos primeras del XX (1880-1920). Se caracteriza por un incremento muy notable de las publicaciones de carácter paidopsiquiátrico; una diversificación del contenido de la especialidad, la aparición de los primeros textos específicos de psiquiatría infantil. Recordemos cuales son las obras.

Los dos primeros textos de psiquiatría infantil, publicados con carácter independiente, que conocemos datan de 1887, veinte años antes de la obra de Vidal Perera. Son los libros de Filibiliu i Emminghaus. Pierre N. Filibiliu es un

autor francés prácticamente desconocido. En el año 1887 publicó en París un libro de 119 páginas "Contribution à l'étude de la folie chez les enfants". Podemos dividir la obra en dos partes, una primera de texto (73 páginas) y una segunda de casuística (42 páginas), aparte 4 páginas de bibliografía. Concede una considerable importancia a los factores hereditarios como causa de patología mental infantil. Filibilliu trata extensamente los aspectos etiológico y de sintomatología clínica y muy brevemente el terapéutico. Vidal Perera, que recoge el interés de los factores hereditarios, insiste mucho en la vertiente terapéutica-pedagógica y mucho menos en lo propiamente psicopatológico.

El mismo año se publica otro manual en Alemania, el de H. Emminghaus "Die Psychischen storungen des Kindesalters". Su autor es relativamente conocido, pero dentro de su amplia obra este tratado de psiquiatría infantil pasó casi desapercibido y tuvo un eco muy escaso fuera del mundo cultural germánico. No obstante es una obra clarividente y valiosa. Vidal Perera probablemente no conoció su existencia. No lo cita en la bibliografía de la edición de 1919. Además la clasificación que presenta Vidal Perera es muy distinta de la clasificación etiológica (origen orgánico y psicológico) que ofrece Emminghaus.

Un año más tarde Moreau de Tours publica en Francia un extenso manual de Psiquiatría infantil, de 444 páginas, "La folie chez les enfants", que ha pesado a lo largo de la historia de la especialidad y es a menudo citado, sobre todo por autores franceses, como el primer tratado de psiquiatría infantil en el mundo. Entre esta obra y la de Vidal Perera conocemos además la publicación de otros textos de psiquiatría infantil así los de A. Gaubert (Toulouse, 1894)¹, W.W Ireland (Filadelfia, 1898)², M. Manheiner (París, 1899)³ y Th. Ziehen (Berlín, 1906)⁴. También el de B.K. Rachford "Neurotic disorders of childhood" (Nueva York, 1905), y el de L.H Guthrie (Londres, 1907)⁵. No hallamos cita de ninguno de ellos en el texto de Vidal Perera. En cambio menciona la obra de Suttleword "Les enfants anormaux au point de vue mental", en traducción francesa (Bruselas, 1904). Y entre textos posteriores cita, en la edición de 1919, el texto de G.R. Lafora "Los niños mentalmente anormales" (Madrid, 1917) y la traducción del de Demoor "Los niños anormales y su tratamiento educativo" (1918)⁶.

Como vemos el libro de A. Vidal Perera surgió en un momento de eclosión de textos paidopsiquiátricos. Cuando publicó su primera edición es probable que no conociera -por lo menos no se deduce del análisis de su obra- los demás textos contemporáneos previos a su libro. Sin embargo el hecho de que en la misma época surjan en diversos países europeos manuales semejantes, cuando no los había antes, nos permite suponer que éste es el período en que cristaliza el saber psiquiátrico infantil que se había ido gestando y preparando a lo largo de todo el siglo XIX.

Otro aspecto, que caracteriza esta etapa 1880-1920 es el contenido de las

publicaciones de paidopsiquiatría. Al principio el tema que domina, por encima de los demás, es el de la histeria. La influencia de Charcot en la Salpêtrière produce un fuerte impacto en los estudiosos de la patología mental infantil. Las publicaciones sobre histeria infantil crecen hasta 1900, declinando después. Vidal Perera recoge estos conocimientos en el capítulo 24º de su compendio, que es el último de la primera edición. Lo titula "La sugestión, el hipnotismo, el método hipno-pedagógico". Más adelante lo comentaremos.

En los primeros años del siglo actual surgen tres grandes líneas de interés en el contenido de los estudios paidopsiquiátricos: --) la valoración de la demencia precoz y las esquizofrenias; --) el inicio del movimiento psicoanalítico; y --) la medida de la inteligencia, mediante tests. Vidal Perera recoge únicamente este tercer aspecto, el de los tests. También es el que tiene una mayor relación con la orientación fundamentalmente pedagógica del autor. Esta recogida de las aportaciones de la psicometría le obliga a ampliar su manual inicial. De las cien páginas que tiene de más la cuarta edición sobre la primera unas noventa corresponden a los aspectos de psicometría y psicodiagnóstico, recogiendo sobre todo las aportaciones de Binet y la escuela francesa. A pesar de ello la mayor influencia sobre la obra de Vidal Perera no procede de los campos de la psicología y la psicometría sino de la pedagogía.

B) El contexto pedagógico:

La obra de Vidal Perera surgió de hecho dentro de un doble marco: el paidopsiquiátrico y el pedagógico. Esta es una época en la que "se dio un impulso decisivo al estudio de la teoría y práctica educativa" ⁷. Encontramos una corriente muy amplia de renovación pedagógica alrededor de las denominadas escuelas nuevas. La idea central del movimiento era una crítica de los métodos rutinarios de enseñanza y la creación de una metódica pedagógica basada en las necesidades, la vida y la "psicología" del niño. Tales escuelas surgen en numerosos países. Quizá la primera "escuela nueva" es la que fundó en Inglaterra Cecil Redie en 1889. Pronto surgieron otras, así la de Decroly en Bélgica, Lietz y Winneken en Alemania, la de M. Montessori en Italia. En España debemos mencionar las escuelas del Ave María, del padre Manjón, en Granada. En Cataluña existe una cierta efervescencia. Destaca, por las repercusiones políticas e ideológicas que alcanzó, la "Escuela Moderna" impulsada por Francisco Ferrer Guardia. En la mayoría de casos se trataba de iniciativas privadas no asumidas por los gobiernos. En Cataluña, años más tarde, algunas tuvieron el respaldo de la Mancomunidad, lo que permitió una renovación pedagógica muy importante. En este contexto surgió, en Barcelona precisamente, el primer tratado español de psiquiatría infantil.

El afán de reforma pedagógica, de una situación escolar muy precaria en todo el país, tuvo su máximo exponente en Cataluña donde la reforma pedagógica se unió a un resurgimiento de la catalanidad. La primera Escuela Nueva en

Cataluña fue creada por Francisco Flos i Calçat en las afueras de Barcelona. En 1907 Pau Vila creó la "Fundació Horaciana d'Ensenyament". En 1906 se crea la Escola de Mestres de Joan Bardina. Poco después, en 1910 Alexandre Galí funda la Escuela Vallparadís en Terrassa⁸ . .

Por todo ello y por la procedencia del autor, la obra de Vidal Perera podemos situarla a caballo entre la psiquiatría y la pedagogía. Su Psiquiatría infantil es muy pedagógica. En contraposición otro texto suyo "Teoría y arte de la educación", de 1913, es una obra, podría decirse, "muy psicológica".

II. El autor

Los datos que hemos reunido sobre Augusto Vidal Perera son relativamente escasos. Sabemos que nació en Barcelona el 1 de junio de 1872. Nació en la calle de la Cucurulla núm. 2 y fué inscrito en el Juzgado del Pino (1872, fol. 299). Era hijo de Miguel Vidal y Grau, licenciado en Filosofía, natural de Riudoms (Baix Camp) y de Pilar Parera y Tarragó, natural de Gracia, pueblo del llano de Barcelona que sería anexionado a fines del siglo. Queremos precisar que el apellido materno consta como "Parera", aunque más tarde el autor utiliza la grafía "Perera". Probablemente, como en tantos casos en la época se trataba de una grafía no consolidada.

Otra precisión, respecto a su nombre, parece más importante. Al nacer se le inscribió con los nombres de "Alfredo, Miguel, Antonio". El nombre de "Augusto", con que firma sus obras, no aparece. Pero sabemos que cuando tenía 18 años inició un expediente de cambio de nombre. Se testimonió que toda su vida había utilizado el nombre de Augusto, y se procedió a la correspondiente rectificación, ante el juzgado de Reus, donde residía, el 24-XI-1890. Posiblemente por esta razón firma a veces como A. Augusto. Pasó su infancia en Reus, ciudad donde su padre ejercía como maestro y en la que aparece más tarde como "catedrático", probablemente de Instituto. Estudió el bachillerato en Reus. Después inició estudios en la facultad de Ciencias de Barcelona⁹.

Más tarde le encontramos como profesor de Escuela Normal de Magisterio. Tuvo una cierta actividad transhumante y deja huella de su paso por lo menos en cuatro escuelas. La primera es la de Barcelona, de la que fue secretario. El propio Vidal, en la portada del libro, nos dice que fue profesor de Psiquiatría Infantil en el mismo establecimiento. En el Anuario de la Universidad de Barcelona de 1907-1908 consta como "Auxiliar de Letras" y encargado de dos materias: Derecho y Legislación Escolar, y Geografía e Historia de España y Universal (elemental)¹⁰. En esta etapa barcelonesa escribe su libro de Psiquiatría Infantil y le encontramos como Presidente del Colegio de Profesores de Cataluña y de la Academia de Ciencias Pedagógicas.

Después pasa a Granada. Allí figura como "profesor numerario de la sección de Letras, por oposición, de la Escuela Normal Superior de Maestros de Granada". Sabemos pues que era numerario de Letras (Geografía e Historia y Pedagogía). Allí estuvo durante tres años. Fue nombrado el 30 de mayo de 1910 y cesó, por traslado a Tarragona, en abril de 1913. Consta que colaboró como conferenciante en las sesiones conmemorativas del centenario de las Cortes de Cádiz¹¹.

La tercera etapa es la de Tarragona. Se le nombra el 1 de abril de 1913 y a los pocos días, aún antes de la toma de posesión, pasa a ser también Director interino de la Escuela (23 de abril). El 23 de junio es nombrado Director en propiedad, ocupando el cargo durante dos años, hasta su cese el 9 de julio de 1915. Debemos hacer notar que la Escuela de Tarragona había estado cerrada entre 1902 y 1913 y Vidal Perera llega justo cuando se reanuda la actividad docente. Era un centro con muchas tensiones internas a pesar de lo cual se consideraba que tenía un buen nivel pedagógico¹².

Más tarde pasó a Huesca, también como profesor de la sección de Letras de la Escuela Normal. Allí le encontramos cuando aparece la cuarta edición de su libro, la de 1919¹³.

III. Las publicaciones de A. Vidal Perera como maestro

Vidal Perera es un autor relativamente prolífico. Tenemos noticia de algunos libros suyos. Antes de la edición de obra de Psiquiatría, en 1907, sabemos que publicó "Teoría y arte de la educación" destinada a aspirantes a ingreso en el magisterio. Un "Resumen de Prehistoria", obra breve que fue declarada de texto para las Escuelas Normales y había tenido dos ediciones. Un "Resumen de Aritmética al alcance de los niños", también de texto para la primera enseñanza. Un "Resumen de Geografía de España", también con la misma finalidad, y otra obra de carácter distinto, no destinada de forma tan directa a la enseñanza "Finalidad de la escuela primaria en los tiempos actuales". Vemos pues que cuando aparece su texto de psiquiatría tiene publicadas por lo menos cinco obras anteriores.

En 1907 aparece el texto objeto de este trabajo, el "Compendio de Psiquiatría infantil". Más tarde sabemos que publicó con el nombre de "Registro pedagógico" una colección de hojas destinadas al fin que enuncia su título. Publicó también un "Curso de legislación escolar" que alcanzó por lo menos tres ediciones. Asimismo debemos señalar que en 1913 aparece una tercera edición ciertamente interesante, de su "Teoría y Arte de la Educación" con el subtítulo "Tratado de Pedagogía".

En resumen es autor de dos libros de mayor interés, uno de pedagogía y otro de

psiquiatría infantil. Escribió además tres libros de texto de grado elemental, los de prehistoria, geografía e historia y aritmética. El Curso de legislación escolar podría también incluirse en este capítulo. Finalmente dos obras de carácter algo distinto, el Registro Pedagógico, y el que estudia los fines de la escuela en los tiempos actuales.

Aquí analizaremos con detalle el libro de Psiquiatría Infantil y colateralmente el de Pedagogía. Creemos que constituyen su obra mayor.

IV. El Compendio de Psiquiatría Infantil

Es un texto importante. Pretende ser una obra nueva, según lo repite en los prólogos. El Compendio fue considerado en su tiempo como la primera y única obra de su clase en España. La primera edición fue redactada en 1906 y publicada en Barcelona en 1907. Tiene un prólogo de Rafael Rodríguez Méndez, catedrático de Higiene de la Facultad de Medicina y antiguo rector de la Universidad. Una R.O. de 17 de enero de 1910, previos los informes favorables de la R. Academia de Ciencias Morales y Políticas y del Consejo de Instrucción Pública declaró la obra "de mérito". La cuarta edición fue publicada en Madrid en 1919 y está muy ampliada. Incluye la escala de Binet. Tiene una bibliografía relativamente extensa, cosa que no encontramos en la primera edición, ni en el tratado de pedagogía de 1913. Debemos señalar que la cuarta edición es ampliada respecto a la primera, añadiendo los seis últimos capítulos sobre psicodiagnóstico y otro de escuelas para deficientes. El resto del texto es calcado. La primera edición tiene 210 páginas. Remarcaremos cuáles son los puntos de mayor interés.

1. Se trata de una obra nueva. El propio autor insiste repetidamente. Realmente lo es.

2. Amplía el contenido de la psiquiatría infantil, no limitándolo al estudio de las deficiencias. Así señala: "no son pocos los que creen que exclusivamente a los idiotas, imbéciles o cretinos, puede aplicarse la denominación de enfermos psíquicamente considerados. Ante estas apreciaciones nos creemos obligados a puntualizar algo más... consideramos que en la escala de los niños psíquicamente enfermos ocupan lugar preeminente los tipos antes señalados, pero esto no quiere decir en modo alguno que sean los exclusivos..."¹⁴.

A este respecto queremos señalar que es una lástima que no hubieran leído a Vidal Perera muchos de los que, años más tarde, trabajaron con niños psíquicamente anormales.

3. Da a conocer a los pedagogos la necesidad de tratar y no castigar a los niños que hasta entonces eran maltratados en las aulas por motivos diversos:

distracciones, ensimismamiento, desidia. Hace variar la interpretación de estos trastornos de conducta al considerarlos como enfermedad y no como problema ético.

4. El autor ubica la Psiquiatría Infantil dentro de las ciencias médicas. Esto a pesar de que él mismo era pedagogo. Considera que la Psiquiatría Infantil afecta a la pedagogía en lo que se refiere al tratamiento de las anomalías psíquicas de los niños. Cuando clasifica estas anomalías define tres grandes grupos: -orgánicas; -psicofísicas; -psíquicas propiamente dichas¹⁵.

Según Vidal Perera a las primeras debe aplicarse tratamiento médico; a las terceras un tratamiento educativo. A las segundas tratamiento mixto, con intervención de médicos y maestros. El autor no hace intervenir, en cambio, a los psicólogos en el tratamiento de la patología mental infantil. Probablemente pensara que la tarea de los psicólogos fuera otra porque Vidal conoce muy bien la existencia de psicólogos. En su obra emplea el término psicólogo en varias ocasiones¹⁶. En las tres referencias citadas menciona a los psicólogos como teóricos estudiosos de los problemas epistemológicos: "...este funcionamiento (trata de la asociación de ideas) es maravilloso y capaz de llamar poderosamente la atención de los psicólogos a fin de estudiarlo cual merece"¹⁷.

5. En su texto concede una gran importancia y extensión a lo que son tratamientos pedagógicos de las enfermedades mentales. En esto difiere de otros manuales de la época publicados en otros países, mencionados anteriormente. En casi todos los capítulos de psicopatología general sugiere ejercicios pedagógicos para mejorar las funciones alteradas: atención, imaginación, percepción, trastornos del juicio, etc. Insiste en que tales ejercicios para resolver las alteraciones han de practicarse siempre sin fatigar al niño. Este es un concepto muy propio del autor. Constantemente cita la fatiga y el surmenage como causas de psicopatología infantil. Así debe evitarse la fatiga mental. Los ejercicios han de interrumpirse con períodos de descanso. Incluso aconseja utilizar medios técnicos, como el estesiómetro para medir la fatiga del niño¹⁸.

6. Contenido: El libro, en su primera edición, consta de 24 capítulos. Los cinco primeros tratan de lo que podríamos llamar aspectos generales de la materia: concepto de la asignatura; relaciones entre lo físico y lo psíquico y teorías explicativas de las relaciones entre ambas partes; herencia y clasificación de las alteraciones mentales.

De los capítulos 6 al 18, más de la mitad de la obra, se desarrolla la que podríamos denominar Psicopatología General, o sea: Psicopatología de la atención, memoria, percepción, imaginación, lenguaje, etc. La estructuración de toda esta parte nos recuerda más los manuales de psicopatología del adulto que los del niño. Toca los temas que suelen estar en los textos de psicopatología del adulto. Dentro de cada uno de ellos, después de hacer una exposición general,

menciona su aplicación a los niños. La impresión que nos da toda esta parte es que el autor tiene un conocimiento teórico de los libros de la época y una amplia experiencia práctica de los niños en la escuela. A partir de ambas fuentes de información crea su psiquiatría infantil de una forma original. Pero probablemente no conocía las fuentes de información propiamente paidopsiquiátricas de la época ni debía tener experiencia con poblaciones clínicas.

En cada capítulo el autor reserva una parte importante al tratamiento de cada una de las alteraciones que describe. Se limita a lo que hoy día denominaríamos tratamiento psicopedagógico. Este enfoque nos parece lógico y oportuno si tenemos en cuenta la titulación y procedencia docente del autor. Sin embargo es insuficiente en relación con el título general de la obra, que se refiere a la psiquiatría infantil. Señalemos también la vertiente eminentemente práctica del autor proponiendo ejercicios concretos para resolver los diversos tipos de alteraciones.

7. Significado de los términos "psicosis" y "psicopatía" en el texto de Vidal Perera. La aplicación que hace de ambos términos casi no tiene nada que ver con el concepto que se tiene actualmente de las palabras psicosis y psicopatía. En el libro de Vidal Perera ambas se utilizan a menudo como sinónimos para designar cualquier tipo de alteración mental. Así señala: "denominamos comúnmente psicosis las enfermedades mentales... aplicaremos con más amplitud este nombre genérico haciéndolo extensivo a todas las morbosidades anímicas"¹⁹. Así también utiliza la palabra psicopatía aplicada al delirio²⁰. Cuando se refiere a las alteraciones mentales de aparición brusca causadas por emociones violentas las denomina "psicomaquias"²¹.

Es particularmente interesante la descripción que hace de la melancolía como psicosis. Señala textualmente "la melancolía es una psicosis"²². Hace una descripción clínica bastante fina del síndrome depresivo infantil con las ideas de tristeza, el insomnio, los trastornos somáticos, la inhibición intelectual, el retraimiento... Lástima que aquí, como en otras patologías mezcla el cuadro infantil con el del adulto. Así cuando clasifica las melancolías incluye la senil y la puerperal, sin tener en cuenta que es un tratado de psiquiatría infantil.

8. También es interesante señalar su opinión sobre la etiología de la patología mental. Para Vidal Perera lo que él llama locura proviene siempre de un desequilibrio entre las partes física y psíquica del organismo. Cualquier factor que influya en alguna de éstas repercute también en la otra. Entre las causas físicas menciona el clima, la mala constitución del cráneo, el temperamento o las insolaciones. Entre las psíquicas destacan las emociones intensas, las pasiones o los factores educativos²³. Cuando estas causas provocan el desequilibrio señalado la imaginación se desborda, "produciendo lo que se conoce con los nombres de monomanía o manía"²⁴. Una de las causas educativas productoras

de desequilibrio es el "surmenage" que proviene de forzar la inteligencia de los niños. También la llama "ponosis"²⁵. Como pedagogo Vidal Perera se manifiesta contrario a que se fuerce a los niños, a fatigarles recargándoles con trabajo mental. Así dice claramente: "Los maestros no deben convertirse en torturadores de las infantiles inteligencias"²⁶. Otra causa es el alcohol que ya puede actuar en edades muy tempranas. Nos habla incluso del alcoholismo de las nodrizas que puede producir una alcoholización del infante²⁷.

9. Un último punto a considerar es su opinión sobre las escuelas especiales. Vidal Perera no es partidario de lo que hoy llamamos integración. Cree en la necesidad de fundar establecimientos y formar personal idóneo para cuidar los niños muy numerosos, que son rebeldes al régimen educativo ordinario y que no deben ser enviados al hospital porque su mal no es tan grave para "merecer el internado". "Se comprende que esta medida sea necesaria para los idiotas completos que ni aún pueden alimentarse solos". Piensa que los asilos deben reservarse a casos muy graves y aquellos niños con trastornos tales como ataques y convulsiones que solamente pueden recibir tratamiento médico en los hospitales y están más necesitados de médico que de maestro. "Para los demás niños anormales, que constituyen la inmensa mayoría, su lugar no está en el hospital sino en una escuela especial"²⁸. El autor piensa en una escuela especial adaptada al nivel intelectual de los niños, con personal preparado y con la esperanza de proporcionar un oficio futuro a los pacientes.

V. Referencias paidopsiquiátricas en la obra pedagógica de Vidal Perera

Su libro "Teoría y Arte de la Educación" es un verdadero tratado de pedagogía. A nuestro juicio tiene mayor solidez que el texto de psiquiatría infantil. Fue editado por primera vez en 1902. La obra inicial fue ampliada en una segunda edición en 1913 al añadirle una amplia parte de Metodología y Organización. Finalmente la obra quedó constituida en tres grandes partes: una primera de "educación"; una segunda de "didáctica" y una tercera de "organización". Además el autor añade un apéndice final, de casi noventa páginas, que titula "Nociones de Antropología" donde se tratan temas de anatomía, fisiología y psicología.

La obra se funda en este caso sobre un conocimiento real de la materia de que trata. Por un lado sitúa la pedagogía dentro de las disciplinas científicas y lamenta que como ciencia haya progresado menos que otras. De otro lado se basa en una amplia experiencia con niños. El propio autor señala en el prólogo su intención de "...aportar al acervo pedagógico las más valiosas observaciones, cuales son las que nacen del continuo trato con los niños, único modo de conocerlos a fondo y poder deducir prácticas reglas para su acertada educación"²⁹. Vidal Perera valora y defiende el esfuerzo de la mente humana para perfeccionar el conocimiento: "Este comercio intelectual, don preciosísimo que Dios ha concedido a la humanidad es un adalid de su progreso y el que lo

ha empujado hacia la cúspide de su perfeccionamiento en todos los órdenes³⁰. Insiste también en la "lucha titánica" del trabajo y el progreso en el mundo de las ideas para ir aportando, de generación en generación, algo más a unas aspiraciones del hombre jamás satisfechas.

Vidal Perera sabe conjugar sus intereses epistemológicos y su ansia de conocimiento científico con la observación y el conocimiento concreto de los niños en su práctica pedagógica. A lo largo de su tratado se trasluce un interés por los niños y por la comprensión tanto de los aspectos normales como patológicos de su personalidad. Para él educar no es sólo enseñar. Así señala que "Uno de los primordiales fines de la educación es la formación del carácter, conjunto de cualidades que distinguen a los hombres entre sí"³¹. Esta formación debe hacerse por separado en los dos sexos. Dice Vidal "La coeducación tiene en España buen número de propagandistas, más nosotros conceptuamos que dicho sistema educativo es inaplicable en nuestras escuelas"³². Pensemos que esto lo escribe a principios de siglo, en un contexto muy distinto del actual.

Este tratado de pedagogía que no pretendemos analizar con detalle aquí, es todo él muy psicológico. Por ello nos parece oportuno recordarlo cuando tratamos de la obra más propiamente psiquiátrica del autor. Tiene un fuerte contenido psicológico todo el enfoque que da a la primera parte de su obra, la dedicada a la educación. Así nos habla de psicología evolutiva³³. Siguen otros capítulos sobre operaciones y facultades intelectuales.

Insiste en un tema que preocupa mucho al autor y se menciona también en el texto de psiquiatría infantil. Nos referimos a la fatiga intelectual por sobrecarga de trabajo mental. Es el concepto de surmenage de los autores franceses, como dice el propio Vidal Perera. Piensa que no debe llegarse nunca a la "fatiga mental" teniendo en cuenta que la energía intelectual no es igual en todos los niños. El maestro debe conocer la "potencialidad educativa de cada uno de sus alumnos". Para ello aconseja utilizar un instrumento, el estesiómetro, basado en el hecho de que "la sensibilidad cutánea está en razón inversa de la fatiga mental"³⁴. Citamos este dato concreto de la medición de un parámetro para insistir en la importancia que da al conocimiento individual de cada niño.

Además de estos aspectos intelectivos en otros capítulos aborda el estudio de los sentimientos. Diferencia diversos niveles, a los que califica: "personales o egoístas", "sociales o altruistas", "rationales o superiores". Todos ellos deben ser tenidos en cuenta en la educación del niño.

Dedica además un capítulo extenso, el décimooctavo, a la patología escolar. Así se refiere a los anormales estados de ánimo e introduce el término psiquiatría. Podemos ver en este capítulo un precedente de la obra de psiquiatría infantil que publicará más tarde, dirigida a maestros.

En el apéndice dedica abiertamente las 36 últimas páginas a "psicología". En más de un lugar parece que el autor siente como una nostalgia vocacional por la psicopatología infantil. Quizá sea algo exagerada su afirmación³⁵ que transcribimos literalmente: "En nuestro sentir cada escuela debería ser una verdadera clínica pedagógica, en la que pudiera atenderse, con medios apropiados, a la curación de toda suerte de enfermedades anímicas".

Con todas estas aportaciones, psicológicas y psicopatológicas, del tratado de pedagogía ya no nos extraña que el paso siguiente fuera la publicación de una psiquiatría infantil para pedagogos. El autor creía además que muchos de los tratamientos necesarios en tales niños eran de la competencia de maestros y pedagogos.

Valoración crítica

Quizá la mejor crítica que pueda hacerse al libro de psiquiatría infantil de Vidal Perera es su originalidad, en el sentido de que es una obra pionera en su género, por lo menos en España. Todo lo que podemos captar de la personalidad del autor, a través de su texto, es de una gran dignidad y ecuanimidad. En todo momento demuestra un gran respeto por las opiniones científicas de los demás, siempre que estén fundadas en la observación y el estudio. Así dice textualmente: "En el campo de la ciencia respetables son todas las opiniones nacidas de la observación y el estudio"³⁶. En cuanto a la finalidad de su obra dice muy claramente que es la de ayudar a sus alumnos, o sea los futuros maestros, matriculados en la Escuela Normal. También valoramos positivamente su toma de posición clara: el autor manifiesta claramente sus opiniones.

Considera que el cerebro es el asiento de todas las facultades psíquicas pero no reduce la actividad mental del hombre a la materia orgánica. Admite la existencia del alma y cree que alma y cuerpo están unidos en la personalidad humana. Uno y otra se influyen constantemente. Este conjunto forma, para Vidal Perera, la personalidad.

Respecto a la psiquiatría infantil tiene una visión amplia. La define como "la ciencia que estudia las enfermedades anímicas que pueden presentar los niños y los tratamientos a ella aplicables"³⁷. Insiste en el hecho de que esta ciencia estudia las enfermedades anímicas y no solamente los déficits intelectivos. Asimismo insiste en la relación entre la psiquiatría infantil y la pedagogía.

Nos presenta también una visión crítica de la psiquiatría general. Para ello aporta básicamente dos tipos de razones. La primera es que la psiquiatría general no busca la génesis de la enfermedad mental. Por esto cree necesario enfocar el estudio a la infancia y buscar en ella la patología mental. En este sentido Vidal Perera se adelanta al pensamiento común de su época y viene a

hablar, en cierta medida, de detección precoz, concepto actualmente muy importante en la prevención de la enfermedad, o mejor en lo que hoy se denomina promoción de la salud.

La segunda crítica que plantea es que en la psiquiatría general sólo se dan tratamientos que afectan al organismo. La postura de Vidal está más próxima a un enfoque psicossomático, aunque no menciona el término: Así escribe: "...en la personalidad humana no es posible considerar separados el cuerpo y el alma..." y trata de la convivencia y la unión entre ambos³⁸

Sin que descarte la necesidad de un tratamiento médico, Vidal Perera en muchos casos hace un énfasis especial en los tratamientos pedagógicos. Aquí creemos que a pesar de su ecuanimidad está marcado por su función de pedagogo y su titulación cuando escribe: "Psicoanormalidades de la infancia... para las que precisa buscar tratamientos adecuados y no cabalmente a base de químicas fórmulas, sino de bien combinados tratamientos educativos". Precisamente uno de los puntos interesantes de su obra es haber insistido en los aspectos terapéuticos de las enfermedades mentales infantiles. Aquí el autor se limitó casi siempre al campo que conocía bien. Se trata de un esfuerzo loable. Además el beneficio que pueden aportar las terapias psicopedagógicas en paidopsiquiatría es innegable.

Sin embargo también queremos señalar que para dar a la obra el carácter de "psiquiatría infantil" le faltan otros aspectos terapéuticos, así como una descripción más específica y extensa de las manifestaciones psicopatológicas en el niño. Quizá debería haber partido más de la observación clínica del niño y apoyarse menos en las concepciones que se tenían de la psicopatología general. Así su intento de evitar la psicopatología del adulto, creando una psiquiatría del niño, se consiguió sólo parcialmente. A pesar de ello si consideramos la obra situada en su momento, relacionándola con el nivel de conocimientos que entonces se tenía, las publicaciones que mencionamos, la valoración de la obra debe ser muy positiva. Insistimos que estaba dirigida principalmente a pedagogos. Es una lástima que haya quedado olvidada durante tantos años y haya sido poco conocida y valorada por quienes se ocuparon más tarde de estos temas.

NOTAS

1. Gaubert, A.: "Etude sur les formes de la folie chez l'enfant et chez l'adolescent". Toulouse, 1894.
2. Ireland, W.W.: "The mental affections of children" Philadelphia, 1898.
3. Manheimer, M.: "Les troubles mentaux de l'enfance" Paris, 1899.
4. Ziehen, T.: "Die Geisteskrankheiten des Kindesalters" Berlín, 1906.
5. Guthrie, L.H.: "Functional nervous disorders in childhood" London, 1907.

6. traducción española de Pilar Oñate.
7. Noguera Arrom, J.: "La Escuela Normal de Tarragona (1843-1931). Cien años de la vida de una escuela normal". Barcelona (Ed. Univ. Barcelona) 1984, v. p. 147. El capítulo "El marco pedagógico a principios de siglo" presenta un resumen de las principales aportaciones.
8. v. Noguera Arrom, J., loc. cit. p. 148 y sigs. "Breve apunte sobre la renovación pedagogía en Cataluña".
9. Expediente Universitario. Archivo Univ. Barcelona.
10. "Universidad de Barcelona. 1907 a 1908" v. p. 536.
11. López, M.A.: "La Escuela Normal de Granada. 1846-1970". Univ. Granada, 1979, v. pp. 54 y 275.
12. Noguera Arrom, J. loc. cit. p. 211.
13. Consta en la portada de la edición de 1919.
14. Vidal Perera, A.A.: "Compendio de Psiquiatría Infantil", Barcelona, 1907 (1ª ed.) p.46.
15. Ibid. p. 51.
16. Ibid. pp. 18, 33, 89, ...
17. Ibid. p. 89.
18. Ibid. pp. 85-86.
19. Ibid. p. 38.
20. Ibid. v. cap. XI: "Enfermedades de la imaginación. Delirio. Melancolía. Manía. Locura". pp. 97-107.
21. Ibid. pp. 44-45.
22. Ibid. pp. 100
23. Vidal Perera, A.A.: "Teoría y Arte de la Educación (Tratado de Pedagogía)", Granada, 1913, 3ª edic. v.p. 112.
24. Ibid. p. 111.
25. Compendio, p. 40
26. Ibid. p. 40. v.t. "Teoría... p. 112 y sigs.
27. Compendio, p. 43.
28. Compendio, p. 54.
29. Teoría... p. IX. prólogo.
30. Ibid. p. VIII. prólogo.
31. Ibid. p. 134.
32. Ibid. p. 180.
33. v. caps. V a X, pp. 39 a 92.
34. Ibid. pp. 112-114.
35. Ibid. p. 152.
36. Compendio, p. 20.
37. Ibid. pp. 9-10.
38. Ibid. p. 17.

Publicat a: Domènech, E; Corbella, J; Parellada, D: "Bases Históricas de la Psiquiatría Catalana Moderna". Barcelona (PPU-Seminari Pere Mata) 1987, 305-319.

NOTA SOBRE LA TECNICA DE TRACTAMENT DE LA SORDESA DE FRANCESCA ROVIRA (1914). IMPLICACIONS PEDAGOGIQUES.

Edelmira DOMENECH i LLABERIA

Jacint CORBELLÀ i CORBELLÀ

Saturnino HERNANDEZ DE LA PEÑA

Introducció.

S'aporten dades sobre un text poc conegut i una tècnica de recuperació de la funció auditiva que fou desenvolupada per Francesca Rovira a partir de 1912, sembla que amb resultats bons, tot i que eren parcials. La tècnica es basa en els estímuls continuats, juntament amb massatge de les zones temporal i occipital del crani. El mecanisme possible de la millora és la regeneració de les fibres nervioses. El treball s'ubica dins de la línia de col·laboració entre metges i pedagogs que fou bastant fèrtil en aquells anys. L'autora fou directora d'un Museu Pedagògic Experimental, fundat el 1905 a Barcelona, que va publicar una revista "La Evolución Pedagógica" (1909). Significa un intent de renovació pedagògica, des del punt de vista d'escoles obertes i lliures, en una línia social de lliurepensament. Entre els seus col·laboradors destaquen Diego Ruíz, Víctor Melcior, Ignasi Valentí i Vivó, Rafael Rodríguez Méndez, aquests dos catedràtics de la facultat de medicina i Santiago Valentí i Camp. També té interès des del punt de vista de la promoció de l'activitat de la dona, amb una relació de cinc col·laboradores, entre elles Matilde García del Real de Madrid.

Un llibre sobre tractament de la sordesa.

Hem vist un llibre, que pràcticament no hem trobat citat en altres treballs, que tracta d'un "Nuevo Tratamiento de la Sordera". Té 133 pàgines i està imprès a Barcelona l'any 1914, per J. Horta. L'autora és Francesca Rovira de Forn, que consta com a directora del Museu Pedagògic Experimental de Barcelona. Sembla que no va tenir gaire difusió o, si més no, no l'hem trobat en les biblioteques que hem mirat. Té algunes idees interessants que creiem val la pena comentar i fer conèixer (1).

Tot i que el tema sembla inicialment otològic el text s'emmarca dins de les edicions del Museu Pedagògic Experimental, a la seva secció cinquena, dedicada a l'"Educació d'Anormals i Sords-muts". L'autora no era metgessa sinó mestra, encara que en el text demostra un coneixement molt correcte de la patologia

òtica i de la sordesa. Per l'examen del text veiem que en bona part afecta al tractament de nens amb endarreriment per problemes d'oïda, i per tant s'ocupa de la terapèutica d'un capítol de la psicopatologia infantil. De fet és una prova més de la utilitat de la col.laboració entre metges i pedagogs per a resoldre problemes en els quals avui hi intervenen també els psicòlegs.

El text explica, sense donar-ne detalls exhaustius, un mètode per la recuperació de les pèrdues de l'audició. Es basava en alguns principis teòrics que en part eren plenament acceptats pels coneixements de l'època i en part eren objecte de discussió i polèmica. El to del llibre és prou correcte i al final fa una exposició de resultats. Sembla que la tècnica ajudava a millorar les persones amb dèficits auditius.

Els fonaments del mètode.

A les portades interiors consta com a "Método Psicopedagógico para el tratamiento de la sordera", amb l'acotació "(La regeneración nerviosa)". El mètode es basa essencialment en els següents principis:

* L'aplicació d'estímul adequats a teixits lesionats pot induir o facilitar la seva regeneració. De la mateixa manera que després d'una lesió muscular l'exercici facilita la recuperació, també pot passar amb els òrgans dels sentits. Així si hi ha una atròfia dels elements neurològics encarregats de la percepció o elaboració dels estímul auditius, si s'hi aplica una estimulació adequada la funció podria regenerar-se.

* Accepta l'existència d'una "energia psíquica", que actuaria com un factor determinant d'aquesta regeneració. Aquest seria un supòsit teòric important, tot i que quan explica més el mètode no hi té una intervenció concreta.

* En canvi si que dóna importància, entre els estímul que faciliten la regeneració, no solament a estímul auditius graduats sinó també al massatge extern de la regió de l'oïda.

En el conjunt del text es nota que hi ha una certa competència amb l'actitud dels metges, o si més no de molts metges, que no acaben de creure en el mètode. De tota manera la crítica està sempre dins de límits totalment correctes.

La idea central del mètode és que "La funció ha fet l'òrgan i la funció pot regenerar-lo" (2). Esmenta diversos mètodes de recuperació de persones sordes i principalment la tècnica del doctor Urbantschitsch, de Döbling, Austria. Es basa en estímul musicals d'intensitat variable, principalment amb acordió, i amb estímul de veu, articulada o no. Insisteix molt en la importància que té la hipoacúsia en la població escolar.

Potser menys clara, i àdhuc més polèmica, és la seva explicació sobre els mecanismes de la que considera com a "energia psíquica". Li dedica un capítol sencer: "De la existencia de una energía psíquica" (3). La defineix. "Amb aquest nom entenem una energia vital que resideix en els organismes i s'irradia d'ells; es transmissible, també es troba a l'atmosfera, d'on la podem atreure" (4). Esmenta autors que accepten la seva existència, alguns amb un vessant espiritista (5).

En aquest aspecte, potser el que podria ser més polèmic del llibre, hi ha dues fotografies --les úniques que hi ha a l'obra-- una on es veu una fotografia borrosa d'una mà, amb el peu "efluvios bio-psíquicos de la mano izquierda" (6). L'altra fotografia, que no queda gens explicada en el text, porta el peu: "Nudo del agente patógeno, obtenido de una mujer neuropática (fotografía electro-luminosa)". Cita un treball de Baraduch, poc clar, on es diu: "...obtener, por mi método de fotografías de las fuerzas invisibles de la atmósfera humana, estos nudos fluídicos, de una manera muy clara después de una sesión de descondensación" (7).

Més endavant ens explica la seva tècnica (8). Es tracta de fer un massatge intencionat, intens, vibratori, a les regions temporal i occipital. Diu que així descondensa els fluids elèctrics nocius i aporta l'energia vital necessària per la funció de l'òrgan de l'oïda. Cal que simultàniament amb el massatge li facin percebre sons musicals. Diu que aquest procediment actua sobre l'oïda interna, que és l'òrgan sensorial.

Després cal també la segona part, l'educació auditiva, que s'aconsegueix amb estímuls fonètics i musicals. Les condicions són que l'exercici comenci suaument, evitant el cansament (9) i que la intensitat sigui progressiva, amb exercicis fonètics passius i actius (10).

Sobre l'explicació de com actua l'energia psíquica creu que el massatge s'ha de fer amb la intenció d'estimular i de transmetre l'energia i que això depèn de les característiques de la persona que ho fa.

L'autora recull, defensant-se amb suavitat, algunes crítiques sobre el seu mètode (11), principalment un treball del doctor Avel·lí Martín, que era un dels otòlegs de més prestigi a Barcelona per aquells anys.

Creu que el mètode és útil en gairebé totes les formes d'hipoacúsia i de cofosi. En una última part dona resultats sobre els malalts que ha tractat (12). Hi ha un total de 58 casos en els anys 1912 i 1913, i el mes de gener de 1914. D'ells 14 són sords-muts i tots han arribat a percebre la paraula.

Algunes referències.

La referència més extensa que hem trobat sobre els treballs de la senyora Francesca Rovira és un article de l'otòleg Avel·lí Martín i Montellà, publicat l'any 1912 a la "Revista Frenopática Española" (13). Guadalupe Cabasés recull aquesta referència en la seva tesi (14). Aquesta revista era l'òrgan de l'activitat del sanatori mental de sant Boi i estava dirigida pel doctor Antonio Rodríguez Morini.

El doctor Martín assenyalava la vàlua de l'autora: "Em serviré del material clínic que m'ha proporcionat Francesca Rovira, directora del Museu Pedagògic de Barcelona, persona de gran cultura i dedicada amb ànima i vida a l'estudi pràctic de la infància anormal. Els casos que transcriuré han estat comprovats pels meus companys de l'especialitat doctors Font de Boter i Torrents..." (15). Martín confirma els bons resultats, malgrat no acceptar del tot les idees sobre el mecanisme d'acció de la tècnica: "Això encara que recordi les bones èpoques del magnetisme i de la suggestió hipnòtica, he volgut fer constar el fet perquè ve de persona que ens ha sorprès pels brillants resultats obtinguts" (16).

El mateix autor, Avel·lí Martín, esmenta l'obra de la senyora Rovira en una comunicació al IV Congrés nacional d'Oto-rino-laringologia, fet a Bilbao l'any 1912 (17). Martín potser és el qui cospa més bé la importància de la tècnica i les seves limitacions. Diu clarament, en un sentit que podem interpretar com a positiu, tot i que després l'autora se'n defensa: "... persona d'experiència excepcional en la infància anormal, utilitza un medi purament empíric però que en les seves mans, i diguem amb la seva intuïció, li permet arribar ràpidament a un diagnòstic i diferenciar les persones que són educables per la paraula dels sords-muts". De fet Rovira intenta també recuperar els sords-muts.

L'autora.

A la portada interior del llibre consta com Francisca Rovira de Forn, "directora del Museo Pedagógico Experimental de Barcelona". Fins ara hem trobat poques dades sobre aquesta senyora. En el I Congrés Espanyol d'Higiene Escolar, fet a Barcelona l'abril de 1912, la trobem com a vocal del "Comité de Damas" (18). Hi ha quinze senyores, d'elles deu com a vocals. Consta com a "professora", el que no ens aclareix massa. Tres consten com a doctores en medicina. (Trinitat Sais, vicepresidenta; i Dolores Aleu i Miracle Andreu, com a vocals). Altres set consten com a "mestra", sigui pública o particular. Una altra és professora de l'escola d'Arts i Oficis, i la senyora Rovira consta únicament com a professora. En tot cas no era metgessa, i si era mestra no consta com les altres set. L'any 1912 la trobem només amb el seu nom, sense el "de Forn" que hi ha en el llibre de 1914, tot i que anteriorment ja és esmentada com a "de Forn".

La trobem citada també en el catàleg de periodistes del segle XIX d'Ossorio (19). La referència és curta: "Rovira de Forn (Francisca). Redactora de 'La Conciencia Libre' de Barcelona (1896)" (20). Es recollida també, més breument, en l'índex biogràfic d'Herrero i Aguayo (21). La revista esmentada estava relacionada amb corrents de lliurepensadors. A la revista del Museu Pedagògic hem vist un article seu "Valor de la introspecció en la educació" (22).

El Museu Pedagògic Experimental.

La senyora Rovira n'és la directora. Hem vist un fulletó de l'any 1907, en que es diu que el Museu fou fundat el maig de l'any 1905 (23). En realitat és una declaració d'intencions sobre el que vol fer el museu. Gairebé totes les indicacions estan fetes en futur. L'explicació té els següents punts: 1. Museu Pedagògic; 2. Institut de pedagogia experimental; 3. Laboratori de psicologia pedagògica; 4. Col·legi per anormals mentals; 5. Escola pràctica d'economia domèstica; 6. Acadèmia d'alts estudis pedagògics; 7. Biblioteca pública; i 8. Revista "Evolución Pedagógica".

No sabem gaire el que va fer el Museu. En una guia mèdica de Barcelona de l'any 1914 consta que és al carrer Ample núm. 1 (24), sense cap altra indicació. Sabem que amb un nom semblant hi havia un "Museo Pedagógico Nacional" a Madrid, del que durant uns anys fou secretari Domingo Barnés, que faria una tasca important en aquest camp, traduint i escrivint bastants llibres (25). Barnés arribà a ser ministre d'Instrucció Pública quan la República. Aquest Museu de Madrid havia estat fundat per R. D. de 6 de maig de 1882, el que vol dir que era una institució pública. El de Barcelona sembla que era particular (26). Les notícies sobre aquest museu són més aviat escasses (27). Pel que es diu en la revista del museu sabem que feia classes nocturnes, de 7 a 11 del vespre i els dies de festa es feia una conferència a les 11 del matí. Més tard el trobem instal·lat a la Travessera de Dalt i allà consta encara l'any 1929.

La revista 'La Evolución Pedagógica'.

Va començar a sortir l'abril de 1909 a Barcelona. Era mensual i per ara només n'hem trobat quatre números, fins el juliol del mateix any (28). Eren quaderns de 32 pàgines. A la portada es diu, després del títol: "Metodización, Investigaciones científicas, Información". Consta com a directora Francesca Rovira de Forn. Hi ha una llista de dotze redactors, dels quals en deu es posa davant el títol de Dr. Són: Enric O. Raduà, J. Cembrano, Diego Ruíz, Víctor Melcior, F. Ripoll Fortuño, Manuel Llenas, Josep M. de Bayo, Francesc Layret, M. de Mer y Güell i Ignasi Valentí i Vivó. Hi ha, a més, C. Rofas Cabré i Santiago Valentí Camp. També consten dos redactors artístics: F. de P. Notó i T. Colominas. Entre el llistat de col·laboradors, quinze en total, cal esmentar també

Miguel de Unamuno, Rafael Rodríguez Méndez, Odón de Buen, Rafael Altamira, a més de cinc senyores. La revista semblava doncs que sortia amb una certa empenta.

La intenció de la revista és clara: moure l'ambient i introduir idees modernes. Diu clarament en la seva presentació: "Tiempo hace que en nuestra nación se deja sentir la falta de una publicación pedagógica modernísima, europea por excelencia y en cierto modo renovadora... venga a tonificar el raquítrico y desmedrado organismo de la educación nacional... en una como transfusión de sangre nueva" (29).

Entre els articles que hem vist, en aquests primers números, cal esmentar-ne del doctors Rafael Rodríguez Méndez, que era catedràtic d'Higiene de la facultat de medicina i havia estat rector de la Universitat (30); Diego Rufz, aleshores director el manicomí de Salt (31, 32, 33); Víctor Melcior, metge dedicat a estudis de delinqüència infantil (34, 35, 36) i Ignasi Valentí i Vivó, catedràtic de Medicina Legal i Toxicologia de la Universitat (37, 38).

Entre les col·laboradores femenines, fet important tenint en compte l'època i els corrents del temps, s'esmenten: Maria de la Rigada, Carmen de Burgos, Matilde G. del Real (que és de Madrid) (39), Rafaela S. Aroca i Anna Canalías, a més de Francesca Rovira la directora.

La revista va arribar a tenir un cert prestigi i la seva existència, junt amb altres poques dades de psicologia i pedagogia del país, és recollida en el capítol de revisió històrica de la Psicologia del nen d'Edouard Claparède, una de les autoritats del món del seu temps sobre el tema (40).

NOTES

1. Rovira de Forn, Francisca: "Nuevo tratamiento de la sordera". Barcelona (Imp. J. Horta) 1914. 133 pp.
2. Ibid. p. 10.
3. Ibid. pp. 37-51.
4. Ibid. p. 37.
5. Així la cita d'Aksakoff: "Animismo y espiritismo", trad. esp. Barcelona, 1908. cit. Rovira, loc. cit. p. 38, nota.
6. Ibid. entre pp. 40 i 41.
7. Ibid. pp. 41-42.
8. Ibid. v pp. 91 i segs.
9. Ibid. p. 96.
10. Ibid. pp. 101-103.
11. Ibid. pp. 108-111.
12. Ibid. pp. 126-129.

13. Martín y Montellá, Avelino: "La sordera psíquica y la sordomudez". Rev. Frenop. Esp. (RFE) 1912, 10 (núm. 117), pp. 257-267.
14. Cabasés i Solanas, Guadalupe: "Anàlisi de l'aportació de la 'Revista Frenopàtica Española' publicada a Catalunya al començament del segle XX, al progrés de la psiquiatria catalana" Barcelona, tesi, UB. 1994, v. pp. 658-661.
15. Martín, loc. cit. nota 13, p. 259.
16. Cabasés, loc. cit. nota 14, p. 660.
17. Es el mateix treball, segons consta en nota a peu de pàgina (RFE, loc. cit. p. 257). L'hem vist com a separata.
18. "I Congreso Español de Higiene Escolar". Barcelona, 8-12 de abril de 1912. Actas. p. 11. v.t. pp. 29-30.
19. Ossorio y Bernard, Manuel: "Ensayo de un catálogo de periodistas españoles del siglo XIX" Madrid (Impr. y Litogr. J. Palacios) 1903. v. p. 396.
20. Hem vist, a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona, un número d'aquesta revista, de 16 de març de 1907. (II època, any II, núm. 59). Consta com a "Revista semanal, órgano del librepensamiento internacional". Està dirigida per Belén Sárraga de Ferrero. Les seves redactores i col·laboradores són totes dones. En aquest número no hem vist esmentada Francesca Rovira.
21. Herrero Mediavilla, Víctor; Aguayo Nayle, Lolita Rosa: "Índice biográfico de España, Portugal e Iberoamérica" München (K.G. Saur) 1990, t. IV, p. 1151.
22. Rovira de Forn, Francisca: "Valor de la introspección en la educación", La Evolución Pedagógica, 1909, 1 (1) pp. 26-29 i 1909, 1 (4), 120-125.
23. "Museo Pedagógico Experimental. Finalidad. Medios de Acción". Barcelona (s.i.) 1907. 15 pp.
24. Guía Anual Médico Farmacéutica de Barcelona. 1914. Madrid (Laboratorio del Digestónico) s.a. v. p. 97.
25. Barnés, Domingo: "Fuentes para el estudio de la Paidología" Madrid (Impr. Revista Archiv. Bibliot. Museos), 1917.
26. Sánchez Sarto, Luis (dir.): "Diccionario de Pedagogía" Barcelona (Ed. Labor), 1936. 2 vols. t. II, 2190-2193.
27. v. Melcior, Víctor: "El Museo Pedagógico Experimental de Barcelona" in 'La Evolución Pedagógica' (EP), 1909. 1 (1) pp. 2-5, amb dues fotografies. v.t. EP, 1909, 1 (2), pp. 33-43, amb més il·lustracions.
28. L'hem pogut consultar a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona.
29. "Nuestro propósito". EP, 1909, 1 (1), p. 1.
30. Rodríguez Méndez, Rafael: "Dos palabras sobre pedagogía" EP, 1909, 1 (1), pp. 5-7.
31. Ruíz, Diego: "Introducción biológica a la pedagogía de anormales", EP, 1909, 1 (1) pp. 11-18, i (2) pp. 46-50. Es el text d'una conferència feta al museu el 21 de març de 1909.
32. Ruíz, Diego: "Interpretación mecánica del alma" EP, 1909, 1 (3), pp. 81-88. Es el text d'una conferència feta el 22 de maig de 1909.
33. Ruíz, Diego: "El crimen en función de la miseria. Proyecto de una introducción general a toda criminología positiva" EP; 1909, 1 (4), pp. 106-113. Es el text d'una lliçó feta el dia 30 de maig de 1909.
34. Melcior, Víctor: "Factores de degeneración y criminalidad" EP, 1909, 1 (2), pp. 53-58.
35. Melcior, Víctor: "Vicio y delincuencia infantil" EP, 1909, 1 (3), pp. 70-78.
36. Melcior, Víctor: "Los anómalos en la escuela" EP, 1909, 1 (4), pp. 102-106.
37. Valentí Vivó, Ignacio: "¿Enajenación mental colectiva?" EP, 1909 1 (3), pp. 66-70.

38. Valentí Vivó, Ignacio: "Acciones reflejas" EP, 1909, 1 (4), pp. 97-100.

39. Aquesta fou una personalitat important dins del magisteri del seu temps, amb una orientació liberal. v. Marín Eced, Teresa: "Innovadores de la educación en España" Cuenca (Publ. Univ. Castilla-La Mancha) 1991, 124-125.

40. Claparède, Edouard: "Psychologie de l'enfant et pédagogie expérimentale" Genève (Libr. Kundig) 1916, 7ème ed. v. pp. 83-84. Diu textualment: "Plusieurs de ces travaux ont été publiés dans 'La Evolución Pedagógica', journal paraissant à Barcelone...". S'esmenten també el Boletín de la Institución de Libre Enseñanza, i les obres de Pau Vila a Barcelona i de Francisco Pereira a Madrid.

Publicat a Gimbernat, 1995, 24, 131-138

**APORTACION AL CONOCIMIENTO DE LA OBRA MEDICO
PEDAGOGICA DEL DOCTOR ANSELMO GONZALEZ:
ESTUDIOS SOBRE LA INTELIGENCIA**

*Edelmira DOMENECH
Jacinto CORBELLA*

Anselmo González era un médico y pedagogo que realizó una obra muy amplia en el campo de la enseñanza especial durante el primer tercio del siglo XX en Madrid. A pesar de su interés su obra es relativamente poco conocida y aparece dispersa.

Suele ser citado las más veces como Anselmo González. Algunas veces se antepone una letra A. a su nombre, con lo cual se crea un cierto error y se confunde el nombre Anselmo con el primer apellido. En realidad se llamaba Anastasio Anselmo González Fernández (1). Desarrolló una labor eficaz y es autor de una obra escrita bastante extensa, que no sabemos que haya sido analizada.

Nació en Madrid en 1870. Sabemos que fue doctor en Ciencias Naturales con una tesis sobre el tema "*Contribución al estudio pedagógico de la atención*" (2). También se le menciona como médico (3).

Fue pensionado, con una cierta amplitud, por la Junta para Ampliación de Estudios (JAE), institución básica en la modernización pedagógica en España. Consta como "Ayudante de la Escuela Central de Artes Industriales. Profesor de la Escuela Superior del Magisterio. Pensionado en 1908-1909 y 1910-1911: Francia, Inglaterra, Bélgica, Holanda y Suiza. Escuelas para obreros, 1908-1909. Escuela Técnicas, 1910-1911" (4). En su petición de beca de 1908 hace constar que es traductor, del francés, de escritos sobre la demencia y la mímica y auxiliar por oposición del Observatorio Astronómico de Madrid (5).

Realizó una formación especializada en diversos países de Europa, en particular en Francia. Asistió, entre otros, a cursos impartidos en París por Piéron, Binet y Bourneville y al laboratorio del doctor Toulouse (6). Tiene también interés su estancia en Inglaterra y quizá más en Bélgica, que entonces era uno de los centros donde había mayor interés por la enseñanza de los niños, con la obra de Decroly y su escuela. Estuvo también en Suiza donde recibió la influencia de Claparède (7). A pesar de una cierta dispersión en la orientación inicial de los

viajes estudió principalmente la educación de los que entonces se denominaban anormales.

Se dedicó en buena parte a la enseñanza de anormales y deficientes en la escuela Superior del Magisterio de Madrid, como profesor de "Pedagogía de anormales" (8). Tomó posesión de esta plaza el 12 de diciembre de 1910 (9). Allí inició también la enseñanza de la Pedagogía Experimental, con carácter teórico y práctico. Fue hasta cierto punto un pionero de este concepto y así organizó cursos de Pedagogía Experimental en diversas ciudades (Guadalajara, Toledo, Sevilla, Cádiz) e incluso Congresos de esta materia. (10).

En el año 1910 se creó el Patronato Nacional de Anormales y fue nombrado vocal del mismo. Más tarde, en 1918, fue nombrado director del que se llamaba, con nombre extenso, "Instituto Nacional de Sordomudos y de Ciegos y Especial de Anormales". En ambas instituciones desarrolló una labor muy activa hasta que, en los años de la dictadura, cesó en sus funciones. Fue también Director General de Enseñanza Primaria (11), probablemente por su estrecha vinculación con la Junta de Ampliación de Estudios.

Como profesor dio también cursos en la escuela de Criminología de Madrid, con carácter de profesor auxiliar, como consta en la portada de un libro poco conocido, sobre la responsabilidad.

* Sus conocimientos y experiencia los plasmó en parte en la docencia, en las clases que dio; en parte en su extensa obra escrita, y en parte también en su trabajo en congresos de sus materias. Sabemos que en el Congreso nacional de Pediatría de San Sebastián, en 1923, fue vicepresidente de la sección de Pedagogía. También participó en el Congreso de Valencia de 1928 y en el de Zaragoza. En otro campo intervino en la conferencia internacional de protección a la infancia de Ginebra y en los congresos sobre esta materia de Bruselas, Lieja y Madrid (12).

Parece interesante, por lo menos por la orientación posterior de su obra, su asistencia al Primer Congreso Internacional de Paidología, celebrado en Bruselas en agosto de 1911, bajo la dirección de O. Décroly (13).

La obra: Trabajos sobre la inteligencia

1. Probablemente uno de los aspectos más importantes, en una visión de conjunto, de la obra de Anselmo González, es su papel en la introducción de las técnicas de medición de la inteligencia, del rendimiento intelectual, principalmente el método de Binet-Simon. Su estancia en París, con las becas de la JAE, debieron ser decisivos para situarle en esta orientación.

* Es importante su texto sobre "*Diagnóstico de niños anormales*", publicado sin fecha, probablemente hacia 1914. Esto parece deducirse del análisis de la bibliografía que cita, que es bastante compacta en el tercer lustro del siglo, con la cita más tardía de 1914. (14). Es una obra amplia, de 211 páginas. Fue editado por El Magisterio Español, dentro de su "Biblioteca de Pedagogía Científica". En la portada del libro consta como "Dr. A. Anselmo González. Profesor de Pedagogía Especial en la Escuela Superior del Magisterio". Hay una segunda edición, con algún cambio menor, de 1935 (15).

En otro lugar señalamos que la intención de esta obra es "lograr un diagnóstico correcto de los niños deficientes y hace una exposición detallada de los diversos medios" (16). En el texto se valoran las técnicas psicométricas, y señala que "ninguno de los métodos de diagnóstico supera, ni siquiera iguala, al de Binet, para hacer la necesaria separación de los escolares anormales de la escuela ordinaria" (17). El texto demuestra interés por el tema y un buen conocimiento del estado de la cuestión.

Encontramos una exposición bastante detallada de los diversos métodos para valorar la inteligencia. Entre los basados en el examen físico destaca el de Warner, método inglés, que no acepta por insuficiente. Un segundo grupo es el los métodos basados en el interrogatorio o cuestionarios. Expone el de Ferrari, basado en 46 preguntas, divididas en seis grupos. Aunque le reconoce algún mérito dice claramente: "procedimientos que pretenden hacer el diagnóstico mediante interrogatorios, es decir de los procedimientos de origen preferentemente clínico y que aún son empleados por los médicos desconocedores o desdeñosos de la Psicología experimental" (18)

Un tercer método, de Damaye, es más complejo y presenta una parte de cuestionario común y otra específico para distintos niveles de edad: menores de 10 años, entre 10 y 13 años y mayores de 13.

Expone después los "métodos de reactivos", grupo en el que incluye dos: el de Sancte de Sanctis i el de Binet y Simon. Sus preferencias van por este último al que dedica la mayor extensión (19). Comenta también, con una cierta amplitud, la aplicación de este método en las escuelas de Madrid (20) con las experiencias de Rodríguez Mata y de Ramudo. La bibliografía es amplia con escasas citas de trabajos españoles. En lo relativo a nuestro tema deben recordarse el trabajo de Blanco Roldán "Relación entre el dibujo libre y espontáneo de los niños y su inteligencia" y el de Rodríguez Mata "Exposición crítica de la escala métrica de la inteligencia de MM. Binet y Simon", ambos de 1914. (21)

* Años más tarde, también sin fecha, publicó en la misma editorial un folleto "*Alfredo Binet*", número 21-22 de la colección "Cartillas Pedagógicas". Se trata de un estudio biográfico del personaje (Niza, 1857 - París, 1911). Existe también

otra obra sobre el tema: "*Nuevas aplicaciones de los reactivos Binet-Simon*". (22).

* En 1930 publicó una obra extensa sobre "*Nacimiento y evolución de la inteligencia*". En este sentido debe considerarse a Anselmo González como un pionero en el estudio de la medición de la inteligencia, o del rendimiento intelectual, a través de la introducción del método de Binet (23). También fue uno de los primeros en ocuparse, de modo sistemático, del estudio de la inteligencia.

Este texto es algo distinto. Analiza con un enfoque evolutivo el desarrollo de la inteligencia en el niño. En la portada del libro se manifiesta una intención de la obra, que consta como subtítulo: "formad el espíritu de vuestros hijos". Es pues una información para padres, médicos y maestros. En la portada el autor consta como "Médico puericultor. Doctor en Ciencias. Profesor de la Escuela Superior del Magisterio". Es la única obra que hemos visto en que conste como médico. El prólogo está hecho por el Dr. Enrique Suñer, catedrático de Pediatría de la Facultad de Medicina de Madrid y director de la Escuela Nacional de Puericultura.

Divide la obra en cinco capítulos principales, cuyo solo enunciado marca la orientación del texto: "El niño antes de nacer", "El niño al nacer", "El primer año de vida psíquica del niño", "El niño hasta los tres años. Psiquismo preescolar", "De los tres a los seis años. El psiquismo en la escuela de párvulos". En el capítulo segundo, el niño al nacer, deben destacarse dos apartados, cuyo título es suficientemente claro: "Psicología del recién nacido" (24) y "Signos de normalidad neuropsíquica del recién nacido" (25).

Algunas de sus ideas, propias del tiempo en que se escribió la obra, quedan superadas. En lo referente a la exploración psicológica del recién nacido propone catorce pruebas, de respuesta refleja. Señala prudentemente: "Basta con aplicar algunas para conocer que el niño nació neuropsíquicamente normal. Para pensar que es anormal debemos esperar algunos días y repetir las pruebas si en una primera aplicación dieron resultados negativos".

También dedica una cierta extensión al dibujo infantil (26), exponiendo la experiencia de sus colaboradores: Amelia Asensi, Paz Monforte y Barea. También aquí aporta criterios evolutivos, por ejemplo en la aparición del perfil en el dibujo de una cara, que suele aparecer, con carácter general entre los seis y ocho años. En resumen se trata de una obra madura, creemos que muy válida para su tiempo, que demuestra la experiencia del autor, su conocimiento del tema y su intento de crear discípulos.

Otros trabajos

En la obra de Anselmo González deben diferenciarse además, como mínimo, los siguientes capítulos:

2. Una segunda línea de trabajos versa sobre la enseñanza especializada a personas con deficiencias sensoriales graves, tanto visuales como auditivas. Tenemos noticia de dos obras en cada uno de estos campos. En el de la enseñanza de ciegos hemos visto el folleto "*Educación de ciegos*"; publicado como Cartilla Pedagógica, la número 24 de la serie, en la colección de El Magisterio Español. Otro es el estudio sobre "*Nivel mental de los ciegos*".

En el campo de las deficiencias auditivas congénitas es autor de dos obras: "*El método ideo-visual en la educación de los sordomudos*" y "*Perfiles psicológicos de sordomudos*" (27).

3. Un tercer campo es el derivado de su labor en la escuela de Criminología. Conocemos un libro, relativamente extenso, sobre "*El problema de la responsabilidad*", de 181 páginas (28). A pesar de su título, que aparentemente no está relacionado con el tema anterior, pronto se ve la orientación del autor. Dedicar un capítulo al tema de la posibilidad de medición de la inteligencia (29). y el siguiente a la "Escala métrica de la inteligencia", referido a la escala de Binet. Más adelante menciona las modificaciones de Terman y Kulman. En conjunto la obra podría situarse dentro de la línea de influencia del pensamiento de Quintiliano Saldaña, importante penalista y criminólogo (30).

4. En otro campo se ocupó, en la obra "*Técnica de psicología experimental sin aparatos*", con el subtítulo "Manual de investigación psicológica", de temas de psicología experimental. Expone de modo detallado las técnicas de medición de muchas funciones mentales: atención, memoria, asociación, abstracción, comprensión, razonamiento. También la inteligencia, en un solo capítulo, breve en el conjunto de la obra (31), y la fatiga. La segunda edición es de 1925. Consta una edición anterior del año 1921 publicada con el seudónimo de Alejandro Miquis (32).

También tenemos noticia de un trabajo suyo sobre "*Selección profesional para carreras facultativas*" (33)

5. De modo más amplio sabemos que escribió sobre temas más generales de enseñanza, así un "*Memorandum elemental de zoología*", "*Problemas de Física*" o "*La Ciencia de la música*" (34) y "*Primeras nociones de Ciencias Físico-Químicas y Naturales*" (35). Se indica también que tradujo una gran cantidad de obras de psicología. Asimismo realizó una cierta labor como literato y periodista y aquí aparece de nuevo el seudónimo "Alejandro Miquis" con el que alcanzó un

cierto renombre. Se dedicó en parte al teatro, como crítico y como director del Teatro Español de Madrid (36).

NOTAS

1. v. Sánchez Sarto, Luis (dir): "Diccionario de Pedagogía". Barcelona (Labor) 1936. 2 vols. 1626 pp. Está numerado por columnas (3252 columnas). Citado como DPL.
2. DPL. loc. cit. c. 1492.
3. DPL. c. 1492; v.t. Carpintero, Helio: "Historia de la Psicología en España" Madrid (Eudema) 1994, p. 259.
4. Marín Eced, Teresa: "La Renovación Pedagógica en España (1907-1936). Los pensionados en pedagogía por la Junta para Ampliación de Estudios" Madrid (CSIC) 1990. v.pp. 365-366.
5. Marín Eced, Teresa: "Innovadores de la educación en España" Cuenca (Serv. Public. Univ. Castilla-La Mancha) 1991. v. pp. 138-140.
6. Marín Eced, T: "La Renovación..." loc. cit. p. 192; DPL, loc. cit.
7. Ibid. pp. 213, 238-239, 248 y 286-287.
8. v. Guzmán, Manuel de: "Vida y muerte de las Escuelas Normales". Barcelona (PPU) 1996. v. p. 286. Se da noticia de su dilatada pertenencia al claustro de la Escuela Normal de Madrid, en dos listados de profesores, en 1912 y en 1932 "al ser suprimida la Escuela... creando en su lugar la sección de Pedagogía de la Universidad de Madrid, fueron declarados excedentes forzosos los profesores que constituyeron su última plantilla...". Entre ellos menciona a Anselmo González Fernández. Junto a estos Francisco Pereira Bote, luchador por los derechos de los que entonces se llamaban anormales, pedagogo activo, de obra importante y poco estudiada. También Luis de Zulueta y Domingo Barnés, que fueron ministros de la República y hasta 25.
9. Marín Eced, T: "Innovadores..."loc. cit. p. 140, nota 174.
10. DPL. loc. cit.
11. Marín Eced, T: "La Renovación...". loc. cit. p. 312.
12. DPL. loc. cit.
13. v. Marín Eced, T: "La Renovación...". loc. cit. p. 213. Una referencia muy amplia de este congreso se encuentra en Barnés, Domingo: "Fuentes para el estudio de la Paidología". Madrid (Impr. Rev. Archivos, Bibl. y Museos) 1917. v. pp. 114-131.
14. En una obra posterior, "El problema de la responsabilidad", señala en una nota a pie de página, (p. 71) la fecha de 1914.
15. Carpintero, H. loc. cit. p. 313.
16. Domènech, Edelmira; Corbella, Jacinto: "Aportación a la historia de la Psiquiatría Infantil en España. El período de formación de la especialidad. 1880-1936". Gimbernat, 1994, 22, pp. 61-104.
17. González, A.: "Diagnóstico de niños anormales" Madrid, (El Magisterio español) s.a. (1914) p. 199.
18. Ibid. p. 65.
19. Ibid.pp. 114-198.
20. Ibid. pp. 191 y sigs.
21. Ibid. pp. 202 y 206. Se menciona además un texto general de A. Fernández Victorio de 1911.
22. DPL. loc. cit.
23. Carpintero, H. loc. cit. p. 259: "un pequeño estudio sobre la inteligencia, tal vez el primer libro

sobre este tema escrito en España".

24. González, A: "Nacimiento y evolución de la inteligencia". Madrid (M. Aguilar, ed.) 1930. pp. 74-79.
25. Ibid. pp. 79-80.
26. Ibid. pp. 176-186.
27. DPL. loc. cit. col. 1493.
28. Publicado en Madrid (Ed. Góngora) 1927.
29. cap. V. pp. 72-83 y pp. 84 y sigs.
30. v. entre otras pp. 160-166.
31. v. pp. 245-263.
32. Piquer Jover, José J: "El niño abandonado y delincuente" Madrid (CSIC) 1945 (en la portada interior consta 1946), v. p. 309. Se señala : Madrid (Ed. F. Delmo) 1921. (ficha núm. 496).
33. DPL: col. 1493.
34. Ibid. col. 1493.
35. Marín Eced, T. "Innovadores..." loc. cit. p. 138.
36. DPL. loc. cit. col. 1493.

Presentat al Xè Congrés Espanyol d'Història de la Medicina. Màlaga, febrer de 1996.

ELS "ARXIVS DE PSICOLOGIA I PSIQUIATRIA INFANTIL" (1933), UNA REVISTA POC CONEGUDA

Edelmira DOMENECH
Jacint CORBELLÀ

La revista

Es una de les primeres publicacions periòdiques, dedicades únicament a la Psicologia i Psiquiatria infantils, aquí. Va començar en el segon trimestre de l'any 1933 i l'hem vist fins a finals de l'any 1935. Era una publicació feta a Barcelona pel Tribunal Tutelar de Menors. Tenia la seva seu (direcció, redacció i administració) en el Pla del Palau número 15 de Barcelona. La periodicitat era trimestral, en números de poc menys de quaranta pàgines. Es feia en català.

Els responsables

Com a responsables consten set persones, que són detallades a la portadella interior. El primer és, encara que no hi ha diferenciació de càrrec directiu, Eugenio Cuello Calón, que era el President del Tribunal Tutelar de Menors i catedràtic de Dret Penal de la Universitat de Barcelona. En segon lloc hi consta Marià Iglésias d'Abadal, que és advocat i vicepresident de la Comissió permanent de la Junta de Protecció de Menors. Immediatament per sota hi consten, en un nivell semblant, Josep Pedragosa, prevere, director de la Casa de Família, i el doctor R. Solà i Carrió, secretari de la Junta de Protecció de Menors.

Finalment hi consten tres redactors en cap, que foren probablement els qui portaren el pes de la revista, sobretot el tercer. Eren el doctor Claudi Bassols, que hi és com a Psico-pediatre del departament d'observació i president de la Societat Catalana de Pediatria. El segon és Lluís Monfort, director dels serveis tècnics del Tribunal Tutelar de Menors. El tercer és Ramon Trinet i Cortacans, psiquiatre del departament d'observació i professor de la facultat de medicina.

Claudi Bassols i Iglésias fou una personalitat rellevant en el camp de la pediatria catalana, ocupant-se àmpliament dels aspectes psicològics i pedagògics. Era fill del metge Agustí Bassols i Prim (1853-1919), que havia estat membre de la Reial Acadèmia de Medicina i autor de treballs importants sobre la tuberculosi.

Claudi Bassols va néixer a Barcelona l'any 1886 i aquí es graduà. Dirigió algun temps la "Revista Médica Barcelonesa". Parellada, en el seu estudi sobre l'obra psiquiàtrica catalana impresa a l'entresgle, li esmenta catorze treballs de tema relacionat amb aquesta especialitat. També fou autor d'un text sobre la vida del seu pare. Va morir a Barcelona l'any 1970.

L'altre metge redactor en cap era el doctor Ramon Trinchet. Havia nascut l'any 1889 i es llicencià a Barcelona el 1911. Fou professor a la facultat de medicina, essent auxiliar de Medicina Legal amb el doctor Manuel Saforcada com a catedràtic. Aquest fou bastants anys secretari de la facultat i Trinchet n'era el vicesecretari, tot i fent a vegades les funcions titulars. Una de les facetes curioses de la seva obra era l'interès per la medicina esportiva i així va ser assessor mèdic del diari "El Mundo Deportivo". També fou un dels fundadors d'Unió Democràtica de Catalunya. Va morir a Barcelona el 30 de desembre de 1976.

El contingut

Tot i que les seccions no estan ben diferenciades hi ha una part d'articles originals, una de vària i notícies i la de bibliografia. El que té més interès són els articles originals, que són els de més abast. Sembla que els motors més actius de la revista foren els doctors Trinchet i Bassols.

Les aportacions de Ramon Trinchet

L'aportació de Trinchet ens sembla que fou la més important i abundosa. Hem trobat set articles originals seus en el període que hem vist la revista. En el número inicial ja hi trobem una aportació molt extensa, l'article sobre "Contribución al estudio del tipo de personalidad en los menores delincuentes" (1). En el segon número també l'article que obre la revista és seu: "L'objectivació del tipus criminal basat en l'existència d'estigmes morfològics" (2). De fet la major part del text d'aquest número és seva. Així hi trobem una aportació més breu, a la secció de vària, sobre "Neologismes" (3). I encara l'article curt "¿Art o pornografia?" (4) i un comentari sobre "Una nova llei alemanya" (5). També la referència bibliogràfica d'un treball de Carlota Bühler (6). La resta d'aquest número 2, que té 36 pàgines, l'escriu Claudi Bassols.

En el tercer número es repeteix l'aportació de Trinchet, tot i que ja no cal que sigui tan massiva. Hi ha un article d'abast més general, comentant la que aleshores era molt recent "La llei de vagabunds i malfactors baix l'aspecte mèdico-legal" (7). És un treball amb notes, cosa inhabitual en les col·laboracions de la revista. Hi ha també una nota breu sobre "Una lletra del prof. Carrara" (8).

En el quart número hi ha el treball, bastant llarg, "Contribució a l'estudi del pseudohermafroditisme (Qüestions mèdico-legals que se'n deriven)" (9). Es una anàlisi àmplia, amb una gran quantitat de notes. Després les aportacions es van diversificant i les de Trinchet baixen, tot i que segueix essent l'element clau de la revista. En el número cinc hi ha un article sobre "La fam i la misèria considerats com a factors delictògens en els menors", que és molt extens i es divideix en dos números (10).

Després les seves contribucions ja són menys abundoses. Encara cal esmentar l'article "El racisme a la llum de l'antropologia" (11). També la recensió bibliogràfica d'una monografia de Jaume Aiguader sobre estadístiques de mortalitat (12). I la necrològica del Dr. Manuel Armengol i Bas (13).

Les aportacions de Claudi Bassols

Bassols és el segon autor en nombre de contribucions signades a la revista. En el segon número hi ha un treball breu sobre "Instituts de nois anormals (llur gran necessitat)" (14) que és reproduït d'una altra publicació. També hi ha la recensió bibliogràfica de dues obres, una "La Infància anormal" de Jeroni de Moragas i una altra d'un llibre amb impressions d'un viatge a Nordamèrica, dels doctors Pinós i Gallart (15). Altres crítiques de llibre es troben més endavant, així d'un text sobre alimentació del nen, fet per Polió Buxó (16).

Un altre article de Claudi Bassols és "L'examen psicològic al Tribunal Tutelar de Menors" (17). També cal recordar el treball breu "La fórmula algebraica del nen" (18), recollint una conferència feta a la Societat Catalana de Pediatria. Un caràcter més doctrinal el trobem en l'article "Psiconeurosis" (19). Signa amb inicials una nota donant informació sobre "La Sageta" (20). Una última aportació, extensa aquesta vegada, és el text d'una conferència en una setmana d'higiene mental "L'obra del Tribunal Tutelar de Menors sota el punt de vista de la higiene mental" (21).

Les altres aportacions

Els altres autors, tot i que alguns d'ells fan algun treball d'interès, són ja molt minoritaris. Un dels primers és el de Jeroni de Moragas "La descoberta del món exterior" (22). El pediatre Joan Córdoba aporta el text d'una conferència feta a la càtedra de Pediatria sobre el tema "Mortalidad Infantil i Higiene Social" (23). Xavier Ysart té dos treballs, un sobre "Llibertat vigilada i tutela en vigilància exercida pel Tribunal Tutelar de Menors" (24) i "Homes prematurs" (25). Narcís Massó i Valentí és autor d'una llarga aportació sobre "Aspectes de la vida de l'infant" (26). Octavio Pérez Vitoria, aleshores molt jove, és autor d'un treball sobre "La nueva legislación italiana sobre Tribunal de Menores" (27). I encara

caldria esmentar, entre altres autors, amb obra més reduïda, Ramon i Ferran Bassols i Josep Pedragosa, o alguns treballs reproduïts de publicacions estrangeres, com el de Carlos Herrera, que ocupa íntegrament el número 6: "Contribución al estudio bioantropológico de los menores peruanos en estado de abandono".

Valoració de la revista

Creiem que és la primera aportació periòdica catalana al tema. Ve des de l'enfocament protector dels trastorns de la conducta en els infants. Està en bona part influïda per les teories de l'antropologia física. En aquest sentit ja marca una orientació definida el primer dels articles de Ramon Trinchet. El seu mateix inici a partir de les activitats del Tribunal de Menors, en un moment en que les teories de l'escola lombrosiana tenien encara molt pes, recolza aquest orientació, però també cal dir que està oberta a altres punts de vista. I encara és prou important el ressò que tenen els aspectes més sociològics de l'especialitat.

També és l'intent de fer sentir el senyal de vida d'un grup de treball, d'ajudar a crear un petit nucli científic, de relacionar-se amb l'exterior, i de fer conèixer entre nosaltres el que passa a fora.

NOTES

1. Arxius de Psicologia i Psiquiatria Infantil (APP), 1933, I (1), 3-24.
2. APP, 1933, I (2), 3-16.
3. APP, 1933, I (2), 20-22.
4. APP, 1933, I (2), 22-24.
5. APP, 1933, I (2), 24-30.
6. APP, 1933, I (2), 31-32.
7. APP, 1933, I (3), 21-23.
8. APP, 1933, I (3), 32-34.
9. APP, 1934, II (4), 9-26.
10. APP, 1934, II (5), 13-30 i (7), 1-6.
11. APP, 1935, III (8), 25-32.
12. APP, 1935, III (9), 31-32.
13. APP, 1935, III (10), 30-31.
14. APP, 1933, I (2), 17-19.
15. APP, 1933, I (2), pp. 33-34 i p. 35.
16. APP, 1934, II (6), 39-40.
17. APP, 1933, I (3), 1-14.
18. APP, 1934, II (5), 1-5.
19. APP, 1934, II (7), 14-21.
20. APP, 1935, III (8), 33-34.
21. APP, 1935, III (11), 11-27.

22. APP, 1933, I (3), 15-20.
23. APP, 1934, II (4), 1-7.
24. APP, 1934, II (4), 26-38.
25. APP, 1934, II (7), 7-13.
26. APP, 1935, III (8), 1-11, i (9), 1-5.
27. APP, 1935, III (8), 12-24.

Publicat a Gimbernat, 1992, 18, 195-198

L'APORTACIO D'EMILI MIRA AL PROGRES DE LA PSIQUIATRIA INFANTIL A CATALUNYA

Edelmira DOMENECH
Jacint CORBELLA

Introducció

Emili Mira i López (1896-1964) ha estat la personalitat més important de la psiquiatria catalana en el seu temps. La seva obra ha abastat gairebé tots els camps de l'especialitat i bàsicament els dos grans pols de la psicologia i de la psiquiatria. Va ser professor tant de psiquiatria a la Facultat de Medicina, com de psicologia a la Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia, en els anys de la Universitat Autònoma de 1933. Dins d'aquesta orientació, tot i que no va dedicar-s'hi de manera explícita, també té una obra important en el camp de la psiquiatria infantil, que es va desenvolupar en la seva major part en els seus anys a Catalunya i en part en l'exili després de la guerra.

Emili Mira havia nascut l'any 1896 a Santiago de Cuba. Era fill d'un metge militar que poc després fou destinat a Barcelona. Va estudiar medicina a Barcelona, llicenciant-se l'any 1917. (1). Molt aviat, el 1919, va guanyar, per oposició, la plaça de cap de la secció de Psicologia de l'Institut d'Orientació Professional de Barcelona, del que fou director el 1926. El 1922 havia fet la seva tesi sobre "Correlaciones somáticas del trabajo mental". Va guanyar el premi extraordinari, tant de llicenciatura com de doctorat. El 1924, junt amb Bel.larmí Rodríguez Arias i Pere Martínez García, fou un dels impulsors de la Revista Médica de Barcelona, que va arribar a ser la publicació mèdica més important a Catalunya fins a la guerra. Quan l'Autònoma, fou nomenat professor de la universitat. El 1939 va haver de marxar a l'exili.

Dins de l'amplitud de la seva obra, que significa la consolidació de l'especialitat de psiquiatria a Catalunya, aconseguí la seva introducció com a matèria habitual d'ensenyament a la facultat. Aquí analitzarem, de manera relativament esquemàtica, la seva contribució al desenvolupament de la psiquiatria i la psicopatologia infantils. Des d'aquest punt de vista podem destriar-ne, com a més importants, els següents aspectes:

1. Obra inicial introductòria principalment en el camp dels tests. Mira treballà, gairebé des d'acabar la carrera, a l'Institut d'Orientació Professional. El corrent aleshores anava més que res pels camins de la psicometria. D'una banda la mesura de la intel·ligència, que es deia així. La revolució en aquest camp havia començat de fet amb la introducció per Binet, el 1905, de proves relativament ràpides i senzilles de fer, per avaluar el nivell intel·lectiu dels infants. La seva introducció en el camp escolar va marcar una veritable revolució, i va tenir una gran influència. Més tard, però a un ritme bastant accelerat, hi va haver progressos importants en aquest sector. En tot cas Mira estava ben al dia del que es publicava i n'era un capdavanter aquí (2). Tot i que no va deixar mai aquest camp, en els anys vint s'hi va ocupar de manera més primordial. I en ell hi ha prou referències a la mesura de les capacitats en l'edat infantil i juvenil. Mira és sense cap dubte l'introducció més important d'aquestes tècniques a Catalunya.

2. El segon aspecte és el docent. Mira fou professor de Psicologia Infantil a la secció de Pedagogia de la facultat de Filosofia de la Universitat Autònoma. Això ja va ser a la dècada dels anys trenta, i la seva obra, tot i que fou curta en el temps, per les circumstàncies del país, va tenir un ressò important (3).

3. Un tercer aspecte és l'assistencial. Mira va crear un centre, potser més d'observació que de tractament de nens, que era "La Sageta", del que fou propietari i director. Allí va aplegar un conjunt de col·laboradors, entre ells Alfred Strauss, amb obra important a Alemanya, des d'on es va haver d'exiliar, i Jeroni de Moragues, que aleshores era bastant jove i, amb els anys, va ser la personalitat més important de la psiquiatria infantil a Catalunya.

4. Un altre aspecte és el de l'obra escrita de Mira, principalment els seus llibres, en el camp de la psicopatologia de la infància. Ja abans de la guerra va ser el promotor de l'edició, i la va revisar, del manual de Psicologia del nen dirigit per Murchison (4). I més tard, ja a l'exili té algunes monografies sobre el tema, publicades a l'Argentina, des de la "Psicologia evolutiva del niño y el adolescente" a "El niño que no aprende".

El vessant psicotècnic i escolar

Es la primera dedicació de Mira, si més no cronològica. El 1919 entra a l'Institut d'Orientació Professional i a l'any següent, quan en té només 24, ja el trobem publicant treballs. En alguns hi ha una relació clara amb l'edat infantil. A la revista del propi institut publica els "Primers resultats del Laboratori Psicomètric" (5). Més tard, en el seu "Manual de Psicología Jurídica" del 1932, aporta dades sobre gairebé 900 nens d'escola de Barcelona, entre els 5 i 15 anys (6).

Ben aviat projecta la seva obra a altres indrets. Es un col.laborador assidu, en els primers anys, dels "Archivos de Neurobiología", que es publiquen a Madrid, des del 1920, moguts per l'empenta de Lafora i Sacristán i amb el patrocini de José Ortega y Gasset. Es una revista molt important en el seu temps i amb col.laboradors de primer nivell aquí.

Ja en el primer any de la revista Mira hi publica una llarga informació sobre el funcionament del laboratori del seu Institut (7). Es un article llarg en dues parts: la primera està més dedicada a les aptituds professionals. La segona tracta de l'estudi de la intel.ligència, el temperament i l'atenció, i en aquesta hi ha referències a l'edat infantil (8).

Un altre treball del mateix any, també per la mesura del rendiment intel.lectiu, és el que dedica a la "prova de les pés". Consisteix en escriure, en un temps determinat, el major nombre possible de paraules que comencin amb la lletra "p" (9). Esmenta els seus treballs amb l'escala de Terman i aporta dades amb nens en pla "prova de les pés". També va presentar una comunicació a la Societat de Biologia de Barcelona (10).

Pocs anys més tard publica un resum de la seva experiència (11). Bastant més tard, ja en la "Revista de Psicologia y Pedagogía", que dirigeix, hi trobem un article sobre les oligofrènies (12). Un estudi més genèric sobre el tema l'havia fet en un treball sobre la intel.ligència (13).

A la mateixa revista va publicar alguns temes concrets de proves per explorar l'activitat o les funcions mentals (14, 15). Més endavant encara hi trobem estudis sobre l'exploració de l'afectivitat (16). I una revisió del desenvolupament de les funcions mentals en el nen (17).

Aquest aspecte de l'estudi de la intel.ligència infantil el porta a ocupar-se dels problemes que es plantegen en l'ensenyament dels infants. Així s'obre el vessant pedagògic més concret, la pedagogia escolar, de l'activitat de Mira. Col.labora directament en la tasca dels mestres, i molt a la llarga, un dels fruits en serà el llibre "El niño que no aprende".

Així va encetar una col.laboració en el Butlletí dels Mestres. Hi ha un primer treball sobre el pla d'ensenyament (18). Aviat planteja directament un tema que pot tenir una repercussió important en la interrelació entre les tasques del psicòleg i del pedagog, les diferències d'opinió entre persones que treballen un mateix tema des d'òptiques diferents (19). L'any següent hi publica un article, en dues parts, sobre "Psicohigiene Infantil" (20).

El vessant docent

A la dècada dels anys trenta Mira ja té un prestigi professional important. Es el psiquiatre jove amb més empenya i domina el panorama sense gaire problemes. Quan arriba la República, l'any 1931 i al cap d'un temps ve la Universitat Autònoma, el canvi en l'ensenyament és molt pregon. Hi ha nous plans d'estudi i s'incorporen noves matèries i professors. La psiquiatria és una d'aquestes i Mira n'és el seu professor. Això pel que fa a la Facultat de Medicina.

Una altra facultat també fa molts canvis: és la que es denomina "Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia". A la secció de Pedagogia Mira hi té un paper molt important, de fet bastant més que a la de Medicina. En aquesta la Psiquiatria és una més entre les assignatures del període clínic, que a més té moltes matèries. La psiquiatria tot i el seu interès no està en un primer pla. A la secció de pedagogia la situació és diferent.

La Facultat de Filosofia té un primer període comú amb 13 matèries (3 d'elles amb doble professorat), i un segon període propi de cada secció. A la secció de pedagogia les matèries pròpies són 12, de les quals Mira és professor encarregat de tres. Aquestes són la "Psicologia Infantil", amb un curs de 90 lliçons, tres dies a la setmana, (dimarts, dijous i dissabtes) de 6 a 7 de la tarda. Els altres tres dies explicava: el dimecres la "Psicopatologia Infantil" (una hora a la setmana, durant 30 setmanes: 30 hores en total) i els dilluns i divendres la "Psicotècnica educativa", que tenia 60 lliçons. Totes elles de 7 a 8 del vespre. O sigui que Mira tenia, durant el curs de 30 setmanes, una hora cada tarda ocupada a la facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia, amb una hora de classe (21).

En canvi el curs de Psiquiatria a la Facultat de Medicina era de 30 dies, entre desembre i gener, pels matins. Les lliçons i les pràctiques es feien a la Clínica Psiquiàtrica Municipal d'Urgència, al carrer de Lull núm. 8, ben lluny de la facultat en la geografia de la ciutat de Barcelona. L'horari era de tres hores diàries, de 8 a 11 els primers vint dies i de 11 a 2 del migdia els deu dies restants. Això és el que hi havia sobre el paper, que es devia complir bastant (22).

Quedaven a més, a les dues facultats, les matèries optatives i d'ampliació. Com a curs d'ampliació per a la facultat de medicina hi havia una Psiquiatria, en 40 dies, el maig i juny, també en el mateix lloc, de 8 a 11. Aquí els alumnes havien de triar una matèria entre nou ofertes, totes d'especialitats. Era de fet ampliar una de les assignatures del període clínic.

Entre els cursos superiors o monogràfics, en els quals l'oferta era llarguíssima, amb caràcter totalment optatiu, la facultat tenia quatre cursos monogràfics dins de la matèria de psiquiatria. El director del programa era el doctor Mira, que tenia al seu càrrec directe un curs de "Tècniques modernes d'exploració

psiquiàtrica". També hi havia un curs de "Psiquiatria Infantil", del que s'encarregaven els doctors A. Strauss, G. Moragas i J. Córdoba (23).

Per a la secció de Pedagogia, entre les matèries optatives hi havia dos tipus d'oferta. Entre els "Treballs de Seminari i Laboratori", amb 10 matèries diferents, Emili Mira s'encarregava d'un sobre "Estudi experimental de l'afectivitat" i Alfred Strauss en dirigia un altre sobre "Els mètodes psicològics en l'ensenyança als anormals mentals. Caràcters psicòtics. Educació correctiva i assistència social". Un altre nivell eren els cursos monogràfics, dels quals Alfred Strauss, en feia un sobre "Psicopatologia de la primera infància. Psicopatologia de l'edat escolar. Psicopatologia de la pubertat" (24).

Aquest és el resum del vessant docent del treball de Mira en el marc de la Universitat Autònoma de Barcelona de 1933 (25). Es el primer professor de Psiquiatria a la facultat de medicina. Té una matèria obligatòria de ple dret, la primera vegada que s'inclou la Psiquiatria, de manera específica, en el pla d'estudis de medicina. Té també un curs optatiu d'ampliació. I encara en els cursos monogràfics, dels quatre de la seva àrea en dirigeix directament un, el de Tècniques modernes d'exploració. El de Psiquiatria infantil el deixa principalment a col·laboradors directes seus a "La Sageta".

A la secció de Pedagogia la seva tasca és proporcionalment més important i s'encarrega, també per primera vegada, de la Psicologia i la Psicopatologia Infantil. Mira va ser el gran impulsor de l'ensenyament de les matèries pròpies de la Psicopatologia Infantil a la Universitat de Barcelona, i això va durar, de manera efectiva, molt pocs anys. Després de la guerra va haver-hi no solament una aturada, el que ja hagués estat greu, sinó un retrocés ideològic i científic difícil de qualificar.

El vessant assistencial

Mira també va desenvolupar una tasca assistencial, en el camp de la psiquiatria infantil, important dins del marc de l'època. El seu primer contacte directe, seguit i intens amb els nens, des d'un punt de vista de la seva especialitat, el va tenir en el món escolar. La seva tasca en el seu primer treball, a l'Institut d'Orientació Professional, el va dur a l'estudi del nivell d'intel·ligència, i en aquest camp el contacte amb les escoles li era imprescindible. Fruit de tot això en van ser alguns treballs ja esmentats.

Anys més tard va crear un centre clínic on es feia una tasca àmplia més en un sentit d'orientació, d'estudi i de control, que no pas de tractament. Era un centre privat, del que n'era propietari i director, que duia el nom de "La Sageta". Estava en un edifici del carrer de Teodor Roviralta núm. 21, cap el Tibidabo (26).

La Sageta es definia com un "Institut d'Observació Psicològica 'La Sageta' per a infants i joves. 'Child Guidance Clinic'. Estudi dels trastorns del caràcter, de la conducta, de la capacitat escolar. Diagnòstic dels trastorns de llenguatge".

En els anuncis que es publicaven, segons era el costum de l'època, en les revistes mèdiques, hi consten tres col.laboradors, Alfred Strauss, Jeroni Moragues i Adolf Azoy. L'obra de La Sageta fou important. Folch i Camarasa (27) assenyalen com "amb els mitjans i coneixements de l'època s'investigaven i diagnosticaven tota mena de trastorns psicopatològics dels infants". Folch n'ha explicat el funcionament valorant principalment l'obra de Strauss (28).

Com a resultat de tot el que s'havia anat fent, Folch resumeix la situació de la psiquiatria infantil quan comença la guerra: "Quan el 1936... la psiquiatria infantil era tot just major d'edat, no solament en el camp de les oligofrènies sinó des de tots els seus aspectes..." "No podem deixar d'insistir, per a la transcendència que va tenir per a la psiquiatria infantil, la tasca entre els anys 1931 i 1936 de l'Institut Psicotècnic, sota la direcció del professor doctor Emili Mira i López, on va comptar sempre amb excel.lents i fidels col.laboradors..."

Entre els col.laboradors de La Sageta el més important aleshores fou Alfred Strauss, ja esmentat també en la seva funció docent a l'Autònoma. Era un professor de Heidelberg que s'havia exiliat fugint de l'ambient polític del seu país. Aquí fou ben acollit per Mira que el va situar a la universitat i a la clínica. Diu Folch: "Strauss, ben format com a neuròleg i psiquiatre clínic, especialitzat en el camp de la paidopsiquiatria, havia estat el paidopsiquiatre col.laborador de Moro, professor de Pediatria aleshores a Heidelberg..." (29).

Jeroni Moragas, amb formació també inicialment pediàtrica, va rebre ben aviat la influència de Mira, i a partir dels anys trenta era un col.laborador assidu de l'Institut Psicotècnic. Per a ell la trobada amb Strauss, acollit també per Mira, fou providencial (30).

Adolf Azoy era oto-rino-laringòleg i participava en les tasques de La Sageta principalment en l'estudi dels trastorns del llenguatge. La seva tasca posterior el dugué a ser catedràtic d'ORL a Sevilla i Barcelona (1953-1971). Strauss i Azoy van publicar algun treball junts a la revista dirigida per Mira (31).

L'existència de La Sageta, creada per Mira, va ser doncs un enzim catalitzador per l'ensenyament i desenvolupament de la psiquiatria infantil a Catalunya, tant per l'impuls donat per Mira, com per l'obra dels col.laboradors, fonamentalment Strauss, que en pocs anys d'estar a Catalunya va fer una tasca extraordinària.

Els llibres sobre Psicologia i Psicopatologia Infantil

Entre els llibres potser cal posar primer, si més no per raons cronològiques, el paper que Mira va tenir com a impulsor de l'edició a Catalunya del "Manual de Psicología del niño". Amb aquest títol hi ha un veritable tractat, de més de mil pàgines, fet amb un estil aleshores molt modern, que aquí encara no era freqüent. Es un llibre magnífic, dirigit per Carl Murchison, de la Clark University de Worcester, amb 24 col.laboradors. Entre ells moltes persones de primera línia en el seu camp, com són Charlotte Buhler, Leonard Carmichael, Arnold Gesell, Florence Goodenough, Kurt Lewin, Jean Piaget, Lewis Terman. La primera edició americana era de 1931. Mira en va fer també el pròleg. Fou un text important aleshores aquí.

Però l'obra pròpia, com a autor de llibres de Psiquiatria Infantil, comença més tard. L'activitat escrita de Mira després de l'exili fou prou important i ha facilitat la difusió internacional del coneixement dels seus treballs. Però en el camp de la Psiquiatria Infantil fou més reduïda, tot i que és l'època en que surten els llibres. L'impacte de l'exili, de manera global, ha estat valorat per Francisco Giral entre altres (33).

Mira, que va escriure una quantitat de paper molt gran, té a més alguns llibres sobre temes de Psicopatologia Infantil. Bàsicament són: "Psicología Evolutiva del niño y el adolescente" i "El niño que no aprende". Tots dos van ser publicats a la dècada dels anys quaranta, a l'etapa d'exili a Buenos Aires, el 1941 i el 1947.

El primer és un tractat de Psicologia evolutiva molt clar, ben estructurat i ben editat (34). Hem analitzat la segona edició, que està ampliada. Té 16 capítols i un apèndix llarg on s'esmenten quatre grups de proves pel diagnòstic evolutiu del nen. La major part de l'atenció del text se centra fins els set anys. En el capítol de l'adolescència, que és breu, hi ha una certa discordança entre el seu contingut i l'índex. L'últim fa referència principalment a les característiques psicològiques de la pubertat femenina en diversos medis socials.

Un segon llibre es dedica a temes que ja havia estudiat en els seus primers anys a l'Institut Psicotècnic, l'anàlisi de les dificultats escolars (35). Una de les conseqüències del llibre és la de donar un cert optimisme davant de la qüestió que avui se'n diu "fracàs escolar". En el pròleg, fet per la directora de la col.lecció en que es publica l'obra, es diu "el nen que no aprèn és gairebé sempre un nen que pot aprendre si se li fa un tractament adequat en els límits del seu nivell mental i grau de maduresa... el problema de la manca d'aprenentatge ja no és insoluble..". (36). Es una obra dirigida més a pares i mestres que no pas amb una intenció especialitzada.

En altres dos llibres, tardans en la seva obra, però amb èxit editorial, recull part de l'experiència dels treballs dels primers anys, en l'estudi escolar i l'orientació professional. Així cal recordar el seu llibre "Cómo estudiar y cómo aprender", obra breu en la que resumeix els seus coneixements i experiència en aquest camp i que va tenir diverses edicions (37).

Finalment cal fer referència a una altra obra amb una extensa difusió, el "Manual de Orientación Profesional" (38), en el que recull, en els seus anys argentins, una gran part del que havia fet des de la que fou la seva primera activitat a l'Institut de Barcelona l'any 1920. En conjunt, pel que fa als llibres, l'Argentina és potser el país on va publicar més llibres i la seva obra ha deixat una certa petjada en la seva psiquiatria (39).

Finalment cal assenyalar que una de les obres més importants de Mira fou el seu text de Psiquiatria. A la primera edició, feta encara a Barcelona el 1935 (40), no hi ha res diferenciat per a la Psiquiatria Infantil. En edicions següents hi inclou un capítol. A la segona, de l'any 1943, hi ha dos apartats nous respecte a la primera, apart altres capítols de col.laboradors externs (41). Són els capítols 31 i 32, dedicats el primer a "Algunas peculiaridades de la psiquiatria infantil" i l'altre a la psiquiatria de guerra, tema en el qual Mira havia treballat directament (42).

A la tercera edició, de 1946, es manté aquest capítol (43). Aleshores ja assenyala la importància de la detecció precoç de les alteracions personals en el nadó. Concretament diu que és possible copsar, ja des del primer dia de la vida extrauterina, si el nadó té el bagatge suficient de capacitat reactiva per a poder-se adaptar als requeriments propis de la vida civilitzada. Per l'exploració d'aquesta capacitat emprà l'escala de Gesell (44). En canvi en el "Compendio" de 1958, més breu, no hi ha referència a la Psiquiatria Infantil (45).

Resum

L'obra d'Emili Mira ha influït de manera molt activa en el desenvolupament de la psiquiatria infantil a Catalunya. Els seus punts més importants són: 1. La seva relació amb el món escolar i de l'orientació professional, per la seva tasca com a un dels introductors de les proves psicotècniques a Catalunya. 2. L'activitat docent a la facultat de Medicina i sobretot a la secció de Pedagogia de la facultat de Filosofia, on tenia al seu càrrec les matèries de Psicologia i Psicopatologia Infantil. 3. L'obra assistencial amb la creació del centre de La Sageta i l'acollida d'Alfred Strauss. 4. Els seus llibres sobre els problemes de la psicologia i psicopatologia de l'infant, centrats en l'estudi de la Psicologia Evolutiva i les dificultats escolars.

NOTES

1. Calbet, J.M; Corbella, J: "Diccionari Biogràfic de Metges Catalans". Barcelona (Fund. S. Vives Casajuana - Sem. Pere Mata) 1981-1983, 3 vols. II, núm. 3048, p. 141
2. Mira fou el principal introductor d'aquests estudis a Catalunya. A Madrid l'obra de Binet havia estat introduïda gairebé des de la segona dècada del segle, principalment pel treball d'Anselmo González.
3. L'obra de Mira en el camp de la Psicologia ha estat estudiada extensament. V. principalment: Carpintero, Helio: "Historia de la Psicología en España" Madrid (Eudeba) 1993. pp. 272-281. El títol del capítol és prou clar per donar idea de la seva valoració com a psicòleg: "El psicólogo Emilio Mira".
V.t. Sáiz Roca, Milagros; Sáiz Roca, Dolores: "El establecimiento de la psicología científica en España". Barcelona (E. Fabregat edit.) 1993. pp. 133-144. Hi ha una bibliografia detallada de l'obra de Mira (pp. 184-189).
4. Murchison, Carl (dir.): "Manual de Psicología del niño". Barcelona (F. Seix) 1935, 1163 pp.
5. Ann. Inst. Orientació Professional, Barcelona, 1920, I (1), 93-99
6. Mira, Emili: "Manual de Psicología Jurídica" Barcelona (Salvat) 1932. Hi ha una segona edició, Buenos Aires (Ateneo) 1945.
7. Mira, E: "El funcionamiento del Laboratorio de Psicología Profesional del Instituto de Orientación de Barcelona", Arch. Neurobiol. 1920, I, pp. 129-147 i 356-380.
8. De l'estudi de la intel·ligència se n'ocupa a les pp. 356-371. loc. cit.
9. Mira, E: "La prueba psicológica de las pes", Arch. Neurobiol. 1920, 1 (3), 241-249.
10. Mira, E: "La prova de les P en psicologia aplicada". Treballs Soc. Biol. 1921, 228-239.
11. Mira, E: "Pruebas para la determinación del tipo de inteligencia en los niños", Actualidad Médica, 1925, 3, 225-246.
12. Mira, E: "Oligofrenias", Rev. Psicol. Pedagog. 1935, 3, 19-41
13. Mira, E: "¿Qué es la inteligencia?", Rev. Pedagogía, 1922, 1 (2), 56-62.
14. Mira, E: "Estado actual de las pruebas mentales". Rev. Pedagog, 1923, 2 (19), 241-247; Mira, E: "Estado actual de las pruebas mentales. II. La investigación de la memoria", Rev. Pedagog. 1923, 2 (19), 298-306.
15. Mira, E: "Las pruebas de imaginación visual (espacial) en la escuela", Rev. Pedagog. 1924, 3 (32), 281-290.
16. Mira, E: "Exploración de la afectividad en la escuela", Rev. Pedagog. 1926, 5 (59), 481-486 y 1927, 6 (64), 183-190.
17. Mira, E: "El desarrollo de las funciones mentales en el niño", Rev. Pedagog. 1928, 7 (84), 529-535.
18. Mira, E: "Un pla de reforma de l'ensenyament normal", But. Mestres, 1922, 1 (10), 146-149).
19. Mira, E: "Diferències d'opinió dels mestres i dels psicòlegs respecte a la intel·ligència dels infants", But. Mestres, 1922, 1 (16), 242-243 i 261-262) (cit. Sáiz, p. 184)
20. Mira, E. "Psicohigiene infantil". But. Mestres, 1923, 2, (32), pp. 166-168 i (34) 206-209.
21. Universitat de Barcelona "Anuari 1934-1935". Barcelona (Tip. Occitana) 1934. pp. 118 i 133-134.
22. Ibid. pp. 295 i 337-338.
23. Ibid. pp. 348-349 i 370.

24. Ibid. pp. 136-138.
25. Domènech, Edelmira: "L'inici de l'ensenyament de la psiquiatria a la Universitat de Barcelona" in *Història de la Universitat de Barcelona, I Symposium*. Barcelona (UB) 1988, 343-350.
26. Iruela, Luis M: "Doctor Emilio Mira y López.- La vida y la obra". Barcelona (Univ. de Barcelona, Publ.) 1993, pp. 82-83.
27. Folch i Camarasa, Lluís: "Notes per a una història de la Psiquiatria Infantil Catalana" Act.I Congr. Int. Hist. Med.Catal. Barcelona, 1970, III, pp.331-338.
28. Folch, loc.cit. p. 334.
29. Ibid. p. 333.
30. Ibid. p. 333. En aquesta etapa trobem dues grafies del cognom: Moragas i la forma catalanitzada Moragues. El nom també es troba com a Jeroni i Geroni.
31. Strauss, A; Azoy, A: "Resultats de la investigació dels defectes de la paraula en els nens dels Grups Escolars de l'Ajuntament de Barcelona" *Rev. Psicol. Pedagog.* 1935, 3 (11), 265-266.
32. v. nota 3.
33. Giral, Francisco: "Ciencia española en el exilio (1939-1989). El exilio de los científicos españoles". Barcelona (Anthropos) 1994, pp. 255-256.
34. Mira, E: "Psicología evolutiva del niño y el adolescente". Buenos Aires (El Ateneo) 1941; 2ª ed. 1944, 284 pp.
35. Mira, E: "El niño que no aprende". Buenos Aires (Kapelusz) 1947, 129 pp.
36. C. Guillén de Rezzano, prólogo, p. XI.
37. Mira, E: "Cómo estudiar y cómo aprender". Buenos Aires (Kapelusz) 1948. Hem vist una 7ª edició de 1967 (111 pp.)
38. Mira, E: "Manual de Orientación Profesional". Buenos Aires (Kapelusz) 1947. Hem vist una 5ª edició de 1959.
39. Guerrino, Antonio Alberto: "La Psiquiatría Argentina". Buenos Aires (edit. Cuatro) 1982, pp. 191-192.
40. Mira, E: "Manual de Psiquiatria". Barcelona (Salvat) 1935. 750 pp.
41. Mira, E: "Manual de Psiquiatría". Buenos Aires (El Ateneo) 1943, 2ª ed. 857 pp. v. pp. 623-646.
42. Domènech, E; Corbella, J: "La psiquiatría de guerra en España. Análisis de tres textos". in Domènech, E; Corbella, J; Parellada, D: "Bases históricas de la psiquiatria catalana moderna". Barcelona (PPU - Sem. P. Mata) 1987, 379-391. v. pp. 388-389.
43. Mira, E: "Psiquiatría". Buenos Aires (El Ateneo) 1946 (3ª ed). 2 vols. 927 pp.
44. Mira, E: "Psiquiatría", 1946, loc. cit. pp. 653-656 i 809-815.
45. Mira, E: "Compendio de Psiquiatría". Buenos Aires (El Ateneo) 1958, 452 pp.

NOTA SOBRE L'OBRA PAIDOPSIQUIATRICA DE JOAQUIM PUIG-ANTICH (1944-1989)

Jacint CORBELLÀ
Alexandre XIFRO
Edelmira DOMENECH

L'autor

Joaquim Puig-Antich ha estat probablement el paidopsiquiatre català que ha fet una obra científica amb més repercussió internacional. La va fer als Estats Units, bàsicament en dues ciutats: New York i Pittsburgh. Primer va estar al Departament de Psiquiatria de nens i adolescents del "New York State Psychiatric Institute" i fou professor associat de la Universitat de Columbia. A Pittsburgh fou cap del servei de Psiquiatria de nens i adolescents del "Western Psychiatric Institute" i professor visitant de Psiquiatria Infantil de l'escola de medicina de la Universitat de Pittsburgh. Per tant no es va moure gaire de la zona est del país. Va morir als quaranta-cinc anys, en plena creativitat científica.

Treballà i publicà intensament durant un període d'uns dotze anys en vida seva i aquí fem una breu revisió de la seva obra. A més a més, fet inusual, bastants articles s'han publicat després de la seva mort. Durant cinc anys, de 1980 a 1985, fou membre del Consell editorial del "Journal of the American Academy of Child Psychiatry" (JAACP). La part més important dels seus escrits es va publicar en aquesta revista i als "Archives of General Psychiatry" (AGP). Va investigar principalment en el camp de les depressions infantils i de l'adolescència.

En els llocs de treball on va estar deixà una empremta molt forta entre els seus col·legues, degut a la seva personalitat, el poder de convicció i la seva claredat d'exposició. Era conegut pels seus amics per "Kim" i així és esmentat en la seva necrologia¹.

Va néixer a Barcelona el 22 de setembre de 1944. L'examen del curs preuniversitari el va fer l'any 1961 a l'Institut Menéndez y Pelayo de Barcelona. Va estudiar medicina aquí de manera brillant, sobretot en els primers anys. Començà el 1961 i el resultat del primer curs fou d'excel·lent en les quatre matèries. En el segon curs té excel·lent en tres de les cinc assignatures. En el període clínic degué interessar-se menys per l'estudi, tot i sortir-se'n fàcilment, i

consten quatre qualificacions d'excel·lent. En resum és un expedient amb 12 excel·lents (tres d'ells amb MH), 10 notables i 8 aprovats. Feu l'examen de llicenciatura el novembre de 1967 amb qualificació d'excel·lent². Començà la seva activitat en el servei de Psiquiatria Infantil de l'hospital de Sant Joan de Déu.

Al cap de pocs anys va anar als Estats Units on va passar la resta de la seva vida. Fou molt marcat per la mort del seu germà Salvador, l'any 1974, una de les últimes víctimes de la repressió violenta de la dictadura. No va voler tornar i només féu alguna estada breu, la primera amb intenció mèdica a una reunió internacional de Sevilla el 1983 sobre depressions.

La seva formació americana fou molt completa. Primer va fer l'internat en medicina al Sinai Hospital de Baltimore; després la residència en psiquiatria a New York, al Beth Israel Medical Center; l'especialitat en psiquiatria infantil, el fellowship, a l'Albert Einstein College of Medicine, també de New York. Durant set anys, de 1972 a 1979, va rebre una formació psicoanalítica al New York Psychoanalytic Institute³.

Era malalt asmàtic crònic greu. El tractament continuat amb corticoides li va produir una osteoporosi intensa que arribà a dificultar-li la deambulació. Va morir a Pittsburgh el 2 de desembre de 1989, d'una manera inesperada i dramàtica durant una crisi aguda d'asma.

L'any 1993 els seus companys van publicar, amb caràcter pòstum i amb ell com a primer signant, perquè havia estat l'inductor del treball, un estudi sobre els aspectes socials i l'entorn familiar dels nens deprimits. L'any anterior la revista JAACP va publicar un número amb un conjunt ampli de treballs dedicats a la seva memòria. Durant anys s'han continuat publicant treballs amb la seva signatura com a coautor. Molts d'ells són revisions d'estudis longitudinals de nois deprimits que havien estat estudiats per Puig-Antich i els seus col·laboradors des de 1978⁴.

Fou una de les personalitats amb més empena dins de la paidopsiquiatria americana, rica i competitiva. Publicava a un ritme alt i treballà en diversos camps, principalment el de les depressions infanto-juvenils, el tractament amb psicofàrmacs, les correlacions endocrines i del son amb les depressions.

En un elogi pòstum, dos anys i mig després de la seva mort, és a dir ja passat l'impacte emocional de la seva desaparició brusca, John F. McDermott, editor del JAACP, descriu "la seva carrera d'investigador fou com la d'un cometa creuant el cel"⁵.

L'Obra

Fou autor de gairebé un centenar de treballs. En la cerca bibliogràfica, relativament compacta, dels seus articles publicats en revistes indexades, n'hem trobat fins a 82. Cal dir, i aquest és un fet excepcional, que bastants s'han seguit publicant després de la seva mort inesperada, a càrrec de persones que ja havien col·laborat amb ell en els treballs en vida. N'hem vist tres de 1994, un del 1995 i encara un del 1996. A més hem trobat 10 capítols de llibre, tot i que aquí la cerca pot ser més incompleta. També la cita d'algun treball inèdit presentat a Congressos, o publicat de manera diferent. De la llista dels 82 articles n'hem vist 22 en què consta com a primer signant (22/82), la majoria en dues revistes prou importants: el "Journal of the American Academy of Child Psychiatry" (JAACP) i els "Archives of General Psychiatry" (AGP)⁶.

El principal tema, absolutament majoritari, dels seus treballs és la **depressió infanto-juvenil**. Aquest és el nucli central sòlid de l'activitat científica, de la majoria de publicacions, i al voltant d'aquí analitza amb detall alguns aspectes més concrets, principalment en el camp de les correlacions bioquímiques i del son. Tot i que en el temps hi ha una certa modificació en les preferències de l'estudi podem destriar-ne algunes línies més compactes.

A part d'un article de 1974 i dos "proceedings" un de 1977 i un de 1978, quan comença realment la seva producció és l'any 1978. Aleshores estava com a professor a la Universitat de Columbia en el servei dirigit per Edward J. Sachar. Hi ha tres treballs, tots ells publicats al JAACP, els tres com a primer signant.

1. L'hormona de creixement

** a) Una línia molt inicial és l'estudi del comportament de l'hormona de creixement en els nens afectats del que es denomina principalment Trastorn Depressiu Major (TDM) (Major depressive disorder, MDD). Molts d'aquests treballs els sol signar en primer lloc. A més hi ha estudis en el mateix sentit en nens hipercinètics, i en aquest cas el primer signant sol ser Laurence L. Greenhill.

En els treballs sobre l'hormona en nens deprimits cal destacar un estudi molt extens, publicat en una sèrie de quatre articles (1-4) als AGP l'any 1984. Tenen un títol inicial genèric: "Secreció d'hormona de creixement en nens amb depressió major", en els quals estudia la resposta a una hipoglucèmia induïda amb insulina, les correlacions amb el son durant un episodi depressiu i després de la recuperació.

Es demostra que el grup de nois que pateix una depressió endògena, sotmesos al test de tolerància a la insulina, té una baixa significativa de l'hormona de creixement (GH: Growth hormone). El fet ja era conegut en els adults però no en els nens. Això passa tant durant l'episodi depressiu agut com després de la recuperació. Es pot considerar com un marcador neuroendocrí independent de l'estat de la malaltia.

* (1) - Puig-Antich, J; Novacenko, H; Davies, M; Chambers, WJ; Tabrizi, MA; Krawiec, V; Ambrosini, PJ; Sachar, EJ: "Growth hormone secretion in prepubertal children with major depression. I. Final report on response to insulin-induced hypoglycemia during a depressive episode" AGP, 1984, 41, 455-460.

* (2)- Puig-Antich, J; Goetz, R; Davies, M; Fein, M; Hanlon, C; Chambers, WJ; Tabrizi, MA; Sachar, EJ; Weitzman, ED: "Growth hormone secretion in prepubertal children with major depression. II. Sleep-related plasma concentrations during a depressive episode". AGP, 1984, 41, 463-466.

* (3) - Puig-Antich, J; Novacenko, H; Davies, M; Tabrizi, MA; Ambrosini, P; Goetz, R; Bianca, J; Goetz, D; Sachar, EJ. (1984). "Growth hormone secretion in prepubertal children with major depression. III. Response to insulin-induced hypoglycemia after recovery from a depressive episode and in a drug-free state". AGP, 1984, 41, 471-475.

* (4) - Puig-Antich, J, Goetz, R; Davies, M; Tabrizi, MA; Novacenko, H; Hanlon, C; Sachar, EJ; Weitzman, ED. (1984). "Growth hormone secretion in prepubertal children with major depression. IV. Sleep-related plasma concentrations in a drug-free, fully recovered clinical state". AGP, 1984, 41, 479-483.

Un altre article estudia la secreció de la GH en relació amb el son. Els depressius, endògens o no, segreguen més GH durant el son que els controls. Aquest increment de la GH mentre dormien es manté quan clínicament ja s'han refet de l'episodi. Pot ser emprat com a indicador de la malaltia. Aquest és un dels treballs seus que hem vist més citats a la literatura (5).

* (5). Puig-Antich, J; Tabrizi, MA; Davies, M; Goetz, R; Chambers, WJ; Halpern, F; Sachar, EJ: "Prepubertal endogenous major depressives hyposecrete growth hormone in response to insuline-induced hypoglycemia". Biol. Psychiatry, 1981, 16, 801-818.

-- Més inicialment hi ha estudis d'aquesta hormona en nens hiperactius (6-8), i les seves modificacions en resposta a l'administració de medicaments, principalment amfetamines.

* (6) Puig-Antich, J; Greenhill, L; Sassin, J; Sachar, EJ: "Growth hormone, prolactin and cortisol responses and growth patterns in hyperkinetic children treated with dextro-amphetamine. Preliminary findings" JAACP, 1978, 17, 457-475.

* (7) Greenhill, L; Puig-Antich, J; Sassin, J; Sachar, EJ: "Hormone and growth responses in hyperkinetic children on stimulant medication" (proceedings). *Psychopharmacol. Bull.* 1977, 13 (2), 33-36.

* (8) Greenhill, L; Puig-Antich, J; Halpern, F; Sachar, EJ; Rubinstein, B; Chambers, W; Fiscina, B; Florea, J: "Growth disturbances in hyperkinetic children" (letter). *Pediatrics*, 1980, 66, 152-154.

En un altre estudi correlaciona la secreció d'aquesta hormona amb els períodes de son en dones atletes (9).

* (9) Walsh, BT; Puig-Antich, J; Goetz, R; Gladis, M; Novacenko, H; Glassman, AH: "Sleep and growth hormone secretion in women athletes" *Electroencephalogr. Clin. Neurophysiol.* 1984, 57, 528-531.

També fa estudis més complexos amb anàlisi d'altres hormones, principalment la prolactina, en barons adults tractats amb amfetamines (10); en nens que tenen un trastorn per dèficit atencional amb hiperactivitat, tractats amb metilfenidat (11). I analitza la resposta hormonal a l'administració de desmetilimipramina en adolescents deprimits o amb intents de suïcidi (12).

* (10) Greenhill, L; Puig-Antich, J; Chambers, W; Rubinstein, B; Halpern, F; Sachar, EJ: "Growth hormone, prolactin and growth responses in hyperkinetic males treated with d-amphetamine" *JAACP*, 1981, 20, 84-103.

* (11) Greenhill, L; Puig-Antich, J; Novacenko, H; Solomon, M; Anghern, C; Florea, J; Goetz, R; Fiscina, B; Sachar, EJ: "Prolactin, growth hormone and growth responses in boys with attention deficit disorder and hyperactivity treated with methylphenidate" *JAACP*, 1984, 23, 58-67.

* (12) Ryan, ND; Puig-Antich, J; Rabinovich, H; Ambrosini, P; Robinson, D; Nelson, B; Novacenko, H: "Growth hormone response to desmethylimipramine in depressed and suicidal adolescents". *J. Affect. Disord.* 1988, 15, 323-337.

Els dos últims treballs de la línia tracten de la regulació del son i l'hormona de creixement en adolescents deprimits (13) i de la resposta hormonal a l'estimulació en nens també deprimits (14).

* (13) Dahl, RE; Ryan, ND; Williamson, DE; Ambrosini, PJ; Rabinovich, H; Novacenko, H; Nelson, B; Puig-Antich, J: "Regulation of sleep and growth hormone in adolescent depression" *JAACAP*, 1992, 31, 615-621.

* (14) Ryan, ND; Dahl, RE; Birmaher, B; Williamson, DE; Iyengar, S; Nelson, B; Puig-Antich, J; Perel, JM: "Stimulatory tests of growth hormone in prepubertal major depression: depressed versus normal children" *JAACAP*, 1994, 33, 824-833.

En conjunt són més d'una dotzena de treballs analitzant les relacions entre l'hormona de creixement, a vegades estudiant també altres paràmetres com la prolactina, principalment en nens i adolescents deprimits o hiperactius, i en algun cas en adults.

- També s'estudien altres correlacions hormonals, però en una escala més reduïda de producció. Cal recordar els treballs sobre la TSH hipofisària i la resposta a la tirotròpina (15, 16).

- Igualment la prolactina, analitzada conjuntament en altres treballs, és objecte d'un seguiment dels seus nivells durant 24 hores en adolescents deprimits (17).

* (15) McGrath, PJ; Quitkin, FM; Stewart, JW; Asnis, G; Novacenko, H; Puig-Antich, J: "A comparative study of the pituitary TSH response to tyrotropin in outpatients depressives" *Psychiatry Res.* 1984, 12, 185-193.

* (16) Garcia, MR; Ryan, D; Rabinovitch, H; Ambrosini, P; Twomey, J; Iyengar, S; Novacenko, H; Nelson, B; Puig-Antich, J: "Thyroid stimulating hormone response to thyrotropin in prepubertal depression" *JAACAP*, 1991, 30, 398-406.

* (17) Waterman, GS; Dahl, RE; Birmaher, B; Ambrosini, P; Rabinovich, H; Williamson, D; Novacenko, H; Nelson, B; Puig-Antich, J; Ryan, ND: "The 24-hour pattern of prolactin secretion in depressed and normal adolescents". *Biol. Psychiatry*, 1994, 35, 440-445.

2. Els trastorns del son

** b) La línia anterior enllaça amb l'estudi dels trastorns del son, i l'anàlisi dels períodes de son REM. En part ja s'ha relacionat en els treballs esmentats en la primera línia (2, 4, 9, 13). Un treball bastant inicial, del 1982, ja analitzava l'arquitectura del son i el son REM en nens amb una depressió major (18). Assenyala la diferència entre els registres polisomnogràfics, que no presenten diferències significatives i la impressió clínica per l'entrevista en la que sembla que hi ha trastorns del son.

També durant la recuperació de l'episodi depressiu (19). Igualment en el cas de nens hiperactius i amb dèficits d'atenció, en un estudi portat per Greenhill, on tampoc es troben canvis significatius (20). Altres estudis comparen diferències en el registre electroencefalogràfic durant el son en adolescents deprimits i normals (21), correlacions entre paràmetres neuroendocrins i el son en la malaltia depressiva infanto-juvenil (22) i el registre del son en depressions atípiques (23).

* (18) Puig-Antich, J; Goetz, R; Hanlon, C; Davies, M; Thompson, J; Chambers, WJ; Tabrizi, MA; Weitzman, ED: "Sleep architecture and REM sleep in prepubertal children with major depression: a controlled study" AGP, 1982, 39, 932-939.

* (19) Puig-Antich, J; Goetz, R; Hanlon, C; Tabrizi, MA; Davies, M; Weitzman, ED: "Sleep architecture and REM sleep measures in prepubertal major depressives. Studies during recovery from the depressive episode in a drug-free state". AGP; 1983, 40, 187-192.

* (20) Greenhill, L; Puig-Antich, J; Goetz, R; Hanlon, C; Davies, M: "Sleep architecture and REM sleep measures in prepubertal children with attention deficit disorder with hyperactivity" Sleep, 1983, 6, 91-102.

* (21) Goetz, RR; Puig-Antich, J; Ryan, N; Rabinovich, H; Ambrosini, PJ; Nelson, B; Krawiec, V: "Electroencephalographic sleep of adolescents with major depression and normal controls" AGP; 1987, 44, 61-68.

* (22) Puig-Antich, J: "Sleep and neuroendocrine correlates of affective illness in childhood and adolescence" J. Adolesc. Health Care, 1987, 8, 505-529.

* (23) Quitkin, FM; Rabkin, JG; Stewart, JW; McGrath, PJ; Harrison, W; Davies, M; Goetz, R; Puig-Antich, J: "Sleep of atypical depressives". J. Affect. Disord. 1985, 8, 61-67.

Després de la seva mort encara s'han publicat cinc treballs en la mateixa línia (24-27 i 13, aquest relacionat amb l'hormona de creixement). En total també són més d'una dotzena els treballs en els que de forma important s'estudia el comportament del son en nens amb patologia psíquica, principalment els trastorns afectius. Una impressió que tenim és que els resultats, amb el seguiment a la llarga, potser no són sempre tan clars.

* (24) Dahl, RE; Puig-Antich, J: "Sleep disturbances in child and adolescent psychiatric disorders" *Pediatrician*, 1990, 17, 32-37.

* (25) Dahl, RE; Puig-Antich, J; Ryan, ND; Nelson, B; Dachtler, S; Cunningham, SL; Trubnick, L; Klepper, TP: "EEG sleep in adolescents with major depression: the role of suicidality and inpatient status" *J. Affect. Disord.* 1990, 19, 63-75.

* (26) Goetz, RR; Puig-Antich, J; Dahl, RE; Ryan, ND; Asnis, GM; Rabinovich, H; Nelson, B: "EEG sleep of young adults with major depression: a controlled study" *J. Affect. Disord.* 1991, 22, 91-100.

* (27) Dahl, RE; Ryan, ND; Birmaher, B; al-Shabbout, M; Williamson, DE; Neiding, M; Nelson, B; Puig-Antich, J: "Electroencephalographic sleep measures in prepubertal depression" *Psychiatry Res.* 1991, 38, 201-214.

* (28) Goetz, RR; Hanlon, C; Puig-Antich, J; Weitzman, ED: "Signs of REM prior to the

first REM period in prepubertal children" *Sleep*, 1985, 8, 1-10.

* (29) Goetz, RR; Goetz, DM; Hanlon, C; Davies, M; Weitzman, ED; Puig-Antich, J: "Spindle characteristics in prepubertal major depressives during an episode and after sustained recovery: a controlled study" *Sleep*, 1983, 6, 369-375.

3. Altres indicadors biològics: el cortisol

** c) Les substàncies de la família dels corticoides, naturals o com a medicament, van ser estudiades de manera prou àmplia, la primera el cortisol. Va ser un centre bastant inicial d'interès. Algun treball relaciona el cortisol amb l'hormona de creixement (6). Hi ha una revisió general sobre les relacions entre la hipersecreció de cortisol i la depressió prepuberal, que és un altre dels treballs que van ser més citats (30). Un estudi més complex analitza la relació entre la secreció de cortisol, l'administració de dexametasona i alguns paràmetres neuroendocrins en deprimits (31).

* (30) Puig-Antich, J; Chambers, W; Halpern, F; Hanlon, C; Sachar, EJ: "Cortisol hypersecretion in prepubertal depressive illness: a preliminary report" *Psychoneuroendocrinology*, 1979, 4, 191-197.

* (31) Asnis, GM; Halbreich, U; Sachar, EJ; Nathan, RS; Davies, M; Novacenko, H; Ostrow, LC; Endicott, J; Puig-Antich, J: "Relationship of dexamethasone (2 mg) and plasma cortisol hypersecretion in depressive illness: clinical and neuroendocrine parameters" *Psychopharmacol. Bull.*, 1992, 18, 122-126.

Igualment les relacions entre secreció de cortisol i el son REM en la depressió en adults: el període de son REM s'escurça si hi ha increment de la secreció de cortisol (32). Altres treballs es dediquen a la importància del test de supressió de la dexametasona (33-37); també la supressió de la dexametasona en malalts amb un trastorn obsessivo-compulsiu (38), la resposta del cortisol a l'estimulació amb amfetamines (39) o a la hipoglucèmia provocada per insulina (56). Un estudi extens, dirigit per EJ Sachar, estudia tres tests sobre la secreció de cortisol en adults deprimits (40). Sembla que la prova que té més sensibilitat i especificitat és la resposta de la secreció de cortisol després de l'administració de clorhidrat de dextroamfetamina, a la tarda. Sembla més útil que el test de supressió de la dexametasona.

* (32) Asnis, GM; Halbreich, U; Sachar, EJ; Nathan, RS; Ostrow, LC; Novacenko, H; Davies, M; Endicott, J; Puig-Antich, J: "Plasma cortisol secretion and REM period latency in adult endogenous depression" *Am. J. Psychiatry*, 1983, 140, 750-753.

* (33) Rabkin, JG; Quitkin, FM; Stewart, JW; McGrath, PJ; Puig-Antich, J: "The dexamethasone suppression test with mildly to moderately depressed outpatients" *Am. J.*

Psychiatry, 1983, 140, 926-927.

* (34) Asnis, GM; Halbreich, U; Ryan, ND; Rabinovich, H; Puig-Antich, J; Nelson, B; Novacenko, H; Friedman, JH: "The relationship of the dexamethasone suppression test (1 mg and 2 mg) to basal plasma cortisol levels in endogenous depression" *Psychoneuroendocrinology*, 1987, 12, 295-301.

* (35) Birmaher, B; Ryan, ND; Dahl, R; Rabinovich, H; Ambrosini, P; Williamson, DE; Novacenko, H; Nelson, B; Lo, ES; Puig-Antich, J: "Dexamethasone suppression test in children with major depressive disorder" *JAACAP*, 1992, 31, 291-297.

* (36) Birmaher, B; Dahl, RE; Ryan, ND; Rabinovich, H; Ambrosini, P; al-Shabout, M; Novacenko, H; Nelson, B; Puig-Antich, J: "The dexamethasone suppression test in adolescent outpatients with major depressive disorder" *Am. J. Psychiatry*, 1992, 149, 1040-1045.

* (37) Dahl, RE; Kaufman, J; Ryan, ND; Perel, J; al-Shabout, M; Birmaher, B; Nelson, B; Puig-Antich, J: "The dexamethasone suppression test in children and adolescents: a review and a controlled study" *Biol. Psychiatry*, 1992, 32, 109-126.

* (38) Lieberman, JA; Kane, JM; Sarantakos, S; Cole, K; Howard, A; Borenstein, M; Novacenko, H; Puig-Antich, J: "Dexamethasone suppression tests in patients with obsessive-compulsive disorder" *Am. J. Psychiatry*, 1985, 142, 747-751.

* (39) Stewart, JW; Quitkin, F; McGrath, PJ; Liebowitz, MR; Harrison, W; Rabkin, JG; Novacenko, H; Puig-Antich, J; Asnis, GM: "Cortisol response to dextroamphetamine stimulation in depressed outpatients" *Psychiatry Res.* 1984, 12, 195-206.

* (40) Sachar, EJ; Puig-Antich, J; Ryan, ND; Asnis, GM; Rabinovich, H; Davies, M; Halpern, FS: "Three tests of cortisol secretion in adult endogenous depressives" *Acta Psychiatr. Scand.* 1985, 71, 1-8.

També una visió general del tema (41, 42). No es detecten anomalies en la secreció de cortisol en nens amb depressió major si estan en ambients sense estrès. El mateix passa en adolescents. Modificacions del cortisol amb el tractament amb desipramina (43). El seguiment controlat del cortisol durant 24 hores en depressius (44). També en aquesta línia, de l'estudi del cortisol, hi ha doncs una dotzena llarga de treballs.

* (41) Dahl, R; Puig-Antich, J; Ryan, N; Nelson, B; Novacenko, H; Twomey, J; Williamson, D; Goetz, R; Ambrosini, PJ: "Cortisol secretion in adolescents with major depressive disorder"

* (42) Puig-Antich, J; Dahl, R; Ryan, N; Novacenko, H; Goetz, D; Goetz, R; Twomey, J; Klepper, T: "Cortisol secretion in prepubertal children with major depressive disorder. Episody and recovery" *AGP*, 1989, 46, 801-809.

* (43) Asnis, GM; Halbreich, U; Rabinovich, H; Ryan, ND; Sachar, EJ; Nelson, B; Puig-Antich, J; Novacenko, H: "The cortisol response to desipramine in endogenous depressives and normal controls: preliminary findings" *Psychiatry Res.* 1985, 14, 225-233.

* (44) Dahl, RE; Ryan, ND; Puig-Antich, J; Nguyen, NA; al-Shabout, M; Meyer, VA; Perel, J: "24-hour cortisol measures in adolescents with major depression: a controlled study" *Biol. Psychiatry*, 1991, 30, 25-36.

-- En els últims articles, publicats després del seu òbit, es veu com s'investigava amb altres marcadors biològics per facilitar el diagnòstic dels trastorns depressius i conèixer-ne les correlacions fisiopatològiques. Així trobem, estudis sobre l'areocolina, la melatonina, el 5-hidroxitriptòfan (45-47). L'estimulació amb 5-HT, precursor de la serotonina, reforça la idea que els nens amb TDD tenen alteracions en la regulació del sistema serotoninèrgic.

* (45) Waterman, GS; Ryan, ND; Perel, JM; Dahl, RE; Birmaher, B; Williamson, DE; Thomas, CR; Puig-Antich, J: "Nocturnal urinary excretion of 6-hydroxymelatonin sulfate in prepubertal major depressive disorder". *Biol. Psychiatry*, 1992, 31, 582-590.

* (46) Ryan, ND; Birmaher, B; Perel, JM; Dahl, RE; Meyer, V; al-Shabout, M; Iyengar, S; Puig-Antich, J: "Neuroendocrine response to L-5-hydroxytryptophan challenge in prepubertal major depression. Depressed versus normal children" *AGP*; 1992, 49, 843-851.

* (47) Dahl, RE; Ryan, ND; Perel, J; Birmaher, B; al-Shabout, M; Nelson, B; Puig-Antich, J: "Cholinergic REM induction test with areocoline in depressed children" *Psychiatry Res.* 1994, 51, 269-282.

4. El tractament: els psicofàrmacs

** d) Un altre tema, important des dels seus treballs inicials, és l'estudi de l'acció de **psicofàrmacs**. Ja s'han fet algunes referències a l'administració d'amfetamines en diversos tipus de malalts. Més important és l'estudi dels antidepressius. Molt inicialment s'ocupa de la imipramina i d'altres fàrmacs del mateix grup, principalment desmetilimipramina (48-54). S'analitzen amb detall les concentracions terapèutiques útils. Hem assenyalat en un altre treball⁷ que aquesta línia fou una de les contribucions inicials de Puig-Antich. Els efectes dels antidepressius semblaven encoratjadors en el seu estudi de l'any 1979, però un altre treball, ja clàssic, de Puig-Antich i col·laboradors del 1987 donava resultats més dubtosos sobre la seva eficàcia.

* (48) Puig-Antich, J; Blau, S; Marx, N: "A pilot open trial of imipramine in prepubertal depressive illness" (proceedings). *Psychopharmacol. Bull.* 1978, 14, 40-42.

* (49) Puig-Antich, J; Perel, JM; Lupatkin, W; Chambers, WJ; Shea, C; Tabrizi, MA; Stiller, RL: "Plasma levels of imipramine (IMI) and desmethylimipramine (DMI) and clinical response in prepubertal major depressive disorder: A preliminary report". JAACP, 1979, 18, 616-627

* (50) Puig-Antich, J; Perel, JM; Chambers, WJ: "Imipramine treatment of prepubertal major depressive disorders: plasma-levels and clinical response. Preliminary report" Psychopharmacol. Bull. 1980, 16, 25-27.

* (51) Ryan, ND; Puig-Antich, J; Cooper, TB; Rabinovich, H; Ambrosini, P; Fried, J; Davies, M; Torres, D; Suckow, RF: "Relative safety of single versus divided dose imipramine in adolescent major depression" JAACAP, 1987, 26, 400-406.

* (52) Ryan, ND; Puig-Antich, J; Cooper, T; Rabinovich, H; Ambrosini, P; Davies, M; King, J; Torres, D; Fried, J: "Imipramine in adolescent major depression: plasma level and clinical response". Acta Psychiatr. Scand. 1986, 73, 275-288.

* (53) Puig-Antich, J; Perel, JM; Lupatkin, W; Chambers, WJ; Tabrizi, MA; King, J; Goetz, R; Davies, M; Stiller, RL: "Imipramine in prepubertal major depressive disorders" AGP, 1987, 44, 81-89.

* (54) Dell, RB; Hein, K; Ramakrishnan, R; Puig-Antich, J; Cooper, T: "Model for the kinetics of imipramine and its metabolites in adolescents" Ther. Drug. Monit. 1990, 12, 450-459.

* (55) Puig-Antich, J; Lupatkin, W; Chambers, WJ; King, J; Tabrizi, M; Davies, M; Goetz, R: "Imipramine effectiveness in prepubertal major affective disorders. II. A double-blind placebo-controlled study". AGP (in press). (cit. Rutter, p. 186; llibre citat a nota 96).

* També tracta del liti, dels inhibidors de la monoaminoxidasa (IMAOs) (56-58). En el conjunt d'aquesta línia de recerca, com en les anteriors, trobem més d'una dotzena de publicacions. En aquesta línia dels psicofàrmacs una de les persones amb qui col·laborà més i que sovint signa en primer lloc els treballs, és Neal D. Ryan, membre també del "Western Psychiatric Institute and Clinic" de Pittsburgh.

* (56) Ryan, ND; Meyer, V; Dachille, S; Mazzie, D; Puig-Antich, J; "Lithium antidepressant augmentation in TCA-refractory depression in adolescents" JAACAP, 1988, 27, 371-376.

* (57) Ryan, ND; Puig-Antich, J; Rabinovich, H; Fried, J; Ambrosini, P; Meyer, V; Torres, D; Dachille, S; Mazzie, D: "MAOIs in adolescent major depression unresponsive to tricyclic antidepressants" JAACAP, 1988, 27, 755-758.

* (58) Ryan, ND; Puig-Antich, J: "Pharmacological treatment of adolescent psychiatric disorders" J. Adolescent Health Care, 1987, 8, 137-142.

-- Aquestes són les línies majors de la recerca de Puig-Antich en l'estudi de les depressions i totes elles tenen una clara orientació biològica: correlats hormonals amb la depressió, principalment en la línia de l'hormona del creixement i del cortisol; anàlisi de les alteracions del son; tractament amb psicofàrmacs. A més a més hi ha altres aspectes, potser més minoritaris en el conjunt de l'obra, però prou interessants.

Dins d'aquests enfocaments hi ha també alguns treballs, no massa, que tenen una visió més general amb caires en alguns casos més diagnòstics, altres més clínics o terapèutics (59-64).

* (59) Puig-Antich, J; Blau, S; Marx, N; Greenhill, LL; Chambers, W: "Prepubertal major depressive disorder: a pilot study" JAACP, 1978, 17, 695-707.

* (60) Puig-Antich, J; Weston, B: "The diagnosis and treatment of major depressive disorder in childhood" Annu. Rev. Med. 1983, 34, 231-245.

* (61) Puig-Antich, J: "Clinical and treatment aspects of depression in childhood and adolescence" *Pediatr. Ann.* 1984, 13, 37-41, 44-45.

* (62) Gourash, L; Puig-Antich, J: "Medical and biologic aspects of adolescent depression" *Semin. Adoles. Med.* 1986, 2, 299-310.

* (63) Puig-Antich, J: "Biological factors in prepubertal major depression" *Pediatr. Ann.* 1986, 15, 867-874.

* (64) Ryan, ND; Puig-Antich, J; Ambrosini, P; Rabinovich, H; Robinson, D; Nelson, B; Iyengar, S; Twomey, J: "The clinical picture of major depression in children and adolescents" *AGP*; 1987, 44, 854-861.

5. El diagnòstic psicològic

Puig-Antich va fer una contribució important al diagnòstic basat en una entrevista semi-estructurada: el K-SADS o Kiddie-SADS. Es una versió, per nens, de la SADS. La versió original és del 1978 i estava feta per Puig-Antich i Chambers, en els anys de New York, orientada cap el diagnòstic dels trastorns de l'afectivitat i de l'esquizofrènia (65). Al cap d'algun temps es van fer modificacions. La quarta versió, de l'any 1986, comprenia un espectre més ampli de la patologia psiquiàtrica⁸. Posteriorment va fer alguns treballs en la mateixa línia i una anàlisi dels RDC (Research Diagnostic Criteria), antecedent dels DSM (66-69). Per la seva llarga experiència en l'avaluació psicològica li vàrem demanar que ens corregís una traducció que havíem fet de la CE-S-CD, una escala per a mesurar la simptomatologia depressiva creada per Orvaschel el

1980. Ens la va retornar amb les seves correccions fetes a mà i l'aprovació de la nostra traducció que vàrem publicar el 1988 ⁹

(65) - Puig-Antich, J; Chambers, W: "The Schedule for affective disorders and schizophrenia for school-aged children" (Unpublished interview shedule). New York. (New York State Psychiatry Institute). 1978.

* (66) Chambers, WJ; Puig-Antich, J; Hirsch, M; Paez, P; Ambrosini, PJ; Tabrizi, MA; Davies, M: "The assessment of affective disorders in children and adolescents by semistructured interview: test-retest reliability of the schedule for affective disorders and schizophrenia for school-age children, present episode version". AGP, 1985, 42, 696-702.

* (67) Orvaschel, H; Puig-Antich, J; Chambers, W; Tabrizi, MA; Johnson, R: "Retrospective assessment of prepubertal major depression with the Kiddie-SADS-e" JAACP, 1982, 21, 392-397.

* (68) Puig-Antich, J: "The use of RDC criteria for major depressive disorder in children and adolescents" JAACP, 1982, 21, 291-293.

* (69) Martini, DR; Strayhorn, JM; Puig-Antich, J: "A symptom self-report measure for preschool children" JAACAP, 1990, 29, 594-600.

* (70) Puig-Antich, J; Chambers, W: "The Schedule for Affective Disorders and Schizophrenia por School-Age Children (Kiddie-SADS)". New York (New York Psychiatric Institute). 1978.

* (71) Puig-Antich, J; Orvaschel, H; Tabrizi, M; Chambers, WJ: "Schedule for affective disorders and Schizophrenia for school-age children. Epidemiology version (Kiddie-SADS-E)". 1980.

* (72) Andrews, E; Puig-Antich, J; Tabrizi, MA; Behn, J: "-Psychosocial schedule for schoolage children 6 through 16. Interrater and test-retest reliability". Presented at the AACAP, october 1979, Atlanta, Ge.

6. La família

** e) El paper de la família en les depressions és analitzat en més d'un treball. Precisament l'últim que hem vist publicat, el febrer de 1996, és en aquesta línia. Igualment l'últim signat per Puig-Antich com a primer autor, amb caràcter pòstum, l'any 1993, i altres en el mateix sentit. En més d'un treball es demostra que els nens o adolescents depressius tenen una incidència més alta de patologia psiquiàtrica familiar, tant en parents de primer grau com de segon (73-75).

* (73) Puig-Antich, J; Goetz, D; Davies, M. Kaplan, T; Davies, S; Ostrow, L; Asnis, L; Twomey, J; Iyengar, S; Ryan, ND: "A controlled family history study of prepubertal major

depressive disorder". AGP, 1989, 46, 406-418.

* (74) Puig-Antich, J; Kaufman, J; Ryan, ND; Williamson, DE; Dahl, RE; Lukens, E; Todak, G; Ambrosini, P; Rabinovich, H; Nelson, B: "The psychosocial functioning and family environment of depressed adolescents" JAACAP, 1993, 32, 244-253.

* (75) Williamson, DE; Ryan, ND; Birmaher, B; Dahl, RE; Kaufman, J; Rau, U; Puig-Antich, J: "A case-control family history study of depression in adolescents" JAACAP, 1995, 34, 1596-1607.

7. *Altres aspectes*

En alguns treballs trobem un enfocament més directament social. Un estudi en dos articles sobre les relacions interpersonals en els deprimits durant l'episodi patològic i després de la recuperació (76, 77). Són treballs extensament citats. En la mateixa línia social hi ha encara altres articles (78, 79).

Un aspecte que cal recordar en l'obra de Puig-Antich és la importància que donava a detectar alteracions coincidents: la comorbiditat, que es troba una mica esparsa en alguns articles (80, 81). Altres articles poden semblar de classificació més dubtosa (82, 83, 84). També hem trobat ressenyat un treball, el primer cronològicament entre els que sabem que hagi publicat, a una revista italiana, Cortex, l'any 1974, junt amb E.A. Weinstein (85).

* (76) Puig-Antich, J; Lukens, E; Davies, M; Goetz, D; Brennan-Quattroch, J; Todak, G: "Psychosocial functioning in prepubertal children with major depressive disorders. I. Interpersonal relationships during the depressive episode". AGP, 1985, 42, 500-507.

* (77) Puig-Antich, J; Lukens, E; Davies, M; Goetz, D; Brennan-Quattroch, J; Todak, G: "Psychosocial functioning in prepubertal children with major depressive disorders. II. Interpersonal relationships after sustained recovery from affective episode". AGP, 1985, 42, 511-517.

* (78) Lukens, E; Puig-Antich, J; Behn, J; Goetz, R; Tabrizi, M; Davies, M: "Reliability of the psychosocial schedule for school age children". JAACP, 1983, 22, 29-29.

* (79) Antoinette, T; Iyengar, S; Puig-Antich, J: "Is locked seclusion necessary for children under the age of 14?". Am. J. Psychiatry, 1990, 147, 1283-1289.

* (80) Chambers, WJ; Puig-Antich, J; Tabrizi, MA; Davies, M: "Psychotic symptoms in prepubertal major depressive disorder" AGP, 1982, 39, 921-927.

* (81) Puig-Antich, J: "Major depression and conduct disorder in prepuberty" JAACP, 1982, 21, 118-128

* (82) Ryan, ND; Williamson, DE; Iyengar, S; Orvaschel, H; Reich, T; Dahl, RE; Puig-Antich, J: "A secular increase in child and adolescent onset affective disorder" JAACAP, 1992, 31, 600-605.

* (83) Townsend, EM; Puig-Antich, J; Nelson, B; Krawiec, V; "Well-being of children participating in psychobiological research: a pilot study" JAACAP, 1988, 27, 483-488.

* (84) Bruder, G; Puig-Antich, J; Berger-Gross, P; Ausubel, R: "Auditory perception and lateralization in prepubertal children with depressive and nondepressive emotional disorders" JAACAP, 1987, 26, 197-202.

* (85) Weinstein, EA; Puig-Antich, J: "Jargon and its analogues" Cortex, 1974, 10, 75-83.

Capítols de llibre

Aquest és un aspecte important en els treballs de Puig-Antich. Aquí no hi ha tant la recerca immediata, que la trobem en els apartats anteriors, sinó sovint la posta al dia d'un tema concret, gairebé sempre en relació amb la depressió. N'hem trobat de l'ordre d'una dotzena, tot i que és possible que d'alguns no n'haguem trobat notícia. El més extens és el que hi ha al llibre sobre depressió en adolescents de Rutter (96). Es una posta al dia, l'any 1986, dels marcadors biològics i recull àmpliament la seva experiència sobre trastorns del son, hormona del creixement, cortisol i altres. Marca les diferències entre joves i adults. Apunta la possibilitat d'una major sensibilitat dels receptors colinèrgics.

En altres capítols de llibre s'enfoquen més aspectes generals (86, 87, 88), el risc de suïcidi (89), correlacions biològiques (90, 92), aspectes més clínics o diagnòstics (91, 93), o de tractament (94, 97) o d'interrelacions amb l'ansietat (95).

(86) - Puig-Antich, J. (1980). "Affective disorders in childhood. A review and perspective". in B. Blinder (edit). *Psychiatric Clinics of North America*, 3, 403-424. Philadelphia (Saunders)

(87) - Puig-Antich, J; Gittelman, R. (1982). "Depression in childhood and adolescence" in Paykel, ES: "Handbook of affective disorders", 379-392. Edinburgh and London (Churchill and Livingstone).

(88) - Ambrosini, PJ; Puig-Antich, J. (1985). "Major depression in children and adolescents". in Shaffer, D; Ehrhardt, AA; Greenhill, LL: "The Clinical Guide to Child Psychiatry". New York (The Free Press) 182-191. (capítol de llibre)

(89) - Kovacs, M; Puig-Antich, J. (1989). "Major psychiatric disorders as a risk factors in youth suicide" vol. 2. "Prevention and interventions in youth suicide". Washington DC (US Gov. Print. Office). 143-159. (DHHS Public. No. ADM-89-1622).

(90)- Puig-Antich, J. (1982). "Psychobiological correlates of major depressive disorder in children and adolescents" in Grispoon (ed.): "Annual Review of Psychiatry" Washington, DC (American Psychiatric Press), I, 288-296.

(91) - Puig-Antich, J; Weston, B. (1983). "The diagnosis and treatment of major depressive disorder in childhood" Annual Review of Medicine, 34, 231-245.

(92) - Puig-Antich, J. (1983). "Neuroendocrine and sleep correlates of prepubertal major depressive disorder: Current status of the evidence" in Cantwell, DP; Carlson, GA: "Affective disorders in childhood and adolescence. An update". New York (Spectrum Publications), 211-228.

(93) - Puig-Antich, J; Chambers, WJ; Tabrizi, MA. (1983). "The clinical assessment of current depressive episodes in children and adolescents: Interviews with parents and children", in Cantwell, D; Carlson, G (eds): "Childhood depression" New York (Spectrum), 157-179.

(94) - Puig-Antich, J. (1984). "Antidepressant treatment in children: Current state of the evidence". in Friedman, E; Gershon, S; Mann, JJ: "Depression and antidepressants: implications for cause and treatment" New York (Plenum) (in press).191

(95) - Puig-Antich, J; Rabinovich, H. (1985). "Relationship between affective and anxiety disorders in childhood" in Gittelman, R. (edit). "Anxiety disorders in childhood" New York (Guilford Press), 136-156.

(96) - Puig-Antich, J. (1986). "Psychobiological markers. Effects of age and puberty" in: Rutter, M; Izard, CE; Read, PB (eds): "Depression in young people: Developmental and clinical perspectives". New York (Guilford Press), 341-381.

(97) - Puig-Antich, J. (1987). "Affective disorders in children and adolescents. Diagnostic validity and psychobiology". in Meltzer, HY (edit): "Psychopharmacology. The third generation of progress". New York (Raven Press), 843-859.

(98) - Puig-Antich, J; Cooper, T; Ambrosini, P; Rabinovich, H; Ryan, N; Torres, D; Fried, J. (1983). "Plasma level/clinical response in major depressive disorder in adolescents". Presented at the 30th Ann. Meeting of the AACAP, (October, 27; San Francisco, Ca). (citada en bibliografia com a no publicat)

NOTES

1. Geller, Barbara; Ryan, Neal D: "Festschrift. Joaquim Puig-Antich, M.D. (1944-1989). JAACAP, 1992, 31, 593-594.

2. Expedient personal. Arxiu Facultat Medicina Universitat de Barcelona.
3. Geller & Ryan, loc. cit. v.t. Ryan, ND: "Joaquim Puig-Antich, 1944 to 1989" JAACAP, 1990, 29 (1), p. 9. Es una nota necrològica breu, immediata a la seva mort.
4. Dahl, RE. et al. "Regulation of sleep and growth hormone in adolescent depression" JAACAP, 1992, 31, 615-621. v. cita núm. 8 en els treballs de Puig-Antich dins del text.
5. v. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 1992, 31 (4), p. 593. Es una breu nota de tres línies de l'editor de la revista, encapçalant el conjunt de treballs que se li dedica en aquest número: "The Editor comments: Joaquim Puig-Antich's research career was like a comet striking across the sky. We watched in awe and wished it could have lasted longer. Here, in an afterglow, research colleagues dedicate their work to his memory".
6. Aquesta revista va canviar lleugerament el seu nom en Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry (JAACAP).
7. Domènech, E: "Depresiones resistentes en la infancia y la adolescencia" in "Depresiones resistentes" Barcelona (Ed. Mayo) 1995, 117-134.
8. Domènech, E: "Una técnica en auge; las entrevistas semiestructuradas y estructuradas en psiquiatría infantil" IMP Psiquiatría, 1989, 2, 62-65.
9. Ezpeleta, L; Domènech, E; Polaino, A: "Escala de evaluación de la depresión infantil" in Polaino-Lorente, A: "Las depresiones infantiles" Madrid (Morata) 1988, pp. 275-400.

Publicat a Gimbernat, 1996, 26, 177-193

INDEX DE NOMS

- Abbatucci, Marie Gabrielle 29, 46, 77, 90
 Agramunt, JL 144
 Aguayo Nayle, Lolita Rosa 179, 181
 Aguilar, Manuel 112, 115
 Agustí, sant 14
 Aiguader, Jaume 142, 193
 Aksakoff, 180
 Albó, Ramon 121, 122, 144
 Albutt, Clifford 104
 Aleu, Dolors 178
 Alexander, Franz G. 29, 30, 42, 44-49, 77, 103
 al-Shabout, M 213, 215, 216
 Altamira, Rafael 180
 Alzate de Heredia R, 77, 103
 Alzina Melis, Juan 132, 134, 147
 Amaldi, Paolo 111,
 Ambrosini, PJ 210-213, 215, 217-222
 Amman, Jean Conrad 16, 32
 Anderson, Harold H 126, 146
 Andreu, Miracle 178
 Andrews, E 219
 Anghern, C 211
 Antoinette, T 220
 Anton Fructuoso, Pedro, 128, 146
 Ardila, Rubén 49
 Armengol i Bas, Manuel 193
 Aroca, Rafaela S 180
 Asensi, Amelia 186
 Asnis, GM 212-216
 Asnis, L 219
 Astruc, Albert 41, 48
 Ausubel, R 221
 Aviraneta, Eugenio 60, 68
 Azoy, Adolfo 141, 202, 206

 Bacardí Pons, R 149
 Badiellas, Inès 56
 Baker, George 32, 46, 52, 57

 Ball 97, 104
 Ballet, G 98
 Balth-Becker, 92
 Baraduch 177
 Barbens, Francesc de 125, 133, 146
 Barberà, Faustino 131
 Bardina, Joan 164
 Bardol, A 41, 48
 Barea, 186
 Barnés, Domingo 123-125, 145, 179, 181, 188
 Barnils i Giol, Pere 131
 Baroja, Pio 60, 68
 Bartschinger 22, 30
 Bassols, Claudi 113, 135-137, 148, 191-193
 Bassols, Ferran 194
 Bassols, Ramon 194
 Bassols i Prim, Agustí 131, 136, 191
 Baudoin, Charles 146, 127
 Bayo, Josep M de 179
 Behn, J 219, 220
 Belhomme, Jacques Etienne 20, 29, 38
 Beltrán, Francisco 112, 119
 Benon-Froissar, 134
 Berger-Gross, P 221
 Berkham, O 133, 134
 Bernardo, Miquel 149
 Bernheim, Hippolyte 41
 Bertillon, 130
 Bézy, M 94, 103, 108
 Bianca, J 210
 Bibent, Victor 41, 48
 Binet, Alfred 22, 23, 112, 114, 115, 117, 143, 151, 163, 166, 183, 184, 185, 187, 198, 205
 Birmaher, B 211-213, 215, 216, 220
 Blanc i Benet, Josep 132, 133
 Bianco Roldán, 185
 Blashfield, RK 159
 Blau, S 216, 218
 Bleuler, 24, 42

Blinder, B 221
 Bohigas Rivera, Llorenç 56
 Boissel, Pierre 41, 48
 Boncour, G.Paul 111, 118, 144, 151-156,
 158-160
 Bonet, Alberto 123
 Bonet, Juan Pablo 16, 32
 Bonilla, E 124
 Bonnaterre, Pierre Joseph 47
 Borenstein, M 215
 Boring, E 23, 30
 Bourneville, Désiré-Magloire 19, 36,
 42, 43, 71, 72, 80, 81, 94, 98, 104, 106-
 108, 129, 130, 134, 153-155, 183
 Brachfeld, Franz Oliver 141, 150
 Bravo Moreno, Fernando 130, 131, 134
 Brennan-Quattrock, J 220
 Briere de Boismont, Alexandre 62,
 69, 97, 104
 Brigham, Amariah 21, 33, 37, 46
 Bristowe, 99
 Brook, Anthony 127
 Broussais, 52, 57, 96, 104
 Bruder, G 221
 Buen, Odón de 180
 Bugallo Sánchez, J 144
 Buhler, Charlotte 117, 127, 143, 144,
 192, 203
 Bujosa, Francesc 29
 Bulwer, John 16, 17, 32
 Burgos, Carmen de 180
 Burnet, Jules-François 22, 30, 41, 48
 Burton, Robert 32, 38, 46, 51, 57
 Busquet i Teixidor, Tomàs 132, 147
 Buxó, Polió 193

 Cabasés i Solanas, Guadalupe 146, 147,
 178, 181
 Cabós, L 117, 143
 Cadalso, F 124
 Caelius Aurelianus 96, 103
 Cajal 59, 61, 68
 Calbet Camarasa, JM 145, 146, 205
 Calvet i Nava, Isidre 134
 Camerarius, Philippus 17, 29, 46

 Canalias, Anna 180
 Cantwell, D.P. 222
 Cardona, Lluís 113, 134, 148
 Carlson, G.A. 222
 Carmichael, Leonard 127, 203
 Carner, Francesc, 56
 Carner Colomé, Josep 56
 Carpintero, Helio 146, 149, 150, 188,
 205
 Carrara, 192
 Casas Fernández, Manuel 139
 Casas, R 149
 Casassas, Oriol 148, 150
 Castiglioni, A 57
 Castillo, J.J. 149
 Cattell, James 23, 30
 Caubet, 94
 Cazaubon, Léon 41, 48
 Cembrano, J 179
 Chambers, WJ 210, 211, 213, 214,
 217-220, 222
 Charcot, Jean Martin 22, 33, 40, 86, 99,
 101, 108, 156, 163
 Chatallon, Louis 41, 48
 Chiaruggi, V 33
 Churchill, 69
 Claparède, Edouard 116, 143, 180, 182,
 183
 Claveria i Llovet, R 124
 Clavière, Jean, 152
 Cluston, 99
 Cole, K 215
 Coll i Bofill, Joan 133
 Colomé, Maria 56
 Colominas, T 179
 Comas, Juan 127
 Comby, 134
 Comenge, Lluís 132
 Comulada, Baldomero 132
 Conde López, V 146
 Conill Montobbio, Victor 132
 Conolly, John 36
 Conturie, Jules 41, 48
 Cooper, TB 217, 222
 Corbella, J 69, 91, 143-146, 148, 149,

160, 188, 205, 206
Córdoba Rodríguez, Joan 137, 193
Córdoba Rodríguez, Josep 135, 140,
201
Crichton-Browne, 90
Cuello Calón, Eugenio 123, 145, 191
Cueto, José A. del 132
Cunningham, SL 213

Dachille, S 213, 217
Dahl, RE 211-213, 215, 216, 220, 221,
223
Damaye, 185
Darin, Gustave 39, 74
Darwin, Charles 45
Davies, M 210, 213-215, 217, 219, 220
Davies, S 219
Debreynne, PCJ 62
Décroly, Ovide 119, 155, 158, 163, 183,
184
Delasiauve, Louis, 19, 20, 29, 35, 36, 38,
47, 53, 58, 80, 86, 90, 93, 94, 97, 102, 107
Dell, RB 217
Demoor, Jean, 111, 118, 144, 157, 162
Descoedres, Alice 117, 143
Descuret, Felix 53, 57, 62, 75, 77
Dexeus, Josep 131
Diethelm, Oskar 28, 46
Domènech, Edelmira, 57, 58, 69, 77, 90,
91, 103, 104, 143, 144, 146, 148, 149, 160,
188, 206, 223
Doutrebente, 99
Down, v. Langdon Down
Duché, Didier-Jacques 29, 49, 91, 143
Dugas, M 29, 49
Durán, Toribio 121
Durand Fardel, 62, 74, 93, 103
Durot, H 119, 144
Dutil, 99

Ebbinghaus, H 23, 30
Echegaray, B de 122
Ehrhardt, AA 221
Eleizegui, José 127
Elias de Molins, A 147

Eloy, NFJ 29
Emminghaus, Hermann 24, 25, 33, 42,
44, 46, 79, 89, 90, 93, 95, 102, 103, 105,
110, 161, 162
Endicott, J 214
Enric, O 179
Esquirol, Jean Etienne Dominique 13,
18, 32, 34-39, 57, 62, 63, 69, 72, 76, 86,
91, 96, 103, 106
Eugeni, 62

Falret, Jean Pierre 18, 19, 29, 34, 35, 38,
47, 80, 85, 91, 94, 112
Farrand, L 30
Fay, HM 111, 119, 144
Fedi i Molleví, Rosa 146
Fein, M 210
Fernald, Walter 36
Fernández Victorio, A 188
Ferrari, 185
Ferrer Guardia, Francesc 163
Ferrus, Guillaume 18, 29, 35, 47, 94
Filibiliu, Pierre-N 24, 30, 33, 42-44, 46,
48, 71-77, 79, 81, 90, 93-95, 103, 105-109,
161, 162
Fiscina, B 211
Florea, J 211
Flos i Calcat, Francesc 158, 164
Folch i Camarasa, Lluís 149, 202, 206
Folch i Soler, Andreu 144, 145
Folch i Torres, Lluís 121, 122, 135, 144
Font de Boter, M 178
Francesc de Sales, sant 16
Franck, Joseph 52, 57, 96, 103
Frankl, L 117
Frantz, 134
Freud, Anna 23, 26
Freud, Sigmund 23
Fried, J 217, 222
Friedman, E 222
Friedman, JH 215

Galceran Gaspar, Artur 132
Galceran Granés, Artur 129, 133, 146

Galè, 14, 31
Galí, Alexandre 117, 143, 158, 164
Gall, 88
Gallart Monés, F 193
Galton, Francis 23
Garcia, MR 212
García Cantalapiedra, MJ 146
Garcia del Diestro, Teresa 126
Garcia del Real, Matilde 175, 180
Garriga i Masó, Joan 135
Gaubert, Alexandre 25, 30, 33, 42, 44,
46, 48, 52, 55, 57, 58, 81, 91, 93-105, 108,
109, 162, 172
Gaupp, Robert 124, 145
Gauthier, Georges 41, 48
Gelabert, A 133, 148
Geller, Barbara, 222, 223
Germain, José 141
Gershon, S 222
Gesell, Arnold 127, 203, 204
Gilbert, JA 23, 30
Giné i Partagàs, Joan 129, 133, 146
Giner de los Ríos, Fernando 137
Gineste, Thierry 34, 47
Giral, Francisco 149, 203, 206
Gittelman, R 221, 222
Gladis, M 211
Glassman, AH 211
Glick, TF 68
Goethe, 66
Goetz, DM 210, 214, 215, 219
Goetz, RR 210, 211, 213, 214, 215, 217
Goldspiegel, Hélène 41, 48, 86
Gómez Mesa, A 124
González Fernández, Anastasio
Anselmo, 112-115, 143, 183-189
Goodenough, Florence 127, 203
Gourash, L 218

Graham, Ph 30
Grau Solé, José 130
Greding, 53, 54, 96
Greenhill, Laurence L 209-213, 218, 221
Griesinger, Wilhelm 18, 20, 21, 33, 38-
40, 46, 53, 57, 72, 73, 85, 89, 93, 96, 103-

105, 108
Grispoon, 222
Gromier, 40
Guerrino, Antonio Alberto 206
Guggenbuhl, J 36
Guillén de Rezzano, C 206
Guilloz, 130
Guinon, Louis 41, 48
Guiraud, Georges 22, 40, 86, 94, 110
Guislain, Joseph 53, 54, 58, 104
Guthrie, LH 162, 172
Guzmán, Manuel de 188

Halbreich, U 214-216
Hall, G. Stanley 45
Halpern, FS 210, 211, 214, 215
Hanlon, C 210, 213, 214
Harms, Ernest 42, 44, 49, 79, 90
Harrison, W 213, 215
Healy, 26, 126
Hecker, Ewald 98, 104
Heinicke, Samuel 32
Hein, K 217
Heller, 22
Herpin, 86
Herrera, Carlos 194
Herrero Mediavilla, Víctor 179, 181
Hetzler, Hildegard 117, 143, 144
Hipòcrates, 13, 91
Hirsch, M 219
Hoffbauer, 34
Homs, Nicolau 63, 69
Horta, J 175
Howard, A 215
Howe, Samuel Ridley 36
Howells, JG 28, 46
Huguenin, Elisabeth 123, 145
Hunter, Richard 29, 46-48, 57, 77, 103

Iglésias d'Abadal, Marià 191
Ireland, WW 25, 33, 44, 47, 49, 81, 91,
93, 103, 162, 172
Iruela, Luis M 149, 206
Isidoro de Sevilla, 14
Isnard, Paul 41, 48

Isnarol, Edmond 41, 48
 Itard, Jean Marc Gaspard 17-19, 29, 32,
 34, 36, 47
 Iyengar, S 211, 212, 216, 218-221
 Izard, CE 222

Jaén Sanchez, Juan 125, 146
 Jiménez, Vicente I 122
 Johnson, R 219
 Joly, Henri 122, 145
 Jorro, Daniel 112
 Jover i Puig, Antoni 62, 69, 113, 129
 Juarros, César 138, 149
 Jubert i Salieta, Eliseu 133
 Juderías Loyot, J 123

Kahlbaum, Karl Ludwig 98, 109
 Kaler, Alfred 41, 48
 Kallman, 68
 Kane, JM 215
 Kanner, L 23, 25, 91
 Kaplan, T 219
 Kaufman, J 215, 220
 King, J 217
 Klein, Melanie 23, 26
 Klepper, TP 213, 215
 Kniper, 87, 92
 Kovacs, M 221
 Kraepelin, E 24, 42, 153
 Krawiec, V 210, 213, 221
 Kulman, 187
 Kussmaul, 75

Lafora, Gonzalo R 25, 113, 119, 137,
 141, 149, 162, 199
 Langdon Down, J 24, 79, 81, 90, 110
 Larrey, 34
 Laségue, 86
 Lastres, Francisco 120
 Layret, Francesc 179
 L'Epée, abbé 17, 32, 34, 105
 Legrand du Saulle, Henri 74
 Lemaître, Auguste 125, 145
 Le Paulmier, Claude Stéphen 20, 23,
 29, 39, 54, 58, 73, 79, 82, 90, 97, 104

Lewin, Kurt 127, 203
 Lieberman, JA 215
 Liebowitz, MR 215
 Lietz, 158, 163
 Linneus, 17
 Littré, 91
 Llenas, Manuel 179
 Llinás de la Tejera, Norbert 130
 Lo, ES 215
 Lobera de Avila, Luis 15, 29
 Loosli-Usteri, Margarita 126, 146
 López, MA 173
 López García, Leopoldo 61
 López Piñero, JM 29, 61, 68, 69
 Lukens, E 220
 Lullier, Alex 29, 37
 Lupatkin, W 217
 Lutero, Martin 14
 Luys, 99
 Luzuriaga, Lorenzo 116

Macalpine, Ida 29, 46, 47, 48, 57, 77, 103
 Macías Fernández, JM 146
 Maestre de San Juan, Aureliano 59-66,
 69, 70
 Mairret, 97
 Mairière, 99
 Malson, L 46
 Manheimer, Marcel 23, 25, 33, 44, 47,
 49, 81, 91, 93, 103, 157, 159, 162, 172
 Manjón, Andrés 158, 163
 Mann, JJ 222
 Manrique de Lara, Gervasio 117, 143
 Marín Agramunt, Jesús 117
 Marín Eced, Teresa 145, 146, 182, 188,
 189
 Martin, 16
 Martín i Montellà, Avel·lí, 177, 178, 181
 Martínez García, Pere 142, 197
 Martínez Morás, A 146
 Martínez Roig, Isidre 130
 Martínez Vargas, Andrés 130
 Martini, DR 219
 Marx, N 216, 218
 Massó, Narcís 137, 193

- Mata, Pere 62, 69, 85, 91
 Maudsley, Henry 21, 33, 39, 40, 72, 73, 93, 97, 103-105
 Mazzie, D 217
 McDermott, John F 208
 Melcior i Farré, Victor 123, 132, 134, 175, 179, 180, 181
 Meltzer, HY 222
 Mer i Güell, M 179
 Meurisse, J Claude 29, 46, 77, 90
 Meyer, VA 216, 217
 Mickle, 99
 Miquis, Alejandro 143, 187
 Mira i Lòpez, Emili, 113, 127, 135, 139-142, 146, 149, 197-206
 Molina, Eduardo 126
 Monforte, Paz 186
 Monfort, Lluís 191
 Montaigne, Michel de 14
 Montero-Ríos Villegas, Avelino 121, 144
 Montessori, Maria 19, 36, 119, 158, 163
 Moragas, Jeroni de 114, 134, 137, 140-142, 148, 150, 198, 201, 202, 206
 Moreau de Tours, Jacques Joseph 79, 107, 108
 Moreau de Tours, Pierre 24, 25, 30, 33, 44, 46, 49, 51, 52, 54, 55, 57, 58, 71, 76, 79-93, 95, 96, 102-105, 107, 108, 162
 Morel, Bénédict-Augustin 54, 93, 96, 103, 105
 Moro, 202
 Moya, Gonzalo 137, 149
 Munuera, Luis 126
 Murchison, Carl 127, 146, 198, 203, 205
 Mustenberg, H 23, 30
 Muxí, Ramon 56M
 Muxí i Badiellas, Carme 56

 Nadal i Lacaba, Rafael 62, 66, 69, 70
 Natam, M 119, 144
 Nathan, RS 214
 Navarro, V 68
 Navarro Martín 45
 Neiding, M 213

 Nelson, B 211-213, 215, 216, 218, 220, 221
 Nguyen, NA 216
 Nikapota, A 30
 Nogueira Arrom, Joana 173
 Notó, F de P 179
 Novacenko, Helene 210, 211, 212, 214-216
 Nuñez de Coria, Francisco 15

 Oliva, Horacio 60, 68, 69
 Oliveira Esteves, JE 134
 Oñate, M Pilar 118, 173
 Ordóñez, Eloy Carlos 60
 Orellana Garrido, Jacobo 117, 119, 126
 Orsola Lecha, Emili 146
 Ortega Durán, Luis 127
 Ortega y Gasset, José 199
 Orvaschel, H 218, 219, 221
 Ossorio i Bernard, Manuel 179, 181
 Ostrow, LV 214, 219

 Páez, P 219
 Parchappe, S7, 104
 Pardo García, Luis 119
 Parellada, Dídac 28, 69, 91, 144, 147, 148, 160, 192, 206
 Parera i Tarragó, Pilar 164
 Paris, H 22, 29, 40, 48, 104
 Parkinson, James 51, 52, 57
 Pascual del Roncal, Federico 139, 149
 Paykel, ES 221
 Pedragosa, Josep 121, 122, 137, 144, 191, 194
 Peinado Altable, José 125, 146
 Peiret, M 135
 Pereira, v. Rodríguez Pereira, Jacobo
 Pereira Bote, Francisco 112, 113, 115, 116, 143, 182, 188
 Perel, JM 211, 215-217
 Pérez Cascales, Francisco 16
 Pérez Vitoria, O 137, 148, 193
 Pétrequin, S9, 68
 Peugniez, Paul 22, 30, 41, 48, 104
 Pfeffer, 67, 70

Philippe, Jean 111, 118, 144, 151, 153-156, 158-160
 Piaget, Jean 127, 203
 Piéron 183
 Pinedo, Vicente 152
 Pinel, 13, 15, 18, 29, 32-34, 37, 62, 72, 90, 102, 105
 Pinós, T 193
 Piquer i Jover, Josep J 143-145, 147-149, 189
 Platter, Felix 15, 29, 32, 46
 Polaino, A 58, 103
 Ponce de Leon, Pedro 16, 32
 Pons i Pascual, F 134
 Portela, E 68
 Postel, Jacques 14, 28, 29, 47, 48, 57, 58, 69, 76, 77, 90
 Pottier, Paul 88, 92
 Preyer, William 45, 75
 Puig-Antich, Joaquim 207, 208, 210-223
 Puig-Antich, Salvador 208

 Quétel, Claude 14, 28, 29, 47, 48, 57, 58, 69, 76, 77, 90
 Quitkin, FM 212-215

 Rabinovich, H 211-213, 215-218, 220, 222
 Rabkin, JG 213-215
 Rachford, BK 162
 Raduà, Enric O 179
 Ramakrishnan, R 217
 Ramírez de Carrión, Manuel 16, 32
 Ramírez Merauri 68
 Ramis, Joaquim 148, 150
 Ramudo 185
 Rasmus 130
 Rau, U 220
 Read, PB 222
 Redie, Cecil 163
 Régis, Emmanuel 54, 58, 96, 97, 99, 104
 Reich, T 221
 Rémond, 94
 Revilla, GG 123
 Rey 99

 Rey González, Antonio 145
 Rezk, M 49
 Ribas i Pujol, Pere 129
 Rigada, Maria de la 180
 Ripoll Fortuño, F 179
 Rius i Borrell, A 133
 Rius i Matas, Josep 130
 Rivera, Teresa 56
 Robin, Gilbert 125, 146
 Robinson, D 211, 218
 Roca i Caball, Joan 135
 Rodrigo, Mercedes 141
 Rodríguez Arias, Belarmino 130, 134, 135, 142, 197
 Rodríguez Mata 185
 Rodríguez Méndez, Rafael 118, 166, 175, 180, 181
 Rodríguez Morini, Antonio 129, 130, 178
 Rodríguez Pereira, Jacobo 17, 32
 Rodríguez Pérez, E 146
 Roel, Faustino 117
 Rofas Cabré, C 179
 Roig, Mariano 118, 151, 152, 159
 Rosenthal 66
 Rousseau, Jean Jacques 17
 Rovira, Francesca 175, 178-181
 Rubinstein, B 211
 Ruiz Castella, J 133
 Ruiz Rodríguez, Diego 175, 179-181
 Rush, Benjamin 21, 33, 37
 Rutter, M 221, 222
 Ryan, Neal D 211, 212, 215-223

 Sachar, Edward J 209-211, 214-216
 Sacristán, 199
 Saforcada, Manuel 133, 136, 192
 Sais, Trinitat 178
 Sáiz Roca, Dolores, 149, 205
 Sáiz Roca, Milagros, 149, 205
 Saldaña, Quintiliano 187
 Sánchez Sarto, Luis 181, 188
 Sanchís Banús, José 123
 Sanchís Bergón, José 123
 Sanctis, Sancte de 22, 75, 185

Santa Cruz, Alfonso de 51, 57
 Sarantakos, S 215
 Sárraga de Ferrero, Belén 181
 Sassin, J 210, 211
 Schnep 73, 77
 Seagert, CM 36
 Séguin, Edouard 19, 29, 34-36, 47, 94
 Selesnick, Sheldon T 29, 30, 46-49, 77, 103
 Sémelaigne, René 14, 28, 29, 38, 46, 47, 58, 69, 90, 91, 102
 Serra Martínez, José M 117
 Serrano Fernández, Enrique 123
 Shaffer, D 221
 Shea, C 217
 Sherp 58
 Shinn, Milicent 45
 Sicard, Abbé 17, 32
 Sicars i Salvadó, Narcís 123, 145
 Simon, 117, 184, 185
 Simon, Bennett 28
 Simon, Jules 101, 104
 Sofen, D 46
 Solà i Carrió, R 191
 Solano, J de 122
 Soler Farnés, S 133
 Solomon, M 211
 Sorà d'Efes 96
 Soriano, Jerónimo 15
 Spitz, René 53, 57
 Spurzheim, JC 57, 96, 103
 Stadelman, H 129
 Stern, Erich 125, 145
 Stern, W 116, 143
 Stewart, JW, 212-215
 Stiller, RL 217
 Strauss, Alfred 114, 140-142, 149, 198, 201, 202, 204, 206
 Strayhorn, JM 219
 Strohmayer, W 25, 30
 Suckow, RF 217
 Sully, James 45, 126, 146
 Suttleword 162
 Suñer, Enrique 186
 Sydenham, Thomas 99, 109
 Tabrizi, MA 210, 213, 217, 219, 220, 222
 Tapia, Manuel 61
 Tapia y Gil, Ambrosio 63, 69
 Terman, Lewis 127, 142, 187, 199, 203
 Thomas, CR 216
 Thomson, J 213
 Tissot, 82, 86
 Todak, G 220
 Tolosa Latour, Manuel 95, 138
 Tomàs, sant 14
 Tomás y Samper, R 119
 Torrents 178
 Torres, D 217, 222
 Toulouse, 183
 Townsend, EM 221
 Tramer, M 25
 Tramonti 134
 Trinchet i Cortacans, Ramon 113, 135-137, 142, 148, 191-194
 Trubnick, L 213
 Tuke 18, 33, 97, 104
 Tulp, Nicolás 32
 Turnbull 99
 Twomey, J 212, 215, 218, 219
 Unamuno, Miguel de 180
 Urbantschitsch 176
 Valdivieso del Villar, Ramiro 128
 Valentí Camp, Santiago 175, 179
 Valentí Vivó, Ignasi 175, 179-182
 Valentin, M 46, 57
 Vallée, Hippolyte 19, 35, 36, 94
 Vallejo Nájera, Antonio 124, 145
 Vera y López, Jaime 138, 149
 Verdier, Jean 152
 Vermeylen 119
 Viallon 55, 58, 99, 104
 Víctor, 17, 18, 84
 Vidal i Grau, Miquel 164
 Vidal Perera, August 25, 30, 44, 49, 81, 83, 91, 111, 113, 118, 137, 144, 160-165, 167-173
 Vidal Solares, F 134

Vila, Pau 164, 182
Vilató i Gómez, Joan 133
Villaverde, José M 117
Viqueira, Juan Vicente 126, 146
Voisin, Felix 18-20, 29, 35, 38, 47, 57,
94, 96-98, 104, 112
Vrain, 99

Waldron, H 46
Walk, Alexander 81, 90, 91
Wallon 130
Walsh, BT 211
Warde, Edouard 41, 48
Warner 185
Waterman, GS 212, 216
Weinstein, EA 220, 221
Weitzman, ED 210, 213, 214
West, Charles 21, 33, 39, 40, 54, 58, 73,
93, 103, 105
Weston, B 218, 222
Weyer, Johann 87
Wigleworth 99
Wilbur, Harvey B 36
Williamson, DE 211-213, 215, 216, 220,
221
Winneken 158, 163
Witner, Lightner 19, 36
Wolf, K 117
Wolff, W 141

Xandri Pich, José 116
Xercavins, Francesc 133

Ysart, Xavier 137, 148, 193

Zarandieta Mirabent 122
Ziehen, Theodor 25, 30, 162, 172
Zulueta, Luis de 188

